

ÚJ POLYAM V. 5. SZÁM

BUDAPEST, 1996. MÁJUS

ÁRA: 144 FT

MAGYAR SZEMLE

KÁDÁR BÉLA: SORSANALÍZIS — MAGYARORSZÁG ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ; SZÁVAI JÁNOS: ANTALL JÓZSEF, A KÜLPOLITIKUS, II.; BOTOS MÁTÉ: FRÉDÉRIC LE PLAY; EGEDY GERGELY: VERSENGÉS VAGY EGYÜTTMŰKÖDÉS?; KÖRKÉP: SZIPÓCS KRISZTINA, CSEJDY LÁSZLÓ, HIDVÉGI MÁTÉ, HORVÁTH CSABA, PALOTÁS ZOLTÁN, OLÁH ZSIGMOND, PETHŐ TIBOR SZEMLÉI; ANDORKA RUDOLF: ÖNÉRDEK VAGY ERKÖLCS?, II.; DUNA TV: INTERJÚ CSISZÁR IMRÉVEL

SZERKESZTŐI ÜZENETEK

MŰCSARNOKI SOROZATUNKBAN május 30-án 18 órakor MIKLÓSSY Endre és FERGE Gábor, az *Existentia* szerkesztője beszélget NIETZSCHÉRŐL. A beszélgetés kiindulásául Miklóssy Endre *Nietzsche Antikrisztusa* c. esszéje szolgál, amely 1996. áprilisi számunkban jelent meg.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY SZÁMLASZÁMA: 11707024–20332033. Az Alapítvány támogatására befizetett összegek az APEH engedélye alapján az adóalapból levonhatók, befizetésüket igazoljuk. Aki Alapítványunkat legalább 5.000 forinttal támogatja, az a *Magyar Szemle* egy éves előfizetését és könyvajándékot kap.

SZERKESZTŐSÉGI ITTKÁRSÁGI ÓRÁK: hétfőtől péntekig, 11–15^h

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: KODOLÁNYI Gyula: péntek, 12–13^h; CZAKÓ Gábor: kedd, 11–12^h; BANGA Ferenc: kedd, 11–12^h; MAGYAR Bertalan: csütörtök, 10–13^h; VÁCZI Gábor: kedd, 10–14^h

HIBAIGAZÍTÁS. Áprilisi számunk 389. oldalán (RUZSA György: *Orosz bronz ikonok* c. cikkében) V. G. PEROV *A sírnál* c. képének keletkezési dátuma helyesen: 1859. A 340. oldalon lévő kép nem a 18., hanem a 19. században készült. A szedési hibákért elnézést kérünk.

SZERZŐI MÓDOSÍTÁSOK. Antall József, *a külpolitikus* c. tanulmányom első részére érkezett észrevételek nyomán az alábbi módosításokat teszem az áprilisi számban megjelent szövegben:

1. A 359. oldal 16. sora helyesen így szól: „amelyet az MDF egyik alapítója, JOÓ Rudolf, később KISS Gy. Csaba, majd JESZENSZKY Géza vezetett külügyi munkacsoporttal” stb.
2. A 362. oldal 10. sora ezzel a mondattal kezdődik: „Ezt az utat Antall József ifjúkori barátja, TAR Pál szervezte, aki ebben az időben a párizsi Banque Nationale de Paris egyik igazgatója volt.
3. A 363. oldal utolsó bekezdésének 2. mondata így szól: „Az ötlet Granasztói Györgytől és Tar Páltól származott.”
4. A 365. oldalon a 8. sor kezdete — „Ebből az ügyből sajnos nem lett semmi” — helyesen így hangzik: „Ez a gondolat csak három évvel később valósult meg a hosszas nemzetközi egyeztetés miatt.”

SZÁVAI János

AFOLYÓIRAT MEGJELENÉSÉT A BATTHYÁNY LAJOS ALAPÍTVÁNY, A GARANCIA BIZTOSÍTÓ Rt. ÉS A WESTEL 900 GSM TÁMOGATJA

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY IGAZGATÓSÁGA: ANTALL György András, Dr. BALOGH János, BOD Péter Ákos, CZAKÓ Gábor, GRANASZTÓI György (elnök), JESZENSZKY Géza, KODOLÁNYI Gyula, MAGYAR Péter, SZABADOS György

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: KODOLÁNYI GYULA

Szerkesztőbizottság: BORBÁNDI GYULA, CSEH-SZOMBATHY
LÁSZLÓ, KINDLER JÓZSEF, MELLÁR TAMÁS, MOLNÁR
GUSZTÁV, SZABADOS GYÖRGY, SZÓCS GÉZA, DR. VARGA CSABA

Szerkesztőség: BANGA FERENC, CZAKÓ GÁBOR,
CSELÉNYI BÉLÁNÉ, IZINGER ANNA, MAGYAR BERTALAN,
VÁCZI GÁBOR

Szerkesztőségi titkár: ARANY EMILIA

ÚJ FOLYAM V. 5. SZÁM	BUDAPEST	1996. MÁJUS
KODOLÁNYI GYULA	SZABADON, SZEGÉNYEN — SZERÉNYEN?	451
ANDORKA RUDOLF	ÖNÉRDEK, VAGY ERKÖLCS?, II.	453
EGEDY GERGELY	VERSENGÉST VAGY EGYÜTTMŰKÖDÉST?	464
KÁDÁR BÉLA	MAGYARORSZÁG ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ	476
SZÁVAI JÁNOS	ANTALL JÓZSEF, A KÜLPOLITIKUS, II.	492
SZAKÁTS MARA	AZ ÁTTELEPÜLT ERDÉLYIEK SZEREPKÉSZLETEI	502
CSISZÁR IMRE	INTERJÚ A DUNA TV ESTI KÉRDÉS C. MŰSORÁBÓL	512
BOTOS MÁTÉ	FREDERIC LE PLAY	516
SZIPÓCS KRISZTINA	ANTONY GORMLEY KIÁLLÍTÁSÁRÓL	529
CSEJDY LÁSZLÓ	ÉRTELMISÉGI ESZMECSERÉK A POLITIKÁRÓL	532
HIDVÉGI MÁTÉ	KÖNYVSZEMLÉI	539
HORVÁTH CSABA		543
PALOTÁS ZOLTÁN		544
OLÁH ZSIGMOND	KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁSOK A SAJTÓBAN	549
PETHŐ TIBOR	EURO-BICIKLIZÉS	554

SZÁMUNK SZERZŐI

ANDORKA Rudolf (1931, Budapest): szociológus. 1991-től a BKE rektora. Az MTA Agrártörténeti és Faluszociológiai Bizottságának elnöke. 1995-től a Páneurópai Unió Magyar Egyesületének alelnöke.

BOTOS Máté (1968, Budapest): történész-régész. 1990/91-ben történelmi tanulmányokat végez a genfi egyetemen. 1992-ben diplomát szerez az ELTE-n. Kutatási területe a 19. századi francia keresztényszocializmus.

CSEJDY László (1941, Kaposvár): fordító. Képzőművészeti és bölcsészeti tanulmányai után 1970 és 1991 között az Akadémiai Kiadó francia nyelvű kiadványainak szerkesztője. 1991-től 1995-ig a brüsszeli magyar nagykövetség kultúr- és sajtóattaséja. Jelenleg szabadfoglalkozású.

EGEDY Gergely (1953, Budapest): a politikatudomány kandidátusa, az Államigazgatási Főiskola tanára.

HIDVÉGI Máté (1955, Budapest): biokémikus, művészettörténész, lapunk könyvszemleírója.

HORVÁTH Csaba (1967, Budapest): az ELTE magyar szakán végzett, majd a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales-on szerzett D.E.A. diplomát. A századforduló regényirodalmával foglalkozik.

KÁDÁR Béla (1934, Pécs): közgazdász, politológus. 1980-tól egyetemi tanár, a Magyar Közgazdasági Társaság alelnöke. 1980: Akadémiai Nagydíj. 1988-90: az Országos Tervhivatal Tervgazdálkodási Intézetének igazgatója. 1990-94 között a nemzetközi gazdasági kapcsolatok minisztere. 1991-94 között a kormány gazdasági kabinetjének tagja. Jelenleg országgyűlési képviselő (MDF), a parlament Költségvetési Bizottságának elnöke.

OLÁH Zsigmond (1953, Gödöllő): tanár, történész, szociológus, társadalomkutató. 1994 óta saját társadalomtudományi kutató cégét vezeti.

Dr. PALOTÁS Zoltán (Nyitra): a közlekedéstudomány kandidátusa. A kisebbségi kérdés és a határváltozások kutatója. A Településtudományi Akadémia (ARL Hannover) levelező tagja.

PETHÓ Tibor (1918, Budapest): az édesapja PETHÓ Sándor által alapított *Magyar Nemzet* szerkesztőbizottságának elnöke, lapunk külpolitikai szemleírója.

SAKÁTS Mara (Nagyvárad): szociológus, újságíró (*Erdélyi Napló*). A kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem filozófia szakán végzett 1972-ben, egyetemi doktor (szociológia, ELTE): 1995.

SZÁVAI János (1940, Budapest): irodalomtörténész, műfordító. 1975-90: az ELTE BTK világirodalmi tanszékén adjunktus, docens, egyetemi tanár, tanszékvezető. 1990-94-ig párizsi-, egyben UNESCO-nagykövet. 1994-ben a Sorbonne vendégprofesszora. 1986: az irodalomtudományok doktora.

SZIPÓCS Krisztina (1966, Szombathely): 1992-ben az ELTE BTK magyar-művészettörténet szakán szerzett diplomát. A Ludwig Múzeum munkatársa.

ESZÁMUNKILLUSZTRÁCIÓI(Antony GORMLEY szobrai) Szipócs Krisztina: *Kritikus tömeg a térben* című cikkét kísérik. A reprodukciókat ROSTA József készítette.

X07

X354

A rendszerváltozás jelszavának változása -
 szept 1994 után, hogyan érvényesül a
 szabadság és tulajdon jelszava gazdaságban
 sajátban

K: Kólcsey Gyula

Műfaj: publicis-
tika

W/SZABADON, SZEGÉNYEN —
 SZERÉNYEN?

NEM VÉLETLEN, HOGY A RENDSZERVÁLTOZÁS polgári kezdeményezői felújították KÖLCSEY Ferenc egyik jelszavát: „Szabadság és tulajdon”. És nem véletlen az sem, hogy az 1994-es választások óta eltelt idő egyik jellegzetes megtorpanása az, ami az előző négy évben megindult tulajdonszerzési folyamatban következett be: az új kis- és középvállalkozók ellehetetlenülnek. Jellemző: ezt a nagy befékezést halálos csendbe béleli a kormányoldali sajtó.

Pedig megszűnt az előző Parlamentben megszavazott vállalkozásfejlesztő kezdemények egész sora: az E(egzisztencia)-hitel, a Start hitel, a munkavállalók részvényvásárlási programja (MRP) — a kárpótlás sorsáról pedig még a koalíciós újságírás által tájékoztatott állampolgár is tud, ha nem volna maga is kárvallottja.

Az intézkedésekből és fogadtatásukból kiderül, hogy a mai kormánykoalíció olyan Magyarországot akar, amelyben a társadalom alkalmazottakra, közhivatalnokokra és nagytőkésekre oszlik.

Amióta Kólcsey — a korban korántsem egyedül — összekötötte szabadság és tulajdon fogalmát, igazsága nőttön nőtt. A szabadság egyik legfőbb garanciája, amint azt JEFFERSON és TOCQUEVILLE vallották, a tisztességes tulajdon. A jogállamiság védte tulajdon ad erőt és háttérrel annak a középosztálynak, amely a közösség ügyeinek független és önzetlen képviselőjében mindig is a leginkább kitűnt. Méltóságot és bátorságot a hatóság és mindenféle társadalmi túlerő túlkapásaival szemben. A kis- és középtőke ma is a hajtóereje az Egyesült Államok gazdaságának: a találmányok és újítások nagy része a rendszerint egygenerációs, újra-újraszülött kisvállalkozásokban jön létre.

A gazdaság és a technikai haladás e húzóerőit egészíti ki a civil szférában a magánalapítványok, a modern közösségi kreativitás legfőbb színterei. Aki odafigyelt, láthatta, hogyan szikkasztották ki adótörvényekkel a magánalapítványok forrásait Magyarországon ugyanebben a két esztendőben. Ezzel — véletlenül? — azokat tették tönkre, akik a véleményalkotás és a kultúra változatosságát — a demokrácia legfontosabb táptalaját — tartották fenn önkéntesen.

A négy év alatt kibimbózott, küzdelmes de biztató kezdetek után így hervad el ismét társadalmunkban a kezdeményezés, az önállóság, a spontán közösségi fellépések — vagyis a szabadság kedve, ereje.

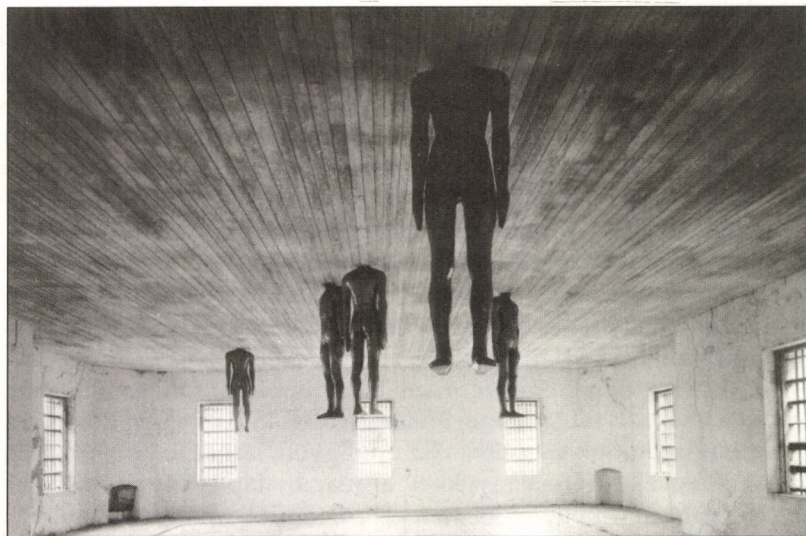
A sajtó adja ennek a folyamatos világos, félreérthetetlen látteleletét. A sajtótulajdonlás koncentrációja, a sajtócsoportok és a reklámozók kapcsolata a kormányerőkkel, s a *pszeudo* tombolása a sajtóban, az álinformációké és az álvitáké. Főleg pedig mindaz, amit e sajtó szabad alkalmazottai nap nap után elhallgatnak. Nem pusztán a napi politikában — mert a közhittel ellentétben, nem csak az a fontos. A mélyebb elemzések, a gondolatok, az alkotók és a szellemi műhelyek agyonhallgatása legalább akkora bűn önismertünk s a jövő szempontjából. Márpedig csak az juthat ma széles közönséghez, akit a kormánykliensi kör alkalmaz, illetve akit a kultúra újjáélesztett központi támogatási rendszere eltart.

Gyakorolhatja tehát a magyar polgár a szólásszabadságot — ha győzi pénzzel. S ha nem győzi, jön majd egy *nagyon* szabad szellem, aki elmondja róla a televízióban: hát persze, hogy nincsen pénze sajtóra, hiszen unalmas, amit mondana.

VAJON TÚLZÓ-E A FENTI LÁTLELET? A múlt év végén az Eurobarométer — az Európai Unió rendszeres véleménykutatása — úgy találta, hogy Magyarországon a polgárok 20%-a van megelégedve a demokrácia állapotával — annyi, mint Kazahsztánban.

Az értelmiség többsége ma úgy érzi, véleménye lassan csak annyit számít, mint a Kádár-rendszerben. Ha nem a Kölcsey-mondás szellemében halad az ország, a nyilvánosság a keveseké, a véleményszabadság magánügy marad.

KODOLÁNYI Gyula

ANTONY GORMLEY: LEARNING TO THINK
(MEGTANULNI GONDOLKODNI), 1991

Koestler, Taylor, Hirschman kád: liberalizmus
Rawls, Hayek, Honneth filozófusok
nézeteinél

K: Andorka Rusbolf előjegyzés: tanulmány

ale ÖNÉRDEK VAGY ERKÖLCS? INDIVIDUUM VAGY KÖZÖSSÉG?

12. A liberális és a komunitárius társadalomfilozófusok
vitája, II.

egyénekről és közösségekről az értékekről, igaz-
ságosságról

EGYÉNEK ÉS KÖZÖSSÉGEK

A LIBERALIZMUS POLITIKAI ÉS TÁRSADALMI FILOZÓFIÁJÁNAK alaptétele, hogy az egyes ember elsőbbséget kell hogy kapjon a közösségekkel szemben. (Tudatosan használom a liberális jelzőt, mert itt már nem csak annak szélsőséges, libertáriánus irányzatáról, hanem a liberális filozófia egészéről beszélek.) A liberálisoknak ez a felfogása a kor politikai körülményei, az abszolút monarchiák uralma alapján alakult ki. Az abszolutista állam önkényével szemben kívánták az egyes embert védeni. Ezért állították, hogy az egyének olyan jogai, szabadságjogai vannak, amelyeket semmilyen vélt vagy valóságos közösségi érdekből nem szabad megsérteni. A mi számunkra, akik évtizedekig éltünk totalitárius és autoritárius rendszerek elnyomása alatt, ahol az egyének jogait — a rendszerek természete folytán — hajlamosak voltak semmibe venni, ez a gondolat szükségképpen nagyon szimpatikus.

A liberalizmus alaptétele tehát, hogy az egyes embert nem szabad a közösségért feláldozni. Az ezzel ellentétes álláspontot Sötétség délben (1988) című regényében Arthur KOESTLER annyira jól jellemezte a Rubasovot a szovjet politikai rendőrségen kihallgató Ivanov szavaival, hogy nem érdemes megkísérelnem saját szavaimmal megfogalmazni. Ivanov ezt mondja Rubasovnak:

„Gondold csak meg, hova vezetne ez a humanitárius álfilozófia, ha szó szerint vennénk; ha ragaszkodnánk ahhoz az előítélthez, hogy az egyén szent és sérthetetlen... Csak kétféle etika létezik, és ezek homlokegyenest szemben állnak egymással. Az egyik, a keresztény, humanista etika szentnek nyilvánítja az egyént... A másik viszont abból az alapelvből indul ki, hogy minden kollektív cél bármely eszközt szentesít és nemcsak megengedi, de meg is követeli, hogy az egyén minden tekintetben alárendeltessék a köznek, s ha szükséges, akár fel is áldoztassék a köz érdekében — egyszerűen törölhető az élők sorából, mint egy kísérleti nyúl vagy áldozati bárány, ha úgy tetszik”.

EZ AZ ETIKA ODÁIG MEHETETT, hogy a kollektíva, a párt, a szocializmus érdekében a vádlottól olyan cselekmények vagy szándékok beismerését kérték-követelték, amelyek valótlanságával nem csak a vádlott, hanem a kihallgató is tisztában volt. Mindannyian tudjuk Magyarországon is, hogy elsősorban a kommunisták elleni konstrukciós perekben, például a Rajk-perben a kihallgatók, sőt a párt vezetői is, a párt érdekében önmaguk feláldozását követelték a vádlottaktól, akik a hamis vallomások megtételét — kínzások, vagy rábeszélés hatására — vállalták. Ezen tapasztalataink alapján érthető, hogy az egyént, annak jogait szentnek és sérthetetlennek tartjuk. Teljesen elutasítjuk a korabeli zsidó főpapok egy részének azt az érvelését, hogy Jézust végeztessék ki, mert jobb egy embert feláldozni, mint egy egész népet veszélyeknek kitenni. Hozzá kell tenni, hogy ugyanakkor erkölcsileg értékesnek tartjuk, ha az egyén saját elhatározásából, a közösség iránt érzett szolidaritásából és felelősségből önmagát áldozza fel.

Az egyén elsőbrendűségének tétele sok liberális filozófusnál (HOBBS, LOCKE, ROUSSEAU, RAWLS) összekapcsolódik a *társadalmi szerződés* elméleti konstrukciójával. Eszerint elképzelhető egy olyan kiinduló állapot, amikor még nem volt társadalmi közösség, nem volt állam, és az egymástól független emberek összejöttek, elhatározták, hogy valamilyen közösséget hoznak létre és megegyeztek a közösségi élet alapvető szabályaiban.

Abból a tételből kiindulva, hogy a közösség úgy jön létre, hogy az egyének valamilyen társadalmi szerződést kötnek, el lehet jutni addig a tételig, hogy az egyén bármikor megváltoztathatja és képes is megváltoztatni közösségi hovatartozását, ha nincs megelégedve azzal a közösséggel, amelyhez addig tartozott.

A kommunitarizmushoz közelálló filozófusok bírálták a liberalizmusnak ezt a teljesen *atomizált emberképét* (TAYLOR, 1994). Ugyanúgy nem fogadják el azonban a „holisztikus kollektivisták”, például MARX álláspontját sem. Taylor az utóbbi álláspont elfogadhatatlanságának példájaként B. F. SKINNER (1971) pszichológusnak *A szabadság méltóságán túl* című, annak idején nagy feltűnést keltett művét említi, amelyben a szerző azt javasolta, hogy a társadalom érdekében az egyes embereket a behaviorista pszichológia által kínált eszközökkel manipulálni szükséges, szinte úgy mint PAVLOV kutyáit.

A liberális ember- és közösségkép komunitárius bírálatának egyik pontja az, hogy a közösségtől független egyén egyszerűen fikció, közösségbe születünk, közösségekben szocializálódunk (SANDEL, 1994).

A pszichológia (MASLOW, 1943) és reá támaszkodva a modern szociológia modelljei az ember „jól-létéről” (*wellbeing*), abból indulnak ki, hogy ahhoz nem csak az anyagi szükségletek magas szintű kielégítése tartozik, hanem a közösséghez tartozás, a közösség részéről megnyilvánuló elismerés, szeretet is. E. ALLARDT

(1973) egyenesen szeretet-(*loving*-)dimenzióknak nevezi a jól-létnek ezt az összetevőjét.

Ezért a közösségből való kiszakadás és egy új közösségbe való integrálódás korántsem olyan egyszerű lépés, mint azt a liberálisok némelykor feltételezik. Ha A. O. HIRSCHMANN (1995) találó fogalom párját használjuk, akkor azt lehet mondani, hogy az elégedetlenség esetében egyáltalán nem kézenfekvő a „kivonulás” *stratégia*, hanem mivel a közösségek iránt többnyire meglehetősen elkötelezettek, „hűségesekek” vagyunk, gyakrabban és vonzóbb lehet a „tiltakozás” stratégia, vagyis a közösség megváltoztatására, jobbtételére való törekvés.

MAGA HIRSCHMANN IS azon intézmények közé sorolta a családot, nemzetet, egyházat, amelyeknél elégedetlenség esetében nem a kivonulás, hanem a tiltakozás a tipikus reakció. A közösségek léte nem csak az egyes emberek, hanem a társadalom egészének jól-léte szempontjából is fontos. DAHRENDORF (1979), aki mindig liberálisként definiálja magát, arról gondolkodva, milyen lehetne a „jó” modern társadalom, azt mondja, hogy a demokrácia és az emberi jogok biztosítása nem elég, ezen kívül *ligaturákat* is létre kell hozni. A *ligatura* kifejezést tudatosan az orvosi szaknyelvből veszi át. Olyan kapcsolatokat ért alatta, amelyek az egyént a nemzettel, tájjal, a helyi közösséggel, családdal, más személyes ismeretségen alapuló kiscsoportokkal kötik össze. Jelenti továbbá értékek elfogadását, például a vallást, a történelmi tudatot, a „haza érzését”, a családhoz tartozást. A *ligatura* tehát egyrészt értékek elfogadását, másrészt közösségekhez tartozást jelent. A *ligatura* hiánya okozza Dahrendorf szerint az *anómiát*, amelyet a modern társadalmak fenyegető fő veszélynek lát. Ezért, nagyon szemléletesen fogalmazva, a liberalizmus céljának nem a társadalomtól való szabadságot, vagyis az anarchista ideált tartja, hanem a társadalomban való szabadságot, vagyis a sokféle társadalmi kötöttségben, közösségben élő állampolgár szabadságát.

M. WALZER (1985) pedig a társadalomkritika legjobb útján elmélkedve arra a következtetésre jut, hogy ennek a kritikának az adott társadalomban, kultúrában elfogadott értékekre kell hivatkoznia, ezeket kell értelmeznie és a fennálló állapotokkal összevetnie. Példaként az ótestamentumi prófétákat említi, akik az izraelita vallás értékei, erkölcsi törvényei alapján bírálták társadalmukat. Az ellenpéldák, akiket Walzer említ, Jean-Paul SARTRE (az algériai háború idején) és LENIN, akik viszont saját társadalmukkal, annak értékeivel élesen szembefordulva, kívülről vett értékekre hivatkozva fogalmazták meg bírálatukat.

Abban tehát egyetértenek a komunitáriusok és sok más társadalomtudós is, hogy a közösségeknek igen fontos szerepük van. Koránt sincs azonban egyetértés abban, hogy a modern társadalmakban milyen közösségek láthatnák el a fent említett funkciókat. Az ugyanis nyilvánvaló, hogy a modern társadalmakban a hagyomá-

nyos közösségek gyengülése megy végbe és kérdéses, hogy létrejönnek-e helyettük vagy mellettük újfajta közösségek.

Walzer (1994) négy amerikai folyamatot említ, amely a közösségek bomlása irányában hat. Ezek: 1. a nagy földrajzi mobilitás, 2. a nagy társadalmi mobilitás, 3. a válás és újraházasodás (életközösségek felbomlása és újraalakulása) gyakoribbá válása, 4. a politikai mobilitás növekedése, vagyis a pártokhoz, politikai vezetőkhöz, mozgalmakhoz, helyi társadalmi intézményekhez való hűség hanyatlása.

„Szomszédok nélkül, akikre biztosan hagyatkozhatunk, rokonok nélkül, akik közvetlen közelükben laknak és hozzánk igazán közelállnak, igazi munkahelyi kollégák és politikai társak nélkül a korábbinál sokkal gyakrabban vagyunk egyedül” — mondja Walzer.

BELLAH és szerzőtársai (1985, 1991) mindennek ellenére a múltbeli *amerikai kisvárosi biblikus és republikánus* tradíciókat és az azokon alapuló közösségeket szeretnék újra megerősödni látni. Már a vizsgálati módszerük maga is ebbe az irányba mutat: fehér középosztálybeli személyeket kerestek meg és kérdeztek arról, hogyan képzelik el a jó életet és mi a véleményük az amerikai társadalom intézményeiről. A válaszok a hagyományos amerikai individualizmus, önállóság, felelősségvállalás és a közösségért való elkötelezettség sajátos kombinációja irányába mutattak. Bellah és társai szerint a közelmúltban eluralkodott az individualizmus és háttérbe szorult a közösség szolgálata. Azt szeretnék, ha az individualizmus és a közösség iránti elkötelezettség közötti egyensúly helyreállna.

MACINTYRE (1985) a görög városállamokban és az arisztotelészi etikában látja az eszményképet. Értelmezése szerint ARISZTOTELÉSNÉL a morális magatartás lényege, hogy az egyén követi azokat a törvényeket, amelyeket a városállam közössége hozott, és szolgálja ezt a közösséget. A közösség iránti elkötelezettséget, annak hűséges szolgálatát nevezi MacIntyre *patriotizmusnak*. Ezért tartja a patriotizmust fontos morális értéknek.

A kommunitarizmushoz közel áll a *republikánizmus* álláspontja (Skinner, 1994). Eszerint a politikai közösség aktív szolgálata, az elkötelezett politizálás az állampolgár helyes magatartása. A republikánus erények: a bátorság, fegyelem, odaadás és az állampolgári viselkedés.

MINDEZEK KELL A KÖZÖSSÉG-ELKÉPZELÉSEKKEL nem csak az a probléma, hogy olyan tradíciókhoz nyúlnak vissza, amelyeket nem biztos, hogy fel lehet támasztani a modern társadalmakban, hanem az is, hogy nem minden közösség szükségszerűen jó a tagjai számára és a társadalom egésze számára — és ez az alapvetőbb probléma. A szakirodalomban sokszor hivatkoznak Salem példájára, amely, mint tudjuk, tipikus amerikai kisváros volt a hőskorszakban, igen erős erkölcsi normákkal és a polgároknak a helyi politikában való aktív részvételével. Ugyan-

akkor itt került sor a hírhedt boszorkányperekre. Ezek a példák mindenképpen arra figyelmeztetnek, hogy nem tekinthetünk minden további nélkül minden közösséget kívánatosnak, és nem fogadhatjuk el fenntartás nélkül minden közösség normáit.

Úgy gondolom, vitathatatlan, hogy az egyének és a társadalomnak szüksége van közösségekre, amelyekhez erősen és tartósan kötődik, de a kommunitáriusok eddig nem tudtak teljesen meggyőző választ adni arra a kérdésre, hogy milyen közösségek lehetségesek és kívánatosak a modern társadalmakban.

AZ ÉRTÉKKONSZENZUS LEHETŐSÉGE

AZ ÉRTÉKEKBEN VALÓ TÁRSADALMI EGYETÉRTÉS lehetőségének, illetve lehetetlenségének kérdéseit az elmúlt évtizedek legnagyobb hatású liberális társadalomfilozófusának, J. Rawlsnak (1972, 1993) két könyve alapján tárgyalom. Rawls első munkája, amelynek már címe is sokat mond: *Az igazságosság elmélete*, azzal a kérdéssel foglalkozik, hogyan lehet egy társadalom intézményeit úgy kialakítani, hogy megfeleljenek az igazságosság követelményeinek. Világos tehát, hogy — ellentétben HAYEKKAL — az igazságosságot nagyon is értelmes fogalomnak, sőt a társadalomfilozófia vizsgálódásainak középpontjában álló fogalomnak tartja.

Az *igazságosság* követelményeinek megfelelő társadalmi berendezkedés alapelveinek kutatásában — a liberális hagyománynak megfelelően — a társadalmi szerződés fikciójából indul ki. Képzeli el, hogy összejön bizonyos számú egymástól független egyén és elhatározza, hogy közösséget, társadalmat akar létrehozni. Egyik sem tudja, hogy a majdan kialakuló társadalmi szervezetekben milyen pozíciót fog elfoglalni, gazdag lesz-e vagy szegény, privilegizált vagy hátrányos helyzetben lesz-e. Ezért olyan társadalmi intézményeket fog pártolni, amelyek számára akkor sem súlyosan előnytelenek, ha éppen szegény és hátrányos helyzetű lesz. Rawls szerint ezek az egyének két alapelvben egyeznének meg, ahol is a második alapelv két részből áll. Ezek az alapelvek a következők:

1. Minden személynek egyenlő joga van az alapvető szabadságjogok azon legszélesebb körű teljes rendszerére, amely összeegyeztethető a társadalom többi tagjainak hasonló szabadságjogaival.
2. A társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeket úgy kell elrendezni, hogy
 - 2.1. azok a leghátrányosabb helyzetű egyén számára is a legnagyobb hasznot hozzák,
 - 2.2. minden állás és pozíció, amely kedvezőbb társadalmi és gazdasági helyzetet biztosít betöltője számára, az esély-

egyenlőség feltételei szerint nyitva kell hogy álljon a társadalom minden tagja számára.

Nem szükséges bizonyítani, hogy Rawls a felvilágosodás korában megfogalmazott értékekre, a szabadságra és egyenlőségre hivatkozik. A testvériség vagy szolidaritás értékét nem említi, de az a tény, hogy a társadalom tagjai a jövőben leghátrányosabb helyzetben lévők jólétéről is gondoskodni kívánnak, hallgatólagosan feltételezi ennek az értéknek elfogadását is. A *szabadság* a liberalizmus által (és Rawls által is) első helyre helyezett érték. Az pedig, ahogyan Rawls az *egyenlőség* alapelvét megfogalmazza, tulajdonképpen annak a mai szociáldemokrata (Amerikában liberális) felfogásnak felel meg, amely elfogadja, hogy egyenlőtlenségekre szükség van a modern társadalomban a gazdasági fejlődés elősegítése, az egyes emberek munkateljesítményének, újítási és vállalkozási készségének ösztönzése végett, de csak addig a határig tartja őket elfogadhatóaknak, amíg a gazdasági fejlődés meggyorsításán keresztül közép- és hosszú távon a társadalom legszegényebb részének élet-színvonalát is javítják, és amely a mobilitási esély egyenlőségét fontos célnak tartja. Persze könnyű kimondani, de szinte lehetetlen empirikus vizsgálatokkal alátámasztani, hogy milyen fokú egyenlőtlenség szükséges a gazdasági fejlődés ösztönzéséhez.

ÚJ KÖNYVÉBEN RAWLS SZEMMEL LÁTHATÓAN megváltoztatta álláspontját az értékkonszenzust illetően. Álláspontjának megváltoztatását a modern társadalmak, különösen az amerikai társadalom legújabb fejleményei és tapasztalatai motiválják. Az amerikai társadalom, de — ha nem is hasonlóan rohamos ütemben — a legtöbb nyugat-európai társadalom is fokozottan multikulturálissá válik, egyre több különböző vallású, fajú, nemzetiiségű, világnézetű ember él együtt bennük. Ennek fő oka a nagytömegű legális és illegális bevándorlás. A nagy nemzetközi vándorlást a gazdag országok felé nem csak a gazdasági fejlettség és az életszínvonal igen nagy különbségei mozgatják, hanem az az egyszerű demográfiai tény is, hogy ma már, egy-két kivétellel, minden fejlett országban az eredeti államalkotó vagy domináns népesség gyermekszáma kisebb az egyszerű reprodukcióhoz szükségesénél, miközben a fejlődő országok népessége igen gyors ütemben nő és fog még további húsz-harminc évig növekedni. Illúzió azt képzelni, hogy a bevándorlást a gyorsan növekvő népességű területekről a fogyásnak induló népességű területekre fel lehet tartóztatni. A bevándorlók pedig egyre nagyobb számban érkeznek az anyaországtól erősen eltérő kultúrájú, vallású, fajú népességekből, így a bevándorlók egyre kevésbé képesek és akarnak asszimilálódni. Amerikában például a hagyományos fekete kisebbség mellett, amely nyelvében és vallásában már nem különbözik az európai származású fehér lakosságtól, most egyre nagyobb létszámú a latin-amerikai, továbbá a kelet-ázsiai származású népesség, ame-

lyek közül a latin-amerikaiak erősen ragaszkodnak spanyol anyanyelvükhöz, a kelet-ázsiaiak pedig az európaiaktól teljesen eltérő kultúrából jönnek. Ugyanakkor a „fehér középosztályon” belül is szinte kibékíthetetlen értékkonfliktusok jöttek felszínre, például a művi abortusz és a homoszexuálisok jogai kérdésében. Ezért jutott Rawls arra a következtetésre, hogy az értékconszenzus megteremtése az amerikai társadalomban, vagy a modern társadalmakban általában lehetetlen. Így a politikai liberalizmus fő kérdése az, hogyan képes stabilan fennmaradni egy olyan szabad és egyenlő állampolgárokból álló igazságos társadalom, amelyben az állampolgárok a vallási, filozófiai és morális doktrínák tekintetében mélységesen megosztottak. Vagy másképpen megfogalmazva: melyek a társadalmi együttműködés konkrét feltételei egy ilyen társadalomban? Vagy még másképpen: hogyan képes egy világnézetileg alapvetően megosztott társadalom megfelelően működni?

RAWLS SZERINT EGY MULTIKULTURÁLIS TÁRSADALOMBAN is meg lehet egyezni a politikai játékszabályokban, az eljárás*i igazságosság* elveiben. Ezt nevezik „igazságosság mint korrektségnek” (*faïres*). Ezeket az elveket ugyanis minden ésszerű és átfogó vallási, filozófiai és morális doktrína elfogadja, minden ésszerű és racionális állampolgár egyetért bennük. Az ésszerűség (*reasonableness*) és a racionalitás Rawls szerint jobb alap az egyetértéshez, mivel nem teszi szükségessé annak eldöntését, hogy melyik a jobb doktrína. Az így felfogott igazságosság elveit nem fejt ki részletesen, hanem egyrészt visszautal a korábbi könyvében kifejtett elvekre, másrészt az alábbi értékeket említi: az egyenlő politikai és állampolgári szabadság, az esélyek egyenlősége, a gazdasági kölcsönösség, az állampolgárok közötti kölcsönös tisztelet. Azt mindenképpen meg lehet állapítani, hogy a politikai liberalizmus ezen Rawls féle megfogalmazásában az eltérő világnézetek, értékrendszerek elfogadása, tehát a *tolerancia* a legfőbb értékek egyike.

Úgy gondolom, hogy Rawlsnak ez a második könyve nem kevésbé fontos, mint az első, és a benne kifejtett gondolatok igen tisztelereméltó erőfeszítést jelentenek a modern társadalom „jól elrendezettsége” kérdéseinek megoldása irányában. Megoldani azonban, szerintem, nem tudta a problémát.

Egyrészt azért, mert egyáltalán nem biztos, hogy ezeknek az elveknek az alapján valóban társadalmi konszenzust lehet elérni. Rawls is utal rá, hogy az ésszerű és racionális irányzatok és állampolgárok számára kézenfekvő a demokratikus játékszabályok elfogadása. Nyilvánvaló azonban, hogy vannak nem ésszerűen és egyáltalán nem racionálisan gondolkodó irányzatok és személyek, bal- és jobboldali szélsőségek, terroristák, erőszakos fundamentalisták stb. Aligha várhatjuk, hogy ők is csatlakozzanak az „átfogó konszenzushoz”.

A másik lényeges problémát abban látom, amit Taylor is kiemelt: Rawls ezen, elvben értékmentes elképzelése a jól rende-

zett társadalomról egyáltalán nem értékmentes, hanem nagyon is támaszkodik azokra az értékekre, amelyeket a liberalizmus hirdet és amelyeket rajta kívül minden más „ésszerű” vagy mérsékelt politikai filozófiai irányzat és mozgalom, párt is elfogad.

Így valójában nagyon hasonló nyomon indult el Ch. Taylor (1989), amikor a modern társadalmak értékeit próbálta feltárni. Abból indult ki, hogy a modern társadalomban is vannak elfogadott értékek, csak az erkölcsfilozófia elhanyagolta ezeknek tárgyalását. Pedig azzal kellene elsősorban foglalkoznia, hogy mi a jó, nem csupán azzal, hogy milyen eljárásokban lehet megegyezést teremteni az állampolgárok között. Igen alapos könyvében a modern személyiség, a *modern identitás* gyökereit próbálta feltárni. Úgy látta, hogy ezek három forrásból származnak: a zsidó-keresztény vallási tanításokból, a felvilágosodás filozófiájából és a romantika személyiség-eszményéből. Amikor konkrét értékekről beszél, akkor első helyen a szabadságot és a jóakaratot említi, továbbá az igazságosságot, az emberi méltóságot és az egyenlőséget. Azonnal szembetűnik, hogy majdnem ugyanazokról az értékekről van szó, mint amelyek — kezdetben kimondottan, később hallgatólagosan — Rawls munkáinak a hátterében állnak. A különbség kettőjük között legfeljebb az, hogy Taylor a legfontosabb modern értékek között említi a jóakaratot, vagyis a szolidaritást vagy szeretetet. Nagyon szimpatikus és optimista gondolat az, hogy a modern társadalmak valójában elfogadják ezeket az értékeket és így ezekre fel lehet építeni a szükséges társadalmi konszenzust. Őszintén meg kell azonban mondanom, hogy ez utóbbi feltételezésben nem vagyok annyira biztos, mint Taylor.

NÉHÁNY BEFEJEZŐ GONDOLAT

NEM KÉTELKEDEM BENNE, hogy a modern társadalomban és gazdaságban szükség van erkölcsre és értékekre, amelyekben a társadalom nagy többsége egyetért, továbbá szükség van közösségekre, amelyekhez az egyének többé-kevésbé erősen kötődnek. Ebben, mint bemutattam, valójában a társadalomtudósok és filozófusok nagy többsége egyetért, a liberálisoktól a kommunikatáriusokig. Tehát azt a felfogást, amelyet a tanulmány első részében libertáriánusnak vagy vulgárliberálisnak neveztem, nem támasztják alá a társadalomtudósok és filozófusok.

Valójában a fontosnak tartott értékekben is egyetértés rajzolódik ki a mérsékelt liberálisoktól a kommunikatáriusokig (Rawlstól és Downstól Bellah-ig, Taylorig és Walzerig). Csupán annyi különbség látszik, hogy a liberálisok nagyobb súlyt helyeznek a szabadságra és nem szoktak a szolidaritásról beszélni, a kommunikatáriusoknál viszont a közösséghez tartozás, a szolidaritás vagy a jóakarát hasonlóan fontos, mint a szabadság. Ezért egyetértek HONNETH (1994) azon következtetésével, hogy a vita

legérdekesebb tanulságai ott találhatóak, ahol a liberálisok és kommunikatáriusok egyetértenek.

Nem hozott viszont a vita eddig megnyugtató választ arra a kérdésre, hogy a modern társadalmakban milyen közösségek játszanak lényeges szerepet és milyenek kívánatosak, valamint milyen értékek és erkölcsi, vagy akár eljárási-igazságossági elvek körül lehetne konszenzust kialakítani. Nagy érdeme viszont a vitának, hogy tudatosította, mennyire fontosak és egyben problematikusak ezek a kérdések a mai társadalmakban.

Nagy kérdés, hogy melyik fajta régi közösségek maradnak fenn. Ezt alapos empirikus kutatásokkal kellene vizsgálni.

TÁRSADALOMFILOZÓFIAI KÉRDÉS VISZONT az, hogy milyen közösségek segítik és milyenek veszélyeztetik az emberiséget a modern körülmények között. Itt a kérdés gyökere az, hogy a közösségek egyrésztől nagy segítséget jelentenek a tagjaik számára, ugyanakkor fennáll a veszély, hogy a közösségben ellenséges érzések, agresszivitás válik uralkodóvá a közösséghez nem tartozókkal szemben. Szinte minden közösségben benne rejlik mindkét lehetőség: a „mi” és az „ők” megkülönböztetése alapján a csoporttagokkal szembeni erős szolidaritás és a csoporton kívüliekkel szembeni agresszivitás. Nem szükségszerű azonban, hogy az ellenségeskedés kifejlődjék. Elég, ha összehasonlítjuk a katalán és a boszniai szerb etnikai közösségek viselkedését a közelmúltban, vagy a quakerek történetét és a mérgezgáz-támadásokat tervező japán szektát. Empirikus kutatási kérdés, hogy milyen tényezők vizsik a közösségeket az egyik vagy a másik irányba.

Nagyon nehéznek látom a konszenzus kialakítását az értékek és az erkölcsi normák területén. A modern társadalmak egyre hatékonyabbakká válnak ezeken a területeken, ehhez hozzájárul, hogy a modern társadalmak tagjai a médiákon keresztül mindig több világnézetet, vallást, filozófiai irányzatot és egyszerűen divátáramlatot ismernek meg. Végül valójában világméretben lenne szükség valamilyen egyetértés teremtésére, hogy a világkatasztrófákat elkerüljük, valami olyan módon, mint H. KÜNG (1991) gondolja, aki a világvallások közötti párbeszédre keresztül a világetikát szeretné felépíteni. Hazánkban pedig jó lenne megkezdeni a hatalomtól mentes racionális kommunikációt, párbeszédet (Habermas, 1981). A liberális és kommunikatárius társadalomtudósok és filozófusok közötti vitában felvetett problémákról, az értékekről, erkölcsről és közösségekről, hogy ne csak leegyszerűsített, vulgarizált nézetek és magatartások terjedjenek el, hanem részt vegyünk a nyugati világban folyó magas színvonalú tudományos gondolkodásban.

Idézett szakirodalom

- Allardt, E., 1973, *About dimensions of welfare. An exploratory analysis of a comparative Scandinavian survey*. Research Group for Comparative Sociology, University of Helsinki, Research Reports no. 1.
- Bellah, R. N., Madsen, R., Sulliwán, W. M., Swidler, A., Tipton, S. M., 1985, *Habits of the heart. Individualism and commitment in American Life*. New York.
- Bellah, R. N., Madsen, R., Sulliwán, W. M., Swidler, A., Tipton, S. M., 1991, *The good society*. New York.
- Dahrendorf, R., 1979, *Lebenschancen. Anläufe zur sozialen und politischen Theorie*. Frankfurt.
- Downs, A., 1957, *An economic theory of democracy*, New York.
- Downs, A., 1990, *Politikai cselekvés a demokráciában: egy racionális modell*. *Közgazdasági Szemle*. 37. k. 9. sz. 993-1011. p.
- Downs, A., 1991, *Social values and democracy*, In Monroe, K. R. szerk., *The economic approach to politics*. New York. 143-170. p.
- Dubbs, R., 1993, *Közgazdaságtan*. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Etzioni, A., 1988, *The moral dimension. Toward a new economics*. New York.
- Habermas, J., 1981, *Theorie kommunikativen Handelns*. Frankfurt.
- Hayek, F. A., 1944, *The road to serfdom*. London.
- Hayek, F. A., 1982, *Law, legislation and liberty*. London.
- Hayek, F. A., 1995, *Piac és szabadság*. Budapest.
- Hirsch, F., 1977, *Social limity to growth*. London.
- Hirschman, A. O., 1995, *Kivonulás, tiltakozás, hűség*. Budapest.
- Honneth, A., 1994, *Einleitung*. In Honneth, op. cit. 7-17. p.
- Honneth, A., szerk., 1994, *Kommunitarismus. Eine Debatte über die moralischen Grundlagen moderner Gesellschaften*. Frankfurt.
- Kindler József, Zsolnai László, szerk., 1993a, *Etika a gazdaságban*. Budapest.
- Kindler József, Zsolnai László, szerk. 1993b, *A közgazdaságtan társadalmi és etikai vetületei*. Budapest.
- Koestler, A., 1988, *Sötétség délben*. Budapest.
- Küng, H., 1991, *Global responsibility. In search of a new world ethic*. London.
- Lindenberg, S., 1988, *Contractual relations and weak solidarity: the behavioral basis of restraints on gain-maximization*. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. 144. k. 39-58. p.
- MacIntyre, A., 1985, *After virtue. A study in moral theory*. London.
- Maslow, A., 1943, *A theory of human motivation*. *Psychological Review*. 50. k. 370-395. p.
- Molnár, M. 1990, *La démocratie se leve a l'Est. Société civile et communism en Europe de l'Est: Pologne et Hongrie*. Paris.
- Nozick, R., 1974, *Anarchy, state, and utopia*. Oxford.
- Piper, T., Gentile, M. C., Parks, S. D., 1994, *Tanítható-e az etika?* Budapest.

- Rawls, J., 1972, *A theory of justics*. London.
- Rawls, J., 1993, *Political liberalism*. New York.
- Sandel, M., 1994, *Die verfahrensrechtliche Republik und das ungebundene Selbst*. In Honneth, po. cit. 18-35. p.
- Skinner, B. F., 1971, *Beyond Freedom and dignity*. New York.
- Skinner, Q., 1994, *Two rival traditions of liberty and citizenship*. Előadás a Budapest Collegiumban.
- Taylor, Ch., 1989, *Sources of the self. The making of the modern identity*. Cambridge, Mass.
- Taylor, Ch., 1994, *Aneinander vorbei: Die Debatte zwischen Liberalismus und Kommunitarismus*. In Nonneth, op. cit. 103-130. p.
- Walzer, M., 1980, *Radical principles. Reflections of an unreconstructed democrat*. New York.
- Walzer, M., 1983, *Spheres of justice. A defense of pluralism and equality*. New York.
- Walzer, M. 1985, *Interpretation and social criticism*. Cambridge, Mass.
- Williamson, C. N, 1987, *The economic institutions of capitalism*. New York.
- Wolfe, T., 1987, *Hiúságok máglyája*. Budapest.

TESTING A WORLD VIEW (A VILÁGNÉZET VIZSGÁLATA), 1993

et fejlett nyugati világban a 338
kapitalizmusnak két változata van,
az amerikai és a német-japán
& két típust vizsgálja a munka

K: Szegedy Gergely műve: a munka

VERSENGÉST VAGY EGYÜTTMŰKÖDÉST?

ASZOCIALISTA RENDSZEREK ÖSSZEOMLÁSA ÓTA úgy látszik, hogy a kapitalizmus teljes, végérvényes és gyakorlatilag az egész világra kiterjedő győzelmet aratott. Bestsellerré vált művében a liberálisok által sztárolt FUKUYAMA már a világtörténelem végét is megjövendölte, arra is utalva, hogy a liberális demokráciák győzelmével a nagy ideológiai kérdésekről folytatott viták is lezárultak. A mi szűkebb régióinkban, Közép-Európában is egyértelműnek tűnik a jövőt firtató kérdésekre adott válasz: a mély válságból csak a piacgazdaság megteremtése vezethet ki...

Valójában azonban, noha lehetőségeink korlátozottak, mégsem olyan nyilvánvaló a választandó út, hiszen a piacgazdaságnak többféle változata is elképzelhető. Joggal mondhatnánk akár azt is, hogy ahány ország, annyi féle kapitalizmus! Ha viszont a sokszínű valóságot teoretikus szinten, némi szükségszerű absztrakcióval próbáljuk meg leírni, akkor annyit mindenképpen meg lehet állapítani, hogy napjainkban a fejlett nyugati világban a kapitalizmus két, egymástól markánsan eltérő változata verseng egymással: az amerikai és a német-japán változat. Az alábbiakban e tanulmány arra tesz kísérletet, hogy e két, történetileg kialakult típust közelebből is megvizsgálja — bevallottan azt remélve, hogy az elemzés konklúziói további érvekként szolgálhatnak az érték-konzervatív társadalomszemlélet mellett.¹

I. GAZDASÁG VERSUS TÁRSADALOM

Mielőtt azonban részletesebben is foglalkoznánk e változatokkal, hasznosnak látszik egy elméleti keret felvázolása. Kiindulópontunk ugyanis az a feltevés, hogy a modern kapitalizmuson belüli fő különbségek alapjául elsősorban a gazdasági és a nem gazdasági (a piaci — nem piaci) tényezők és szempontok eltérő értékelése, és, ezzel összefüggésben, eltérő súlya szolgál. Először tehát arra a kérdésre keressük a feleletet, hogy egyáltalán milyen formákban képzelhető el és valósulhat meg a gazdaság és a társadalom összekapcsolódása, integrációja. A válasz megadásában nagymértékben támaszkodhatunk POLÁNYI Károly kutatásainak az eredményeire és az ún. „morális gazdaságtan” iskolájához tartozók írásaira.²

ELMÉLETILEG KÉT „IDEÁLTÍPIKUS” alapesetet lehet felvázolni: vagy a gazdaság „ágyazódik be” a társadalmi kapcsolatok rendszerébe, vagy pedig, fordítva, a gazdaság rendeli alá magának a társadalmi és kulturális szférát; az első esetben, Polányi kifejezésével, „beágyazott gazdaságról” („*embedded economy*”) beszélhetünk, a másodikban pedig autonóm, önszabályozó piacról. Ehhez kapcsolódik a gazdaság „szubsztanciális” és „formális” értelmének világos szétválasztása: míg az első fogalom a gazdasági tevékenység lényegére utal, vagyis arra, hogy az élet anyagi feltételeit minden korban biztosítani kell valamilyen módon, a második felfogás a „tisztá közgazdaságtan” álláspontját tükrözi, és a gazdaságot azzal a tevékenységgel azonosítja, amely a szűkében levő erőforrásokat a lehető leggazdaságosabban, a „racionális választások elméletének” az alapján kívánja felhasználni.

Ha a gazdaság ágyazódik be a társadalomba, akkor a gazdaságot sohasem tisztán gazdasági szempontok szabályozzák. Az antropológiai és történeti kutatások egyértelműen be is bizonyították, hogy — ellentétben azzal a széles körben osztott nézettel, miszerint a gazdaságnak mindig is a maximális mértékű profitszerzésre való törekvés volt a vezérlő elve — a kapitalizmus előtti, „tradicionális” gazdaságokban nem a piaci gondolkodás érvényesült, hanem elsődlegesen nem gazdasági (vallási, kulturális, politikai) motívumok domináltak. A gazdasági mechanizmus konkrét formái változhattak (a „háztartás elve”, a reciprocitás, redisztribúció), ám a prekapitalista társadalmak közös vonása volt, hogy gazdaságuk működési elvét nem lehetett magából a gazdaságból levezetni. Emiatt a gazdasági viszonyok bizonyos fokig „láthatatlanok” is maradtak, szinte „feloldódtak” a társadalmi-kulturális viszonyokban. Lényeges ehhez hozzáfűzni, hogy piac a legtöbb gazdaságban működött ugyan, de ez minőségileg különbözött a modern kapitalizmus piacától, mert nem volt „önszabályozó”, hanem a gazdasági tevékenység alárendelt tartozéka.

Mi következik ugyanis az önszabályozó piac fogalmából, vagyis abból, ha a piac válik az integráció domináns formájává? Nem kevesebb, mint a társadalom intézményes kettészakadása egy gazdasági és egy társadalmi-politikai szférára — s valójában épp ez történt meg akkor, amikor a piac-központú szabad verseny kapitalizmus győzedelmeskedett. Ennek keretében az ember maga is bekerült a piaci mechanizmusba, azzal az elkerülhetetlen következménnyel, hogy most már a társadalom viszonyainak kellett beágyazódnia a gazdaságba, azaz a társadalom rendelődött alá a piac törvényeinek és sajátosságainak. Létrejött a teljesen autonóm gazdaság, amely úrrá is lett felettük. E folyamat társadalmi vetületét a neves német szociológus, F. TÖNNIES úgy írta le a múlt század végén, hogy a „közösséget” („*Gemeinschaft*”) felváltja a „társadalom” („*Gesellschaft*”), amelynek tagjait már nem a vallási vagy társadalmi intézmények tartják össze, hanem a piaci kapcsolatok és a polgárjogi szerződések. Ez a „nagy átalakulás” (Polányi

művének címét idézve) vezetett tehát a „modern társadalomhoz”, aminek a makroszociológiai alapjául a két következő tényező szolgált:

1. a gazdaság „kiagyazódott”, azaz elkülönült, autonóm vezérlésű rendszerre vált,
2. a „kiagyazódott” gazdaság nem csak a saját szűkebb szférájába eső tevékenységeket integrálja, hanem — abszolút dominanciára törekedve — a társadalom minden szféráját is egyre jobban áthatja.

AZ ÖNSZABÁLYOZÓ PIACRA ALAPOZÓDÓ GAZDASÁG keretei között tehát könnyen, szinte szükségszerűen keletkezik az a látszat, hogy végső soron mindent gazdasági motívumoknak kell vezérelniük. Itt már nem a gazdaság szolgálja a társadalmat, hanem a társadalom kényszerül arra, hogy az öntörvényű piachoz igazodjon! CZAKÓ Gábor kifejezését idézve, ez már a „gazdaságkor”, amelyben a Dolgok diktálnak s amelyben mindenki a Gazdaság szolgálóleánya lesz.³

Megfogalmazható ugyanakkor az a talán paradoxnak tűnő megállapítás, hogy a piaci mechanizmus egyeduralma tulajdonképpen magát a ráépülő piaci társadalmat (a „gazdaságtársadalmat”) is veszélyezteti. Már Polányi figyelmeztetett:

„Megengedni, hogy kizárólag a piaci mechanizmus döntsön emberi lények és természeti környezetük sorsáról... ez a társadalom lerombolását eredményezné.”⁴

E gondolattal összefüggésben fejtette ki F. HIRSCH *A növekedés társadalmi korlátai* című híres könyvében, hogy a kapitalizmusnak szilárd etikai bázisra van szüksége folyamatos, zavartalan működéséhez (a megállapodások tiszteletben tartására, az adott szó becsületére, megbízhatóságra stb.) de ezt saját maga nem tudja igazán megteremteni, ezért a prekapitalista korszakból származó értékekre és hagyományokra támaszkodik.⁵ A modern piacgazdaságnak így saját érdekében bizonyos fokig korlátoznia kell saját központi integrációs mechanizmusának, a piaci koordinációnak a működését.

E korlátozásnak, természetesen, több formája és módja lehetséges. Egyrészt, aligha lehet lemondani a redisztribúció elvének valamilyen mértékű alkalmazásáról. E vonatkozásban érdemes emlékeztetni SZELENYI Iván azon megállapítására, hogy bármi alkotja is a gazdasági integráció fő módozatát, egy kiegészítő, másodlagos mechanizmus számottevően ellensúlyozhatja az első által létrehozott negatív jelenségeket.⁶ Az pedig magától értetődik, hogy a piacgazdaságban alkalmazható redisztribúció nem azonos azzal, amit a szocialista gazdaságok redisztribúciós gyakorlataként megismertünk... (Az államszocialista rendszerek gazdaságaival ellentétben ugyanis még azok a tőkés gazdaságok is a piaci koordináció keretei között maradnak, amelyekben az állam aktív szerepet vállal.)

DE NEM CSAK KÖZVETLEN GAZDASÁGI ESZKÖZÖKKEL LEHET korlátok közé szorítani a piaci mechanizmus öntörvényű működését: kulcsszerep juthat a tudati, morális és kulturális tényezőknek is. Más szavakkal: azoknak a többnyire „másodlagosnak” minősített feltételeknek, amelyekről a közgazdaságtan el szokott feledkezni s amelyeken valójában elsődleges a fontosságuk. Nagy mértékben tehát ezeken (is) múlik, hogy sikerül-e a társadalomba „vissza-ágyazni” az emberi tevékenység mindazon szféráit, amelyeket súlyosan károsít, ha kizárólag piaci vezérlés alá kerülnek.

II. A MÁSIK KAPITALIZMUS

Az elméleti összefüggések áttekintése után nézzük meg a „létező kapitalizmust”. A piactársadalmak közötti különbségek nem új keletűek, csak hogy a kapitalizmus és a „létező szocializmus” szembenállásának hosszú időszakában az eltérések bizonyos fokig háttérbe szorultak az elemzésekben. Az 1945 után végbement nyugati társadalomfejlődés alapján Gosta ESPING-ANDERSEN a modern kapitalizmus három fő változatát különböztette meg:⁷

1. Liberális jóléti államok (a klasszikus példa: az USA), amelyekben a „jóléti” szolgáltatások a lehető legszűkebb körre korlátozódnak.
2. Konzervatív (korporatista) államok (Németország, Ausztria) amelyek a hangsúlyt a társadalmi jogosultságok minimumának garantálására helyezik és fellépnek egyes tradicionális (pl. családi) értékek védelmében.
3. Hagyományos szociáldemokrata országok (Svédország, Norvégia) amelyek erős redistribúcióval „bőkezűen” mérik a különféle szociális juttatásokat.

Hogy a klasszikus szociáldemokrata modell tartalékai mára végképp kimerültek, azt sok neves kutató megfogalmazta és a tények fényében nem is igen lehetne vitatni. Igaza van tehát a francia Michel ALBERT-nek, aki nemzetközi sikert aratott, 1991-ben publikált könyvében (*Kapitalizmus a kapitalizmus ellen*)⁸ két modell történelmi léptékű versengéséről ír: egyrészt a „neo-amerikai modellről”, amely a reagani és thatcheri neokonzervativizmus elveire épül és az angolszász országokat öleli fel (elsősorban az Egyesült Államokat); másrészt pedig a „rajnai modellről”, amelynek „mintaadója” a szociális piactársadalmat megvalósító Németország, de amelybe — a kétségtelen kulturális különbségek ellenére is! — Japánt is besorolja. Albert érvelés annál is inkább meggyőző, mert nem pusztán csak az állami beavatkozás mértékét és formáit veszi figyelembe, hanem a kulturális-szellemi jellegű tényezőket is.

A piactársadalom „rajnai” modelljében a termelőeszközök szintén magántulajdonban vannak, szintén érvényesül a piaci verseny, de a piaci szabályozás szerepe nem korlátlan: a rendszer a

verseny és az együttműködés finom összekapcsolására és az angolszászok által „korporatistának” tartott intézményekre épül. E modellnek a piaca nem az a piac, amit a liberális közgazdászok ideálisnak tartanak; ellenkezőleg, ami az amerikai felfogásban a piac torzulásaként jelenik meg, az a rajnai modellben a sikeres működés előfeltétele.

LÉNYEGES KÜLÖNBSÉG TOVÁBBÁ, hogy a „neo-amerikai” modellben egyre inkább a spekulátor lép az ipari vállalkozó helyére, a tőkepiaci tranzakciók pedig fontosabbá válnak a termelésnél. Ezzel szorosan összefügg, hogy a rövid távú, sőt azonnali nyereségre való törekvés egyre nagyobb mértékben szorítja háttérbe a hosszú távú gondolkodást. AKIO Morita, a Sony menedzser igazgatójaként, így fogalmazta ezt meg, bizonyára kisé túlozva:

„Az amerikaiak fúziókkal és vállalat-felvásárlásokkal csinálnak pénzt, de már nem tudnak új termékeket előállítani. Amíg mi 10 évre előre tervezünk, őket csak az a profit érdekli, amit a következő 10 percben elkönnyvelhetnek. Emiatt az amerikai gazdaság fantom-gazdasággá változott.” (Idézi Albert, 92-93)

Albert találó jelzője szerint a „neo-amerikai” modellt „tücsök-szemlélet” jellemzi, míg a rajnait a jövőbe tekintő „hangya-szemlélet”. Az utóbbi modell gazdaságait valóban az erős megtakarítási hajlam jellemzi és az is sokatmondó, hogy a tőzsde szerepe ezekben jóval kisebb, mint az Egyesült Államokban.

A két modell közötti leglényegesebb különbség azonban úgy fogalmazható meg, az előző részben használt terminológiával élve, hogy a piac(gazdaság) és a társadalom integrációja több tekintetben is eltérő módon valósul meg. (Végső soron a fentebb említett különbségek is erre vezethetők vissza.) Konkrétabban szólva: semmi sem mutatja jobban a piaczgazdaság amerikai és német-japán típusa közötti különbséget, mint a piac integráló szerepének eltérő mértéke, azaz a „piaci”, a „nem piaci” és a „vegyes” (részben piaci, részben nem piaci) javak eltérő aránya. Amiként ugyanis még a döntően a redisztribúcióra alapozó szocialista rendszerekben sem lehetett minden áru „nem piaci”, vagyis ingyenes („*pure public goods*”), ugyanúgy a piaci kapitalizmusban sem válhat minden piaci áruvá. Eszerint vizsgálódva pedig egyértelműen leszögezhető: a „neo-amerikai” modellben jóval magasabb a kizárólag piaci javak aránya, mint a „rajnaiban”. Ezt láthatjuk az oktatásban, az egészségügyben vagy akár a lakások vonatkozásában is, hiszen az utóbbi modell országaiban az állam, ill. az önkormányzatok aktív szerepet vállalnak a társadalomilag szükséges lakásállomány fenntartásában.⁹ És ugyanekkora különbséget tapasztalhatunk a kapitalista termelés egyik kulcstényezőjének, a magánvállaltnak a tekintetében — az eltérés oly jelentős, hogy érdemes közelebbről is megvizsgálni.

A „neo-amerikai” modellben a vállalat éppoly piaci áru, mint egy termék; tulajdonosai semmi másban nem érdekeltek, mint a profit maximalizálásában. Ezzel szemben a rajnai modell gazdaságaiban a cég ennél többet, egy közösséget is jelent, amelynek tagjait nem pusztán csak a nyereség elérésére való törekvés fűzi össze. Ez a közösség a német változatban egy viszonylag szűkebb körre terjed ki, a közép- és felsőszintű vezetőkre (de a beleszólás, a „*Mitbestimmung*” joga az alkalmazottakat is megilleti érdekszervezeteik révén!), míg Japánban gyakorlatilag minden egyes dolgozóra. Jól tükrözi a különbséget, hogy míg Amerikában az emberek „állást kapnak”, addig a másik változatban a cég „tagjává válnak”. Ismeretes, hogy Japánban ez az elkötelezettség általában egy egész életre szól... E hozzáállásból vezethető le az a további sajátosság, hogy egy német vagy japán vállalat esetében a felsőszintű vezetők és az egyszerű beosztottak fizetése között jóval kisebb a különbség, mint egy amerikai cégnél.

Ha az amerikai közgazdászok által kialakított disztinkciót alkalmazzuk, akkor azt mondhatjuk, hogy a „neo-amerikai” modell cégeit a „*stock-holder*”, vagyis a részvény-tulajdonosi szemlélet jellemzi, míg a „rajnai” cégeket a „*stake-holder*”, azaz az érdekeltség-tulajdonosi felfogás. Arról van tehát szó, hogy míg az előbbi elsődlegesen csak értékpapír-tulajdonosokat lát a vállalatban, addig a másik olyan partnerekkel számol, akik nem csak pénzügyileg érdelesek a cég sorsának alakulásában.

SEZZEL VOLTAKÉPPEN EL IS JUTOTTUNK a kérdés gyökeréig: mindennek a háttérében ugyanis az emberről alkotott eltérő felfogás, a piaci és nem piaci szempontok eltérő értékelése húzódik meg. Az amerikai cégek tulajdonosai az alkalmazottak mindenkori, pillanatnyi piaci értékét fizetik meg, a rajnai modell vállalatai viszont az embert nem csak a termelés egyik tényezőjének tekintik, mint pl. az ingadozó árú nyersanyagokat. Nem véletlen, hogy a német cégek kiemelkedően magas összegeket fordítanak a szakmai oktatásra-továbbképzésre és szoros kapcsolatot tartanak fenn a saját vonalukon dolgozó oktatási intézményekkel. Egyetlen fejlett országban sem működik a németországihoz hasonló hatékonyságú szakoktatás. Az „emberi tényezőért” hozott „áldozat” tehát gazdaságilag is megtérül — és akkor még nem volt szó az egyéb szférákról...

III. POLARIZÁLÓDÁS VAGY KÖZÉPOSZTÁLYOSODÁS?

Hogy a rajnai modell országai, elsősorban természetesen Németország és Japán, milyen gazdasági eredményeket értek el és milyen világgazdasági pozíciót vívtak ki maguknak, azt e helyütt talán felesleges lenne bizonygatni. Témánk szempontjából izgalmasabb, hogy tények jelzik: a rajnai modell társadalmi tekintetben is többet tud felmutatni vetélytársánál. (Cáfolva azt a gyakran hallható-olvasható vélekedést, miszerint a közösségi szempontok

figyelembevétele szükségszerűen gyengíti a gazdasági teljesítményt...) Tagadhatatlan persze, hogy amennyire összevethető két gazdaság teljesítménye objektív kritériumok alapján, annyira nehéz a „szociális teljesítményt” mérni. Néhány alapvető dimenzióban mégis meg lehet kísérelni az összehasonlítást. Milyen kép mutatkozik tehát

1. a társadalom tagjainak nyújtott biztonság,
2. a társadalmi egyenlőtlenségek mélysége,
3. a kulturális-műveltségi színvonal tekintetében?

1. Míg az Egyesült Államokban a mai napig sincs átfogó, kötelező egészségbiztosítási rendszer, a rajnai modell országában mintaszerű hálózatok működnek. Az USA-ban ráadásul, összességében, a nemzeti jövedelemnek nagyobb hányadát költik egészségügyi célokra, mint Németországban — a legtöbb hiányossággal küszködő rendszer tehát egyúttal a legköltségesebb is. (Az amerikai kiadások nagyobb hányada természetesen privát kiadás, de ez nem változtat a végső mérlegen.) A munkanélküliekről való gondoskodás vonatkozásában hasonló mélységű különbségeket találunk a rajnai modell társadalmainak javára.

2. Nyilvánvalóan nem lehet sehol sem cél valamiféle egalitárius társadalmi berendezkedés kialakítása (konzervatív elvek alapján pedig különösen nem), ám az is vitathatatlan, hogy mély társadalmi szakadékok létrejötte, szélsőséges mértékű szociális polarizálódás mindenképpen elkerülendő. A rajnai modell országában azt találjuk, hogy a Magyarországon oly sokszor, és joggal, hiányolt középosztály egyértelműen szélesebb, mint a „neo-amerikaiban”! Ha egész egyszerűen azokat soroljuk ide, akiknek a jövedelme az országos átlaghoz közeli, azt látjuk, hogy az USA-ban a középrétegek 50%-ot alkotnak, míg Németországban 75%-ot, Japánban pedig valamivel még magasabb hányadot. Valójában az amerikai szociológusokat is mind jobban nyugtalanítja az a körülmény, hogy társadalmuk fokozatosan kettészakad s ezért egyre gyakrabban kénytelenek használni a „dualizmus” fogalmát — vagyis azt a fogalmat, amit korábban főként a „Harmadik Világ” társadalmainak az elemzésére alkalmaztak. Az amerikai szakemberek által közölt adatok szerint az USA-ban a „szegények” aránya (az illegális bevándorlók nélkül) legalább négyszerese a megfelelő németországi aránynak. Ez persze nem meglepő annak a modellnek a keretében, amelyben a szegénységet és elesettséget, minden következményével együtt, olyan egyéni szerencsétlenségnek tartják, amit csak privát karitatív szervezetek próbálhatnak orvosolni...

3. A „dualizmus” azonban egyáltalán nem csak a gazdaság és szegénység, a legkorszerűbben felszerelt kórházak és az általános egészségbiztosítás hiányának ellentétében mutatkozik meg; a Nobel-díjas kutatók nagy száma sem feledtetheti a tekintélyes múltú elit-egyetemek és a roppant gyenge közoktatás közötti szakadékot. Felmérések szerint a 18 éves amerikaiak egyharmada

rendesen olvasni sem tud! És ehhez még csak annyit: sokan hajlamosak elfeledkezni arról, hogy a kelet-ázsiai gazdasági sikerek gyökereit nem a különféle üzemszervezési módszerekben kell keresni, hanem a konfucianus alapú civilizáció azon hagyományában, amely évezredek óta rendkívül nagyra, szinte mindennél többre, értékeli a tanulást.

Az ellentétek különösen kiéleződtek a nyolcvanas évek második felére a neokonzervatív (azaz gazdaságilag: neoliberális) kurzus nyomán: a gazdasági fellendülésnek ez volt a társadalmi ára. Magától adódó kérdés: nem volt-e túl magas ez az ár? (Főként akkor, ha figyelembe vesszük, hogy ráadásul a gazdasági eredmények is elmaradtak a neo-konzervatív közgazdászok és döntéshozók várakozásaitól...)

A rajnai modell ezzel szemben feltétlen prioritást ad a társadalmi harmónia és konszenzus megőrzésének, ami viszont nem valósítható meg bizonyos kollektív, minden lényeges társadalmi csoport által vállalt felelősség nélkül. E ponton ismét az etikai alap fontosságára kell utalni: a szolidaritás követelménye ugyanis nem járhat azzal a következménnyel, hogy az emberek passzívvá váljanak és az államtól várják a gondoskodást. Valószínűleg itt húzódik valahol a választóvonal a klasszikus szociáldemokrata politika és a „szociális piacgazdaság” kereszténydemokrata változata között. Míg a szociáldemokrácia elsősorban az újraelosztásra koncentrálna kívánja a problémákat orvosolni, az érték-konzervatívizmushoz közel álló kereszténydemokrácia a polgári öntudatra, a másokért is felelősséget érző, önálló egzisztenciákra akar építeni.¹⁰ A felelősség vállalására jellemző példa: a német újraegyesítést követően a tekintélyes IG Metall szakszervezet önként lemondott az általa régóta követelt 35 órás munkahét bevezetéséről, arra az álláspontra helyezkedve, hogy előbb birkózzanak meg a keleti országrész integrálásának a kihívásával.

TALÁN NEM ÉRDEKTELEN EHHEZ HOZZÁFÜZNI: az együttműködés és a verseny e sajátos ötvözetében kétségtelenül jelentékeny szerep jut annak az intézményi örökségnek, amelynek a meglétére W. FISCHER hívta fel a figyelmet.¹¹ A modern német kapitalizmus ugyanis, bár szinte láthatatlanul, de szerves módon kapcsolódik a középkori eredetű céh-szervezetek formáihoz. Ahogy Fischer rámutatott: furcsa módon azok az intézményi hagyományok, amelyek a 19. század liberalizmusának feltételei közepette elavultnak látszottak, nagyon is megfelelőnek bizonyultak a 20. század második felének szervezett kapitalizmusában. Hasonló sajátosságok lennének dokumentálhatók Japán vagy a kelet-ázsiai „kistigrisek” fejlődésében is.

A mesés vagyoni gyors felhalmozása, a „*get rich quick*” elve nem tartozik tehát a rajnai modell tradíciójához — talán épp ezért tűnik sokak szemében kevésbé vonzóknak, a fantáziát kevésbé megmozgatóknak, mint az amerikai változat. Számos kétségbevonhatatlan előnye ellenére ez a fajta kapitalizmus jóval kevésbé is-

mert; Latin-Amerikában, Afrikában vagy épp Kelet-Európában az emberek többsége el sem tudja képzelni, hogy a piacgazdaság másmilyen is lehet, mint ami a *Dallas*-ban látható. Ahogy Albert fogalmaz: az amerikai kapitalizmus egy western-film kalandosságát, látványosságát kínálja — ehhez képest szürkének látszik a rajnai modell „hangya-kapitalizmusa”.¹² Tegyük hozzá: kétségtelen az is, hogy századunk végének általános légköre, a tradíciók elutasítása, a mának élés szemlélete, a „győztesek” kultusza szintén az amerikai modell elfogadásának kedvező tendenciát világszerte csak erősíti a szenzációk bűvöletében élő, a gazdasági élet szereplőit is egyre markánsabban befolyásoló sajtó. A gazdaság fokozódó mérvű „mediatizáltsága” is valószínűleg hozzájárul tehát ahhoz, hogy az utóbbi években a német és japán kapitalizmusban is bizonyos „amerikanizálódási” jelek mutatkoztak. Egyelőre még csak másodlagos jelentőséggel, de mindenképpen figyelemre méltó módon! A két modell küzdelme azonban még nem dőlt el, a tét pedig óriási: a nyugati civilizáció továbbhaladásának iránya...

IV. A „MAGYAR MODELL” SZÜKSÉGESSÉGE

NEM DŐLT EL A KÜZDELEM MAGYARORSZÁGON SEM, noha kétségtelen: az érték-konzervatív szemszögből kívánatosabb fejlődési út esélyei romlanak. Mindenekelőtt azonban emeljük ki még egyszer azt a régi és fontos konzervatív alapelvet, miszerint egyetlen modell sem másolható mechanikusan, még egy nyilvánvalóan sikeres sem! (Így a közép-európaiakhoz kulturálisan talán legközelebb álló német sem, hiszen az is egy sajátos civilizációs örökség bázisán, másutt megismételhetetlen politikai és gazdasági körülmények között alakult ki a II. világháború után.) Ebből azonban egyáltalán nem következik, hogy a piacgazdaság intézményeinek hazai kiépítése során ne szembesülnénk azzal a sorsdöntő dilemmával, hogy milyen típusú és jellegű kapitalizmus bontakozzon ki nálunk! Válasszuk az amerikai modell által fémjelzett utat a piac középpontba állításával és a gazdaságon kívüli tényezőket semmibe vevő versengéssel, vagy pedig azt az utat, amely a lehetőségekhez képest megpróbálja a piaci integráció szerepét korlátok közé szorítani és a versengés és az együttműködés valamilyen működőképes változatát kialakítani? A tanulmányban elemzett modellek működéséből leszűrhető következtetések segíthetnek a választásban.

Félő, hogy a „neo-amerikai” modell mesterséges átültetése itthon még negatívabb következményekhez vezetne, mint az USA-ban, hiszen míg ott azért még mindig él az egykori puritán értékek egy része, addig a magyar társadalmat az elmúlt fél évszázadban megfosztották hagyományainak zömétől és ezért ellenállóképessége jóval gyengébb. Az e modelltől fakadó agresszív, újtechnokrata szemlélet érvényre juttatása a magyar társadalom jelentékeny hányadát egyszerűen feleslegessé tenné és el-

lehetetlenítené, gazdaságunkat, a személytelen racionalitás nevében, súlyosan deformálná, kultúránk jó részét pedig leradírozná. A neokonzervatív (azaz: neoliberális) piacgazdasági minta megvalósításának veszélyeire John GRAY is figyelmeztet nyomatékosan: „Kár lenne, ha a posztkommunista országok (ahol összehasonlíthatatlanul nagyobbak a politikai tétek és a reformokkal járó emberi áldozatok, mint bármely nyugati államban), olyan ideológiák laboratóriumává válnának, amelyek a megvalósításukhoz sokkal kedvezőbb körülményeket biztosító nyugati társadalmakban már bizonyították pusztító hatásokat”. (John Gray: *Átalakuló posztkommunista társadalmak: a szociális piacgazdaság kilátásai*, Magyar Szemle, 1995 április, 369.)

A RAJNAI KAPITALIZMUS GYAKORLATA éppen azt bizonyítja be, hogy — a szabadpiaci fundamentalisták dogmáival ellentétben — a gazdaság szférájának bizonyos mértékű „visszaagyazásával” is lehetséges életképes, sőt hatékony rendszert kialakítani. Hogy ez konkrétan miként, milyen intézményekkel valósítható meg itthon, az viszont már a hazai feltételekkel összhangban álló „magyar modell” keretében döntendő el. A rajnai modell tanulságát, a gazdasági fejlődés és a társadalmi harmónia összeegyeztetésének szükségességét, az erkölcsi-kulturális értékek megbecsülését mindenesetre Magyarországon is prioritásnak kellene tekinteni, s az ebben rejlő kihívásra egyfajta „magyar modell” kidolgozásával kell választ adni.

Ennek során különös hangsúlyt kell fordítani arra, hogy az „önszabályozó piac” jól átgondolt korlátozása kapcsán kerüljük el a másik végletet is, az „önszabályozó államot” hiszen az ugyancsak katasztrofális következményekkel járhat. (Ezt aligha kell bizonygatni régióink történelmének fényében.) A konzervatív gondolkodó számára mindig is megkülönböztetett jelentőségű volt az a kérdés, hogy milyen „erős” az optimális állam. A társadalom „államosodása”, az „állam- és jogkór” (Czakó G. kifejezését használva) nyilvánvalóan nemkívánatos fejlemény, de konzervatív szemszögből persze az állam olyan mértékű visszaszorítása sem cél, mint amelyet a liberális értelmiségiek többsége jónak látna.¹³

Az állam hasznos, sőt nélkülözhetetlen eszköz a piaci integrációs mechanizmus korlátozásában, de e feladatot semmiképpen sem szabad csak rá bízni, annál is kevésbé, mert a magyar átalakulás egyik specifikus vonása amúgy is épp az, hogy a gazdaság túlságosan erős szálakkal kötődik a posztszocialista államapparátushoz. Az érték-konzervatív megoldás azt igényli, hogy kulcsszerepet kapjanak az autonóm társadalmi intézmények, amelyek megerősítése egyébként is fontos konzervatív érdek.

További lényeges szempont, hogy a piaci intézményeknek a nemzeti, kulturális hagyományokba kell ágyazódniuk, enélkül ugyanis jogi kereteik üresek maradnak és legitimitásra sem számíthatnak. A kultúrák eltérő volta miatt eleve nem lehetnek azonosak a különböző országok gazdasági intézményei; a „magyar modell-

ben" tehát nyilvánvalóan arra van szükség, hogy a piaci intézmények tartalmi és formai vonásai összhangban álljanak mindazokkal a tradíciókkal és értékekkel, amelyek a magyar politikai kultúra kontextusában a legitímáció szempontjából mérvadók.

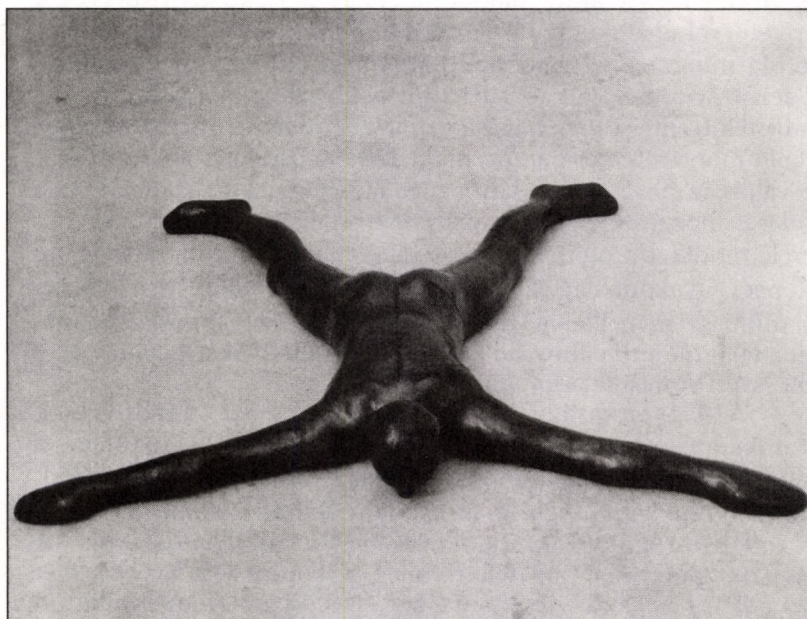
NINCS TEHÁT EGYETEMES ÉRVÉNYŰ MODELL, vannak viszont olyan konkrét elemzésekkel is igazolt elvek, amelyeket mindenütt figyelembe kell venni. Ilyen az is, hogy a piaci integráció szerepének markáns szűkítése, a Polányi által leírt „nagy átalakulás” bizonyos korrekciója nélkül a társadalom szövege, morális és kulturális értékeinek rendszere súlyosan károsodik. S mindez különösen érvényes a „rendszer váltó”, történelmi hátrányok sorával sújtott országokra.

EGEDY Gergely

Jegyzetek

- (1) A kérdés háttéréhez l. a neokonzervativizmusról és az értékonzervativizmusról folytatott vitát: Zábori László: *Konzervativizmus és kapitalizmus*, Egedy Gergely: *Piacgazdaságot, de milyet; Magyar Szemle*, 1995. augusztus.
- (2) Polányi Károly: *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*, Gondolat, Bp., 1976, James C. Scott: *The Moral Economy of the Peasant*, New Haven, Yale University Press, 1976, William James Booth: *On the Idea of the Moral Economy; American Political Science Review*, 1994/September, 653-667.
- (3) Czakó Gábor: *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai*, Igen Egyesület, Bp., 1995.
- (4) Polányi: i. m. 89.
- (5) Fred Hirsch: *Social Limits to Growth*, Routledge and Kegan Paul, London, 1977. Hirsch gyakran idézett kifejezése: „the depleting moral legacy of capitalism” („a kapitalizmus kiüresedő morális öröksége”). Ugyanezzel az összefüggéssel kapcsolatban teszi fel Czakó G. a kérdést: „Nem élősködő-e az a társadalmi berendezkedés, amely egy általa megtagadottnak nedveiből él?” Czakó: i. m. 13.
- (6) Szelényi Iván: *Új osztály, állam, politika*; Európa, Bp., 1990, 210-222. E megállapítás azzal együtt is igaz, hogy, amint erre Szelényi is felhívja a figyelmet, a kiegészítő mechanizmus is létrehozza a saját egyenlőtlenségeit.
- (7) Gosta Esping-Andersen: *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, 1990.
- (8) Michel Albert: *Capitalisme contre capitalisme*; Éditions du Seuil, Paris, 1991.

- (9) A német kapitalizmus részletesebb elemzéséhez l. Colin Crouch: *Co-operation and Competition in an Institutionalized Economy: the Case of Germany*; a japánhoz pedig: Ronald Dore: *What Makes the Japanese Different?* Mindkét tanulmány a következő kötetben található: *Ethics and Markets*, ed. by C. Crouch-D. Marquand, Blackwell Publishers, 1993.
- (10) A kereszténydemokrácia és a piacgazdaság viszonyához — többek között — l. Jonathon Boswill: *Catholicism, Christian Democrats and „Reformed Capitalism“*; in: *Ethics and Markets*, 48-65. A szerző hangsúlyozza, hogy a katolikus szociális tanok nagy szerepet játszottak a kapitalizmus „megreformálásában” a II. világháború utáni időszakban.
- (11) W. Fischer: *Unternehmerschaft, Selbstverwaltung und Staat*; Duncker und Humboldt, Berlin, 1964.
- (12) Albert: i. m. 231-233. Albert az amerikai kapitalizmus vonzerejét Vénuszéhoz, a német-japán kapitalizmus erényeit pedig Junóéhoz hasonlítja.
- (13) Vö. Jacques Godbout: *The Self-Regulating State*, in: Marguerite Mendell-Daniel Salée (ed.): *The Legacy of Karl Polányi. Market, State and Society at the End of the Twentieth Century*, Macmillan, Basingstoke, 1991. 119-130. A konzervatív állam-felfogáshoz l. Molnár Attila: *A konzervatívok állama*, in: *Magyar konzervativizmus, Hagyomány és jelenkor*, Batthyány Lajos Alapítvány, Bp., 1994, 19-28.

CLOSE (KÖZEL), 1992

Ut magyri integrációsértésről az európai
uniós követelményekről, hogyan készült fel
enne a magyar gazdaság, a szerző pontokban
foglalta össze a kül és belpolitikai állapotot,
a maastrichti szerződés alapján
K: KÁDÁR BÉLA Melléklet: történelmi áttekintés

SORSANALÍZIS: MAGYARORSZÁG ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ

A MAGYAR TÖRTÉNELMI KORSZERŰSÖDÉS és nemzeti felemelkedés 11., 14. és a megnyújtott 19. században megfigyelhető erejét s lendületét az első világháború kirobbanását követő háromnegyed évszázad megtörte. Magyarország *leszakadásának* mértékét tükrözi, hogy 1913-93 között az egy főre jutó magyar GDP — hivatalos valutaparitáson számolva — a nyugat-európai átlag 70%-áról 24%-ára, vásárlóerő-paritáson 35%-ára csökkent. A leszakadás közvetlenül kevésbé összegezhető összetevőit szemléltetik az oktatási, egészségügyi, környezetvédelmi, értékrendi és társadalomszociális folyamatokban kialakuló európai negatív rekordok.

Az ország állapotának hanyatlásában *exogén tényezők* játszanak meghatározó szerepet. A két világháború emberi, területi s anyagi veszteségei, a Közép-Európában kialakult évezredek gazdasági munkamegosztás felborulása, a második világháború után az országra erőltetett torz intézményi rendszer és gazdasági struktúra működtetési veszteségei, a nemzetközi gazdasági, műszaki, tudományos fejlődés fő áramlataiból való nagymértékű kiszorulás okai alapvetően külső meghatározottságúak. Az Osztrák-Magyar Monarchia integrációs kereteinek felbomlását követő megcsönkült, modernizációs béklyók, protekcionista korlátok közé szorított kismemzeti lét, a második világháború végét követő s átfogó válságba torkoló monopolszocializmus, majd az 1990-ben kibontakozó rendszerváltás az évszázadban háromszor alakította át a társadalom és a gazdaság mozgásterét, játékszabályait. E radikális változások és kényszerek rendkívüli mértékben megcsapolták a magyar társadalom életerejét. Gyakorlatilag az ország nyolc évtizedet töltött el a történelem műtőasztalain, illetve lábadozó termében, s kevés energiája maradt a világméretű változások által megkövetelt edzési, felkészülési, korszerűsödési feladatokra.

A Magyarországot közvetlenül érő megrázkódtatások mellett a fejlődés külső feltételeinek romlását jelentette, közvetve, a világ gazdaság növekedési szerkezetének, értékrendjének s földrajzi erőterének *átalakulása*, amely keresleti és kínálati sokkhatások sokaságát váltotta ki a nemzetközi kapcsolatrendszerben. A világban megtermelt jövedelemtömeg több mint 70%-ával rendelkező fejlett piaccgazdaságokban a kereslet folyamatosan eltolódott az emberi tudástöbblettel gyarapított értékű, magas minőségi

igényszintet kielégítő, új technológiákat, műszaki újdonságokat megtestesítő termékek és szolgáltatások felé. Az úgynevezett anyagmentes növekedés folytán csökkent az érdeklődés a hagyományos nyersanyagok, féltermékek, élelmiszerek, fogyasztási tömegcikkre iránt. Mindinkább kiszorultak a világ anyagtermeléséből azok a bányászati, kohászati vállalatok, amelyek az átlagosnál magasabb ráfordítással működnek, kiszorultak az átlagosnál rosszabb minőségű földeken nagy ráfordításokkal gazdálkodó agrártermelők, kiszorult a fejlettebb országok munkaerőpiacáról a csak kevésbé szakképzett munkaerő. A minőség forradalmának korszakában az átlagtermék iránti csökkenő keresletet mindinkább az iparosodó fejlődő országok elégítik ki. A liberalizálódó, globalizálódó gazdaságban kiéleződő verseny által is növelt korszerűsödési kényszer felértékeli a pénz- és szellemi tőketulajdonosok pozícióit. A világgazdasági növekedés földrajzi súlypontjainak eltolódása a csendes-óceáni térség felé eleve koptatja a vén Európa 16. és 20. század közötti pozícióit. Az európai térségen belül is az elmúlt két évtizedben összehúzódtak Kelet-Európa pozíciói, megcsappant az Európa keleti és nyugati fele közötti közvetítői szerep értéke.

A századvég mindinkább összefonódó világgazdasága a korábrinál jóval nagyobb mértékben s gyorsabban teszi láthatóvá az egyes országok teljesítményeiben, önsorsalakítási képességeiben meglévő különbségeket, s felerősíti a differenciáló hatásokat, hierarchizálódási folyamatokat.

MAGYARORSZÁG SZÁMÁRA a két világháború veszteségeinek öröksége nem másítható. Az intézményrendszeri torzulatok felszámolása a rendszerváltás elmúlt hat éve után befejezéshez közeledik. Az ország előtti fő kihívást az elkövetkező években az európai integrálódás s a kialakuló informatikai társadalomra való felkészülés jelenti. Az Európai Unió országainak meghatározó szerepe Magyarország külkereskedelmi, idegenforgalmi, pénzügyi és technológiai áramlásaiban eleve meghatározza a magyar társadalom és gazdaság alkalmazkodásának fő irányát. A jelenlegi kelet-közép-európai biztonsági vákuum kitöltése, a katonapolitikai és gazdasági integrálódás követelményeinek mind láthatóbb összefonódása, az internacionalizálódó bűnözés megfékezése valamint a környezetvédelem s a szomszédos országokban élő kisebbségek támogatása, magyar szempontból sürgető nyomatékot kölcsönöz az európai integrálódásnak. Az Európai Unió keleti kibővülésével összefüggő kételyek, homályok, bizonytalansági felületek indokoltá teszik az ország integrációérettségének és lehetséges integrálódási menetrendjének szemügyre vételét.

MAGYAR INTEGRÁCIÓÉRETTSÉG — EU KÖVETELMÉNYEK

A MAGYAR INTEGRÁCIÓÉRETTSÉG VIZSGÁLATA, a tagsági követelmények alapján, iránytű kell legyen az elkövetkező évek magyar gazdaságpolitikája s Európa-politikája számára. Ugyanakkor az EU állásfoglalásai is arra utalnak, hogy a kibővítés egyes szakaszainak ütemezésekor, a teljes jogú tagság elérésére törekvő társult országok differenciálásakor rendezőelvnek tekinti majd az egyes országok *integrációérettségét*, illetve az éretlenségből fakadó pénzügyi támogatási igények, illetve csatlakoztatási költségek várható nagyságrendjét. Hivatalos EU állásfoglalás hiányában is érzékelhető, hogy a keleti kibővülés időzítését és országonkénti sorrendjét, a változékonysági elemeket is tartalmazó nyugati stratégiai érdekek mellett, az egyes országok felvétele után várható támogatásigény határozza meg. Az Európai Unió tehát elutasíthat tagfelvételi kérelmeket *közvetlenül*, az érettségi mutatók alapján, *s közvetve*, az éretlenségből fakadó, illetve a tagjelölt országok által igényelt többlettámogatás nagyságrendje miatt.

1. Az egyes országok integrációérettségének s integrálódási képességének követelményeit az eddigi EU politika csak nagy általánosságban fogalmazta meg. A *politikai rendszerváltás és demokratikus fejlődés* követelménye Magyarországon teljesült. A zökkenőmentes kormányváltások, a választási részvétel térségi összehasonlításban viszonylag magas aránya, a társadalmi érdek-egyeztetési mechanizmusok megjelenése, a médiatörvény elfogadása, az alkotmányosság érvényesítése, az önkormányzatok és bíróságok, kormánytól független ellenőrzési szervek működési szabadságának mértéke alapján Magyarország érettségi minősítése ez idő szerint nem kétséges. A piacgazdasági átalakulás mértékében a volt szocialista országok csoportjában kivívott első hely sem vitatott továbbra sem.

2. Kulcskérdés a piacgazdasági intézmény- és jogrendszer továbbfejlesztése és *összehangolása* az egységes EU belső piac szabályozási és jogrendszerével. Külgazdaság-érzékeny kis ország számára mindig is túlélési alapkövetelmény az igazodás a fő partnerország társadalmi-gazdasági rendszeréhez. Magyarország már hosszabb ideje céltudatosan közeledett a nemzetközi együttműködés szervezeti rendszeréhez, s a társulási megállapodás aláírása óta a magyar jogalkotás minden új lépésnél figyelembe vette a teljes jogú tagság követelményeit. A becslések szerint, a jelenlegi hatályos magyar joganyag kereken 70%-a tekinthető eurokompatibilisnek, évekkel a teljes jogú tagság életbelépése előtt. A jogösszehangoltság jelenlegi szintje nemcsak a térségben figyelemreméltó, hanem az EU jelenlegi tagországainak átlagában kialakult 90%-hoz viszonyítva is, s megfelelő alapot nyújt a gyorsított ütemű európai közelítéshez. A *Fehér Könyvben* javasolt harmonizálási intézkedések túlnyomó része már megvalósult, illetve életbe lép 1997 végéig. A belső piaci jogharmonizálás bizonyos aka-

dályait viszont a társult országok aligha tudják gyors ütemben felszámolni. Bizonyos folyamatok s joghelyzetek ugyanis többnyire nem kiváltói, hanem következményei az egészséges fejlődésnek. Így például csak a gazdasági fejlődés és a versenyképesség magasabb fokán valósítható meg káros mellékhatások nélkül a rövid lejáratú tőkemozgások teljes liberalizálása, vagy az adótételek termékcsoportok szerinti közelítése.

3. A maastrichti szerződés harmadik pillérét jelentő *bel- és igazságügyi együttműködés* követelményei súlyos kihívást jelentenek az érintett magyar szervek számára. Az összeurópai fellépés a kábítószerekkel, radioaktív anyagokkal, lopott autókkal folytatott kereskedelem s általában a szervezett bűnözés változatos formáival szemben az Unió központi földrajzi fekvésű országai számára is súlyos próbatétel. Az Unió — feltételezhető szakaszos — keleti kibővülése esetén azonban — egy ideig — Magyarország jelenti majd az Unió keleti- és délkeleti határait. Az ebből adódó szűrőszerep hatalmas feladatokat hárít a magyar vám- és határellenőrzési szervekre. Ezek személyi állományának s technikai felszereltségének európai igényeket kielégítő fejlesztése a magyar GDP mintegy 0,5%-át kitevő pótlólagos ráfordításokat igényel.

4. Az Unió keleti kibővüléséhez fűződő, talán legfontosabb, defenzív jellegű érdekeltégi elemet a kelet-közép-európai „hátsó udvar” társadalmi, politikai és biztonsági *destabilizálódásának* kiküszöbölése jelenti. Már 1990-ben megfogalmazódtak a Londoni Stratégiai Tanulmányok Intézetében olyan aggályok, hogy a trianoni békekötés nyomán meghúzott határvonalak jelenleg mintegy 3,5 millióra rúgó magyar etnikumú lakosságot juttattak kisebbségi sorsra a szomszédos államokban, s e kisebbségek kezelése feszültségeket gerjeszthet Magyarországon és szomszédai között, új európai konfliktusgócot alakíthat ki.

AZ 1990-BEN MEGFOGALMAZOTT magyar külpolitikai doktrína tripartitumként — hármas célként — jelölte meg az euroatlanti integrálódás, a szomszédos országokkal folytatott együttműködés és a szomszédos országokban élő magyarság védelmének követelményét. A magyar kisebbségek helyzetéből adódó, feltételezett, konfliktusforrásokat volt hivatott kiküszöbölni, illetve csökkenteni 1990-94 között az Ukrajnával, Horvátországgal s Szlovéniával kötött s életbe lépett kormányközi szerződés, a kárpáti térség országainak fegyveres erői közötti jó kapcsolat. Gazdasági oldalról erősíti a térség stabilitását a nehezen számszerűsíthető határmenti együttműködés, valamint a szomszédos országokkal folytatott — s jelentős hányadban az ott élő magyar kisebbségek közvetítésével lebonyolított — külkereskedelmi kapcsolatok gyors ütemű bővülése.

Ez utóbbi mértékét jelzi, hogy a Szlovákiába, Szlovéniába, Horvátországba, Ukrajnába és Romániába irányuló magyar kivitel aránya a magyar összkivitelben 1991-ben még 5%, 1994-ben már 8%, 1995-ben pedig 9% volt. Az európai léptékben felerősödő,

határokon túlnövő együttműködést jelentő iparkitelepítési folyamat kárpáti megjelenését jelzi, hogy 1990-94 között mintegy 2000 magyar vegyesvállalat jött létre az alacsonyabb bérszínvonalú szomszédos országokban. Bár a magyar külpolitikai célok megvalósítása nagymértékben függ egyes szomszédos országok magatartásától, a kisebbségek kollektív jogainak elismerésétől, illetve a kései kisnemzeti nacionalizmus mozgásterének alakulásától; a potenciális kárpát-medencei konfliktusveszély erőteljesen csökkenthető egyrészt az érdekközösségi felületek szélesítésével, közös kereskedelempolitikai fellépésekkel (például a származási bizonyítványok kumulációjáért), másrészt szívós külpolitikai munkával a kétoldalú kapcsolatokban, az Európa-politikai fórumokon, a kisebbségvédelem, valamint a szubregionális stabilitás és biztonság követelményeinek összekapcsolásával.

5. Az elmúlt években a boszniai fejlemények egyértelműen jelezték, hogy az európai hatalmak katonai biztonságpolitikai együttműködése ma elégtelen a helyi háborús tüzfészek felszámolására. Egyelőre csak az Egyesült Államok képes közvetlenül vagy a NATO-n keresztül közvetve, elfogadható biztonsági garanciákat nyújtani. A Nyugat-Európai Unió nem jelent alternatívát a NATO-val szemben, s ebből adódóan a magyar biztonságpolitikai helyzet javítását a *NATO-tagság* segítheti elő, amely egyébként mindinkább kötődik az EU-tagsághoz.

Magyarország NATO-tagság esetén sem érintkezne földrajzilag Oroszországgal, s bizonyos orosz igények átfogó megállapodás keretében történő figyelembevétele esetén a magyar NATO-tagsággal szembeni orosz érzékenység csökkenthető. A NATO-ba belépésünk esélyeit azonban nagymértékben befolyásolja az egyes országok biztonságpolitikai és katonai hozományának értéke. A magyar honvédség fejlesztése, felszereltségének szervezeti, logisztikai, képzési rendszerének összehangolása a NATO-követelményekkel, „NATO-alkalmas” magasabb egység kialakítása jelentős többletráfordításokat követel. Ezek nagyságrendjének minimuma az elkövetkező négy évben a magyar GDP kerekén 1%-ára rúgó költségvetési többletráfordításokat követelne, megfelelő külső támogatás hiányában.

6. Az európai integrálódás s világgazdasági alkalmazkodás költségei legközvetlenebbül a gazdaságban csapódnak le s a gazdaságpolitika számára jelentik a legsúlyosabb kihívásokat. Az Európai Unió magasabb fokozatainak működőképessége megköveteli a tagországok közötti szintkülönbségek folyamatos kiegyenlítését, a versenyképesség javítását gátló egyensúlyi zavarok felszámolását. Az ún. maastrichti normák igen szigorú pénzügyi követelményeket állítanak a tagországok elé. Ezek szerint, a költségvetési deficit nem haladhatja meg a tagországok évi GDP-jének 3%-át, az államadósság a GDP 60%-át, az inflációs ráta pedig az Unió átlagát 1,5%-kal haladhatja meg, azaz évi mértéke 3-4%-ot nem múlhat felül. E rendkívül szigorú *makropénzügyi követelmé-*

nyek figyelmen kívül hagyása nem engedhető meg olyan érvek alapján, hogy jelenleg, Luxemburg kivételével, a többi tagország sem felel meg a maastrichti érettség követelményének s az erősödő ellenállás Nyugat-Európában majd felvizezi, elnapolja a követelményeket. Az eddigi tárgyalási tapasztalatok is érzékeltették, hogy az Unió új tagországokkal szemben szigorúbb követelményeket érvényesít, mint a korábbi családtagok esetében. Feltehetően már a csatlakozási tárgyalások kezdetének időpontját is befolyásolják az egyes nemzetgazdaságok pénzügyi mutatói. Az egyes csatlakozási hullámokba való bekerülés időpontja viszont tartósabban differenciálhatja a bekerülő, illetve a tartósabban kívül rekedő kelet-közép-európai országok pozícióit.

AJELENLÉGI MAGYAR KORMÁNY középtávú gazdaságpolitikai irányzásmai tükrözik azt a szándékot, hogy az államháztartási deficit már 1997-ben, a központi költségvetés bruttó eladósodottsága pedig 1998-ra összhangban legyen a maastrichti követelményekkel. Az állami vagyon a közelmúltban közel 500 milliárd forint összegben értékesített hányada, továbbá a 800 milliárd forintra becsült még értékesíthető állami vagyontömeg elvileg kínál olyan adósságszolgálat-csökkentési változatokat, amelyek — konjunktúraélenkítési s modernizációs hatások mellett — lehetővé tehetik az államháztartási deficit GDP-hez viszonyított arányában várt 3-4%-os csökkenést 1995 és 1998 között.

A magyar gazdaságban azonban nem egyszerűen a jelenlegi statikus állapot alapján számított egyensúlyjavító hatást kell elérni, hanem a várható változásokat is figyelembe kell venni. Az 1995-1996-ban bekövetkezett javulás oroszlánrésze egyszeri hatásból, az 1995 tavaszán bevezetett importpótlékból származik, amely önmagában az 1995. évi GDP 2%-át kitevő mértékben csökkentette a költségvetési deficitet. E bevételi forrás már 1997 második felében megszűnik, s 2001-ig az európai szabad kereskedelmi megállapodások értelmében eltűnnek e megállapodás partnerországaiból származó importra kivetett vámbevételek is, melyek az 1995. évi magyar GDP további 2%-ára rúgtak. Kiadási oldalról a honvédség, valamint a különféle határellenőrzési, rendőrségi szervek integrálódási igényekkel összehangolt fejlesztése, az információs rendszer fejlesztése, a szabványosítás a GDP további 2%-nak átcsoportosítását, illetve az ezt kiegyensúlyozó államháztartási hatást igényli, egyéb feltételek változatlansága esetén. Ilyen körülmények között az államháztartási Maastricht-érettség nem csupán azt követeli, hogy a GDP-nek 1994-ben 8%-át, 1995-ben 6,5%-át kitevő államháztartási deficit 1998-ig 3%-ra, azaz 1995-höz viszonyítva a GDP további 3,5%-ával csökkenjen, hanem az 1995. évi államháztartási teljesítményekben tükröződő javító hatások eltűnése és a többletkiadások következtében, a ma számszerűsíthető egyensúlyjavítási követelmény 1998-ig a GDP további 4%-ára, azaz 1995-1998 között összesen 7-8%-ára, 2001-ig pedig 9-10%-ára rúgna.

MÉG NEHEZEBB, SŐT MEGOLDHATATLAN feladatot jelent az inflációmegfékezési követelmény: az inflációs ráta leszorítása évi 3-4%-ra. Szervesen fejlődött s nagyobb zökkenők nélkül működő piacgazdaságokban az infláció a társadalom és gazdaság kórokozóra utaló lázas állapot. Az orvosláshoz hasonlóan, mesterséges leszorítása csak a magas láz esetén indokolt, egyébként a szervezet természetes védekezését rontja.

A fejlődés, a kamaszkor s a felnőtté válás gyakorta jár hőemelkedéssel. A gazdaságtörténet tanulságai szerint, pénzügyi egyensúly a stacioner, premodernizációs társadalmat, valamint a kínálat bőségével jellemezhető fejlett országokat jellemzi. A növekedésgyorsítás, szerkezeti korszerűsödés — az elmúlt fél évszázad tanulságai szerint — mindenütt erőteljes inflatorikus hatásokkal párosult. Magyarországon az infláció egyrészt a korábbi költségvetési szubvenciók megszüntetéséből, a világgpiaci árak érvényesítéséből fakadó, elkerülhetetlen rendszerváltási árkorrekció, részben a termelés- és jövedelemzsugorodásból adódóan a termékegységre jutó fix költségtöbblet, részben a jövő iránti lakossági bizalom megcsappanásából fakadó szociálpszichikai tünet, továbbá a gyorsuló szerkezeti korszerűsödés következménye. E hatások közül a rendszerváltási korrekciók jelentősége folyamatosan gyengül, a gazdasági növekedés eltüntetheti a termékegységre jutó táró erőket. Nagyobb arányú külföldi erőforrás-beáramlás nélkül azonban nem iktathatók ki a gyorsított modernizáció s felzárkózás inflatorikus költségei. Az infláció mesterséges elfojtása túladagolt monetáris és fiskális restriktiókkal végül is a rendszerváltás befejezését, a felzárkózás beindítását gátolja, s ebből adódóan felelősségteljes politikai erők nem ígérhetnek egyhamar maastricht-érett inflációs teljesítményeket.

A maastricht-érettség elérése az állampénzügyekben részben az eddigiektől eltérő, részben jóval erőteljesebb megközelítéseket igényel. A cél megvalósítása, ennek ellenére, nem kilátástalan. Az országban ténylegesen megtermelt jövedelemtömeg közel 20%-kal, a nem adózó jövedelemtömeg mintegy 40%-kal nagyobb a statisztikailag nyilvántartottnál. Az elmúlt évek gazdaságpolitikája túladóztatással, túlzott terhekkkel, eljárási nehézségekkel és visszasságokkal európai rekordszintűvé növelte az árnyékgazdaságot. A gazdaság „láthatatlan légiója” kétségkívül játszik számos szerepet is bizonyos foglalkoztatási, területi, szociális feszültségek levezetésében, versenyképességi korlátok túllépésében, ugyanakkor az állampénzügyek aláásása mellett mindinkább csorbítja a versenytársadalom működési mechanizmusait, a gazdaság áttekinthetőségét, a társadalom igazságérzetét, a gazdaság erkölcsi környezetét. A nem adózó gazdaság egyötödének integrálása a legális gazdaságba elérhető az igazságos és hatékony ellenőrzés, illetve a rekordszámba menő magyar adóteher csökkentésének stratégiai harapófogójával. Ennek államháztartási hozadéka az 1996. évi GDP 4%-ára rúgna.

Az államadósság utáni adósságszolgálat az 1995. évi magyar GDP közel 9%-át vitte el. Enélkül eleve nem ütközne akadályba a maastrichti gyorsított menet. Az adósság elinflálásának, az adósságszolgálati terhek megtagadásának, a kamatok mesterséges leszorításának útja nem járható. Az adósságállomány legmagasabb kamatozású tételeinek visszavásárlása privatizációs betételekből, az államháztartási reform hozadéka és a megtakarítások ösztönzésétől várható kínálati többlet elősegítheti a költségvetés kamatfizetési terheinek csökkentését. E tartalékok nagyságrendjét jelzi, hogy 1995-ben a kamatszínvonal 1%-os csökkenése a GDP 3‰-ével mérsékelte az adósságszolgálati terheket.

VÉGÜL, DE NEM UTOLJÁRA, az állampénzügyi helyzet javításának kulcsa az ország jövedelemtermelő képességének erősítésében, az egészséges gazdasági növekedésben rejlik. Az ország összjövedelmeinek 1989-93 közötti 21%-os csökkenése következtében az állam közhatalmi, igazgatási, jóléti és gazdasági funkcióinak társadalmi robbanás nélkül alig csökkenthető terhei súlyos egyensúlyi zavarokat váltottak ki. Az ország a pénzügyi egyensúlyhiány, az eladósodás, illetve a társadalmi működési zavarok erősödésének dilemmájával kénytelen szembenézni. A jelenlegi kormánykoalíció, megoldásként, a funkciószűkítést választotta. Globális gazdaságban, a nemzetek és régiók közötti versenyben mindenütt követelmény az állam működtetési költségeinek visszafogása. Másrészt, a polgári társadalom, az erős és független „civil” önrendelkezés, az egyéni és vállalkozói szabadság, a bürokratikus államot felváltó szolgáltató állam kialakulása is az államháztartás közvetlen és közvetett szerepének áramvonalasítását igényli. Az alacsonyabb adóztatási terheket cipelő ázsiai országokkal folytatott piaci versenyben szinte valamennyi fejlett ország — neoliberais eszmeiségtől függetlenül is — rákényszerül az állami funkciók, kiadások szűkítésére, az állami, kormányzati szerepfelfogás módosítására.

A kérdés lényege a mértékben, az arányokban s a fejlettségi szintekben rejlik. A közepesnél gyengébben fejlett Magyarországon még nem értek meg a civil társadalom hatékony működtetésének feltételei. A zsugorodás vagy restriktív gazdaságpolitika légkörében a társadalmi-gazdasági élet szereplőinek alkalmazkodási képessége csekély és nincsenek erőforrásai állami szerepek és funkciók átvállalására. Ebből adódóan, a társadalom- és államigazgatás funkciónak áttelepítése csak fokozatos lehet, s e folyamat időigényes, hiszen a hirtelen változásból adódó működési zavarok veszteségei pénzügyileg is többszörösen meghaladhatják a közvetlen államháztartási megtakarításokat, nem szólva a destabilizálódási, lemaradási következményekről.

E nehéz helyzetben a kompromisszumot a versenyképesség-javításon alapuló gazdasági növekedés tápereinek szélesítése jelenthetné. Jelenleg a GDP egységnyi növekedése elvileg 0,6%-kal csökkenteni az államháztartási egyensúlyhiányt, egyéb feltételek vál-

tozatlansága mellett. A GDP tartós s erőteljes növekedése esetén eleve csökken az államháztartási kiadások GDP-hez viszonyított aránya, s az államháztartás korszerűsítése folyamatosan, nagyobb megrázkódtatások nélkül bontakozhat ki a civilszféra megerősödésével, teherbíró-képességének és készségének fejlődésével párhuzamosan.

A maastricht-érettség követelményszintjének elérése tehát rendkívül nehéz, de nem megoldhatatlan feladat átfogó nemzeti stratégia alapján. Kemény gazdaságdiplomáciai feladatot jelent viszont mindazon lehetőségeknek feltárása s végigtárgyalása, amelyek elősegítik a maastrichti uniformis méretre szabását.

7. Noha az *Európai Monetáris Unió* konvergencia-kritériumainak teljesítése nem előfeltétele a teljes jogú tagságnak, a magyar alkalmazkodási stratégia e dimenziót sem hagyhatja figyelmen kívül. Felvilágosult közgazdászok tisztában vannak azzal, hogy a monetáris integráció a szeretett vagy elutált „szép új világ” legfelsőbb foka mai globális világunkban. A mai világgazdaságban a kevésbé áttekinthető pénzügyi áramlások összege több mint ötvenszer nagyobb, mint a nemzetközi megállapodásokkal szabályozott világkereskedelemé. A nemzetközi vagy regionális pénzügyi világ a „nagyvadak” könyörtelen világa, s igen kedvezőtlen terep a külgazdaságilag érzékeny kisországok számára, amelyek biztos támpontok nélkül botorkálnak a nemzetközi pénzügyi délibábok között. Aligha vitatható, hogy az Európai Monetáris Unió, a közös eurovaluta bevezetése elősegíti az árfolyamkockázatok, spekulációk és a különféle pénzügyi tranzakciók költségeinek csökkentését.

Ugyanakkor a reálgazdasági megközelítések, valamint a világgazdasági és kelet-közép-európai fejlődés tanulságai arra intenek, hogy egy gazdasági unió versenyképes működését csak a tagországok társadalmi, kulturális öröksége gazdaságfejlettségi színvonalának és makrostruktúráinak hasonlósága garantálhatja. A sikernek nem a hajtóerejét, hanem a megkoronázását jelentheti a pénzügyi unió, a közös pénzpolitika és valuta, amely szükségszerűen feltételezi a magas integrációérettséget, és homogenitást a reálgazdaságban, a tagországok gazdaságpolitikájának összehangolását, közös szankciók érvényesítését a sorból kilógó nemzeti pénz- és költségvetés-politikai magatartással szemben. Az említett előfeltételek és előzetes együttműködési szakaszok nélkül a monetáris unió önmagában nem ad orvoslát a növekedési problémákra, a munkanélküliségre, a versenyképességi gondokra, és reálgazdasági hatásai meglehetősen eltérőek lesznek az egyes tagországokban. Gazdaságtörténeti tapasztalatok birtokában a reálközgazdászok érzékenyebbek a fejlődés sorrendi összefüggéseire s tisztában vannak azzal, hogy a valutaunió csak következménye, nem pedig oka az egészséges gazdasági fejlődésnek. Túl korai közös pénzpolitika például erősen korlátozná a kevésbé fejlett országok gazdaságpolitikai manőverképességét s kiküszöbölné az árfolyam-

politika vagy a költségvetési politika felhasználását a korszerűsítés, az exportorientált gazdaságfejlesztés kritikus szakaszában.

Magyarország az elkövetkező években még nem veheti át kritikátlanul s nem is alkalmazhatja az Európai Unió gazdaságpolitikai kritériumait, hanem kreatív-innovatív gazdaságpolitikával, fokozatos alkalmazkodási konstrukciókkal érheti el, legkisebb költségek mellett, a kívánt közeledést.

Az Európai Unió tagországainak jelenlegi állapota s nemzeti érdekei nem hagynak kétséget afelől, hogy a Monetáris Unió 1998. évi bevezetésének követelményeit legfeljebb csak a nyugat-európai országok szűk köre vállalhatja. Ez a teljes jogú tagságot nem gátolja, s Magyarország, mint jövőbeni tagország, a „közös pénzpolitika megvalósítására még alkalmatlan” európai országok előkelő s népes csoportjában, a valutaunió külső szférájában található majd magának helyet.

A Valutaunió 1998. évi bevezetésével kapcsolatos kételyek, szorongások és eltérő érdekek ellenére sem lehet Magyarország érdekelt a folyamat elhúzódásában. Nincs abban a helyzetben, hogy az EU döntéseket befolyásolja, másrészt világosan kell látnunk, hogy a valutaunió bevezetése előtt aligha várható döntés az EU keleti kibővülésének konkrét feltételeiről. A gyors döntés és végrehajtás ebből adódóan magyar érdek is.

CSATLAKOZÁS ÉS SZERKEZETI ALKALMAZKODÁSI KÉPESSÉG

BÁR AZ EURÓPA-ÉRETTSÉGI ISMÉRVEK pénzügyi s intézményrendszeri jellegűek, a következmények szoros összefüggést mutatnak a szerkezeti fejlettség és alkalmazkodóképesség szintjével, hiszen a keleti kibővülés az itteni országok gazdaságát a versenyképesség és a szerkezeti alkalmazkodóképesség oldaláról állítja a legsúlyosabb próbatétel elé. A szerkezeti alkalmazkodóképesség rendszerváltás első fél évtizedében észlelt mutatói nemcsak a felzárkózás, az EU-közelítés feltételezhető dinamikájára valamint a szerkezeti elmaradottság mértékére utalnak, hanem ebből adódóan, az integrálódás várható költségeinek nagyságrendjére is. A gazdaságszerkezeti mutatók nem statikus jellegűek, hanem tükrözik az Európa-érettség mikroökonómiai, vállalatgazdasági dimenzióját s elősegítik a dinamikus folyamatok megbízhatóbb előrejelzését. A gazdaságszerkezeti fejlődés nemzet- és vállalatgazdasági mutatóinak Európa-érettségi jelentősége korántsem kisebb mint a makropénzügyi mércéké. A szerkezeti átalakulás üteme és konkrét szakasza tehát értékes közvetett bizonyíték az integrálódás időigényességének, gondjainak, költségeinek, esélyeinek felméréshez.

Magyarország történelmi sorstársainál nagyobb mértékben hagyta hátra a szocialista túliparosítás szerkezeti torzulatait. A szocialista gazdasági modellben elhanyagolt *szolgáltatószektorok* aránya a bruttó belföldi termékben 1989. és 1994. között 54%-ról

65%-ra nőtt¹. A második világháború utáni Európában kialakult szolgáltató társadalom körvonalai mindinkább kirajzolódnak az európai átlag körül. A szolgáltató szektorok aránya az 1993. évi GDP-ben 59%-ot tett ki Bulgáriában, 55%-ot Csehországban és Lengyelországban, s 38%-ot Romániában².

Általános jelenség a rendszerváltozás országaiban, hogy az össztermelés nagyobb mértékben esett vissza, mint a foglalkoztatottság. Ebből adódóan, hanyatlott a termelékenység és a versenyképesség. Magyarország helyzete e szempontból javult az elmúlt három évben. Az ipari termelékenység 1988. és 1992. között 16%-kal csökkent, majd 1993-ban 6%-kal, 1994-ben 14%-kal, 1995-ben pedig 12%-kal nőtt.

A kelet-közép-európai országok exportjának termékszerkezetében megfigyelhető a nemesedés. ENSZ-felmérés³ szerint 1990-93. időszakában a fejlett piacgazdaságokba irányuló magyar kivitelben 11,6%-ról 17,4%-ra nőtt a beruházási javak aránya. Ugyanakkor ez az arány 9,5%-ról 13,6%-ra nőtt Csehország esetében, s 20%-ról 21%-ra a fejlett piacgazdaságok átlagában.

AZ EURÓPÁN BELÜLI SZERKEZETI KONVERGENCIA, kiegyenlítő-dés mértéke tükröződik a különféle termelési tényezők felhasználásában s az adott iparágon belüli munkamegosztás alakulásában. A fejlett és a kevésbé fejlett országok közötti ipari munkamegosztást az iparágak közötti termékcserre, például a fejlettebb országok gépipari szállításai s könnyűipari vásárlásai jellemzik. A szerkezeti kiegyenlítő-dés együtt jár az adott iparágon belüli munkamegosztás arányának növekedésével is. Az e folyamatok mérésére alkalmas Gruber-Lloyd index alapján az iparágon belüli munkamegosztás aránya az 1993. évi cseh külkereskedelemben 58% volt (a csehszlovák állam felbomlását követően az országrészek közötti szállítások jelentős része külkereskedelmi munkamegosztás lett) 55% volt Magyarország, 44% Lengyelország, 29% Románia esetében. Ez az arány 1980-ban az EU csatlakozás előtt 32% volt Portugália s 24% Görögország esetében⁴.

A kelet-közép-európai országok szerkezeti meghatározottságú külgazdasági differenciáltságát és viszonylagos Európa-érettségét más oldalról jelzi az egyes termelési tényezők felhasználásának mértéke is. A harminc, leginkább kutatás- és fejlesztésigényes termékcsoport aránya 23%-ra rúgott Magyarország és Csehország kivitelében, 13% a lengyel s 8% a román kivitelben. A harminc leginkább szakképzettségigényes alágazat aránya az 1993. évi magyar kivitelben 20,3%, Csehországban 19,5%, Lengyelországban 11,2%, Romániában pedig 7,5% volt⁴.

A rendszerváltás előtt gépipari termékek jelentették a kelet-közép-európai országok kivitelének legnagyobb és legdinamikusabb árucsoportját. Ezek túlnyomó része azonban csak a kevésbé igényes kelet-európai hiánygazdaságokban volt értékesíthető. A világpiaci árak és dollárfizetések 1991. évi bevezetése, majd a KGST megszűnése az egykori KGST országcsoporton belüli kereske-

delem s különösen a gépipari külkereskedelem összezsugorodásához vezetett s e helyzetet a társulási megállapodások életbelépeése érdemben nem enyhítette. Az 1991-94. időszakban a gépipari termékek aránya 30,4%-ról 26%-ra csökkent a cseh, 22,5%-ról 19,4%-ra a szlovák, 27,7%-ról 14,8%-ra a román kivitelben. Magyarország esetében az arány 22,5%-ról 25,6%-ra, Lengyelországban 18,5%-ról 19,8%-ra nőtt².

A termékszerkezet nemesedésének legújabb irányzatai tükröződnek a külgazdasági súlypontok eltolódásában. Több szakmai értékelés és előrejelzés szerint a társulási megállapodás következményeként gyarmati jellegű külkereskedelem alakul ki Kelet- és Nyugat-Európa között. Ezzel szemben a vizsgált időszakban az Európai Unióhoz tartozó országok társult kelet-közép-európai országokból származó importjának legdinamikusabb termékcsoportját és a két országcsoport közötti külkereskedelem fő hajtóerejét a gépipari termékek jelentették. Az EU kelet-közép-európai országokból származó importján belül a gépipari termékek aránya 12,4%-ról 22%-ra nőtt. E javulás jelentős részben a magyar árukivitel szerkezeti átalakulásával magyarázható. A fejlett piacgazdaságokba irányuló magyar kivitelben belül 1989-94-között a gépipari termékek aránya 12%-ról 27%-ra nőtt.

A kiviteli termékszerkezet fokozatos nemesedését s a volt KGST-országok közötti szakosodási előnyökkel összefüggő különbségeket jelzi az a körülmény is, hogy az 1993. évi magyar kivitel 40%-a állt olyan termékcsoportokból amelyeknél az export-egységárak magasabbak voltak az importénál. Lengyelország esetében ez az arány 24,7%-ot, Csehország esetében 12,1%-ot tett ki³.

A TERMÉKSZERKEZET KORSZERŰSÖDÉSE, nemesedése sűrített formában tükrözi egyrészt a vállalatgazdasági szféra teljesítményeinek javulását, a gazdaságdiplomáciai úton szerzett piacra jutási kedvezményeket, a piaci munka javulását, valamint a működőtőke beáramlásának korszerűsítő hatását. A pénzügyi, technológiai és emberi erőforrásokat közvetítő, a vállalatok közötti világgazdasági integrálódást közvetítő külföldi működőtőkebefektetések állományának összege 1995 végén Magyarországon több mint 12 milliárd dollárra rúgott. Az egy főre jutó külföldi direkt tőkebefektetések nagysága 1995 végén Magyarországon 1200 \$, Csehországban 600 \$, Lengyelországban 150 \$, Szlovákiában 100 \$, Romániában 60 \$, Bulgáriában 40 \$, Oroszországban pedig 20 \$ volt. Az egy főre jutó külföldi tőkebefektetések értéke ötször haladja meg a társult országok átlagát, magasabb a jelenlegi osztrák vagy görög szintnél, s jóval magasabb mint a kevésbé fejlett EU-tagországokban elért szint az integrálódás előtt. A globalizálódó gazdaságban rendkívül szoros korreláció figyelhető meg az egyes országokban befektetett külföldi tőke nagysága, valamint az ország modernizálódásának dinamikája között. Hasonló összefüggés tételezhető fel a tőkebefektetésekben tükröződő integráltság és a későbbi csatlakozás költségei között. Az egyes országok közötti gazdaság-szerkezeti különbségek finomelemzése az európai integráló-

dás jövőbeni költségeinek felméréséhez, a folyamat sebességének s várható szakaszainak beméréséhez jelentős segítséget adhat.

Az Európai Unió keleti kibővülésének esélyei, költségeit, sorrendjét nagymértékben befolyásolja az eddigi rendszerváltozás és szerkezeti átalakulás társadalmi költségeinek s mellékhatásainak alakulása is. Több szakértő véli úgy, hogy a kelet- és kelet-közép-európai országok jövőbeni fejlődésének iránya történelmileg még korántsem eldöntött. Az átalakulási folyamatban a résztvevő országok számára nemcsak a sikeres modernizáció, hanem éppen-séggel a modernizáció kudarca, a tartós stagnálás vagy a gazdasági visszaesés is elképzelhető alternatíva⁷. Egyes gazdaságkövetlen társadalmi mutatók nem csupán az eddig megjárt átalakulási útszakaszt jelzik, hanem a társadalmi veszélyzőna nagyságát, az esetleges későbbi gyógyulás költségeit is szemléltetik.

Foglalkoztatási helyzet az átalakuló gazdaságokban⁶

Ország	A foglalkoztatottság halmozott csökkenése 1990-94 (%)	Munkanélküliség (%)			Túlfogl. változása 1990-93 (%)
		1991	1993	1994	
Bulgária	-26,2	11,5	16,4	12,8	1,0
Csehorsz.	-11,1	2,6	3,5	3,2	10,0
Lengyel.	-14,0	11,8	16,4	16,0	-1,6
Mo.	-24,4	7,4	12,6	10,4	3,5
Románia	-8,1	3,1	10,4	10,9	16,9
Szlovákia	-16,6	11,8	14,4	14,8	6,2
Szlovénia	-19,7	10,1	15,5	14,3	-3,6
Visegrádi négyek	-15,6	9,7	13,4	12,8	-
Oroszo	-6,0	0,1	1,1	2,1	33,2

Az egykori szocialista országokban általános túlfoglalkoztatás csökkenése alapvető követelmény a termelékenység valamint a gazdaság általános egyensúlyviszonyai, s a versenyképesség javítása szempontjából. A túlfoglalkoztatás csökkenése eddig csak Magyarország, Lengyelország és Szlovénia esetében érzékelhető, Csehország, Szlovákia, Románia és Oroszország esetében viszont még vizsgált időszakban is nőtt, hiszen a foglalkoztatás kevésbé csökkent, mint az össztermelés. Ezekben az országokban a túlfoglalkoztatás csökkentésének terhei még a jövőt terhelik s elmaradásuk a versenyképesség romlásához vezet. Mindkét fejlemény érinti az egyes országok Európa-alkalmasságát s a keleti kibővülés költségeit.

A piacgazdasági átalakulás eddigi magas társadalmi költségei csak az 1929-33 közötti világgazdasági válság veszteségeihez hasonlíthatók. Gyors orvoslás hiányában nem lehet meglepő, hogy egyes országokban fellépnek a világgazdasági válság során megismert politikai következmények is. Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy hat évvel ezelőtt Magyarország volt az egyedüli a volt KGST-országok csoportjában, melynek rendszerváltozási doktrínája felismerte a „szociális piacgazdaság” jelentőségét, a gazdasági ésszerűsítés és társadalmi érzékenység lehetőség szerinti összekapcsolásának követelményét. Más kérdés, hogy Magyarország sem került el a rendszerváltozás külső feltételeinek kedvezőtlen alakulásából eredő, illetve az adott erőterben érvényesített belső pénzügyi politikával összefüggő sokkhatásokat a gyakorlatban. Ugyanakkor Csehországban a Klaus-kormány radikális monetarista retorikája ellenére, a gazdaságpolitika társadalmi érzékenysége jóval nagyobb volt, mint a többi átalakuló országban. E körülmény kétségkívül elősegítette a cseh rendszerváltás társadalmi elfogadását, a kormány erősebb társadalmi-politikai támogatását, ugyanakkor azonban korántsem csökkenti a jövőbeni európai integrálódás feladatait s költségeit.

A MAASTRICHTI MENET MEGHATÁROZÓI

A magyar gazdaság jelenlegi Európa-érettségének s lehetséges érlelődési sebességének vizsgálata korántsem felesleges egy olyan időszakban, amelyet valószínűleg már csak másfél-két év választ el a csatlakozási tárgyalások kezdetétől. Az ország sorsát hosszú időszakra megszabó csatlakozás koncepcionális, szervezeti és személyi felkészülést, társadalmi párbeszédet s elfogadtatást igényel. A felkészülés lassúsága, elégtelensége gyakorta érrel olyan vélekedéseket és magatartásokat, hogy „a csatlakozásból belátható időn belül amúgy sem lesz semmi” vagy pedig „az Unió fogadási hajlandóságát nem a magyar felkészültség, Európa-érettség, hanem — országteljesítményektől függetlenül — nyugat európai politikai döntés határozza majd meg”.

ALIGHA VITATHATÓ, hogy a csatlakozás menetrendjét, formáját s feltételeit nagymértékben alakítják a nemzetközi fejleményektől is ihletett politikai döntések⁷. Nő a valószínűsége annak, hogy az EU keleti kibővülésének első hullámbába kerülő országok kiválasztása stratégiai döntés eredménye lesz. Talán nem megalapozatlan a feltételezés, hogy a teljes jogú tagság meglehetősen általánossággal megfogalmazott ismérvei (demokratikus berendezkedés, működőképes piacgazdaság) eleve lehetővé teszik, hogy az EU bármily időpontban dönthessen egyes tagországok felvételi kérelmének teljesítéséről vagy elutasításáról. Más kérdés, hogy a tagfelvételi követelmények kevésbé pontos előzetes meghatározása a megfelelően felkészült társult országok pozíciót is erősítheti majd a tárgyalások folyamán.

Az Európai Unió integrációs menetrendjének, a „remény nap-tárának” kialakulatlanlansága azonban mindinkább növekvő kockázatokat, buktatókat jelent az egészséges európai folyamatok kibontakozása számára. Nem új keletű felismerés, hogy nem minden nagyhatalom s nemzetközi érdekcsoport rajong az európai reneszánszért, az EU bővüléséért, Nyugat-Európa nemzetközi pozícióinak erősödéséért. Az EU és a NATO keleti bővülési menetrendjének hiányában az orosz külpolitika s biztonságpolitika sem kaphat egyértelmű jelzéseket Brüsszelből s ez önmagában is zavarhoz vezethet.

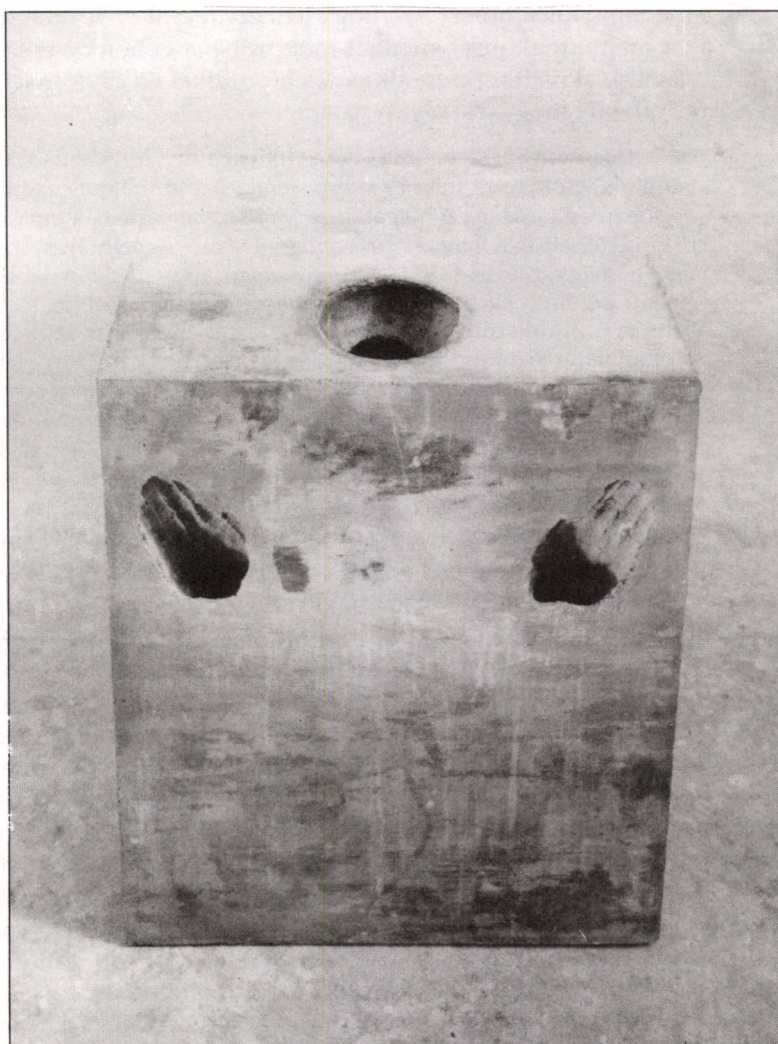
NEM JAVULT AZ ELMÚLT IDŐSZAKBAN az EU-csatlakozás lakossági támogatottsága a társult országokban sem. A lakosság-nak növekvő hányada azonosította az életszínvonal hanyatlását, a munkanélküliséget, a jövőkép romlását a rendszerváltozás és az európai integrálódás következményeivel. Az euphoria, az Európai iránti kezdeti lelkesedés ma szélesedő sávon csap át euroskepszissé. Mindinkább láthatók azon politikai erők, amelyek e kezdő hangulatváltásból szeretnének belpolitikai tőkét kovácsolni. Az EU kibővülési politikájának bizonytalansága, vagy esetleges stagnálása erősíti az integráció-ellenes erőket, s „a korábban jobb volt” vagy „Európa nélkül könnyebb” hangulat sikeres kiaknázása biztonságpolitikai fordulatot is kiválthat.

A menetrend pontosítása azonban mindenekelőtt a gazdasági fejlődés és a gazdaságpolitika számára meghatározó jelentőségű. Világos alkalmazkodási követelmények és célok nélkül aligha lehet az átalakuló kelet-közép-európai társadalmakat kellő időben s sikerrel orientálni. Öt évvel ezelőtt az OECD programot dolgozott ki „partnerség az átalakulásban” elnevezéssel a rendszert változtató országok társadalmi-gazdasági szereplőinek segítésére. Ma korántsem volna elsietett a „partnerség az integrálódásban” elnevezésű brüsszeli program kidolgozása és végrehajtása. Az Unió keleti kibővülése a ma még sajnálatos módon hiányzó európai nagystratégia keretében nemcsak Kelet-Közép-Európa stabilizálását s dinamizálását segítené elő, hanem javítaná az európai pozíciókat az ázsiai és amerikai országokkal folytatott versenyben, késleltethetné vagy kiküszöbölhetné a spengleri jóslatban megfogalmazott „Nyugat alkonyát”.

KÁDÁR Béla

Források

- (1) NGKM- és IKM-tájékoztatók
- (2) Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, Countries in Transition, 1995.
- (3) U.N. ECE, *Economic Bulletin for Europe*, Vol. 46, 1994.
- (4) European Commission, Brüsszel, *European Economy*, No. 6. 1994.
- (5) Andorka R.–B. Heady–P. Krause: *A gazdasági és politikai követelmények szerepe a rendszerváltásban. Szociológiai Szemle*, 1994/4., p. 80.
- (6) Economic Survey of Europe in 1994-95, U.N. ECE, Genf
- (7) Kádár Béla: *Az európai integrálódás időzítése és következménye. Valóság* 1996/1, pp. 1-9

SENSE (ÉRZÉK), 1991

Antall József méltatása politikus-
ként és diplomataként, megvonta a
Antallai külpolitika mérlegét (Liszta)
Kód: életrajz integráció, demokráciához
K: Szécsi János illűfaj: Esszé

Antall JÓZSEF, A KÜLPOLITIKUS

II.

Bg. A NIL ADMIRARI BÖLCSESSÉGE

BABITS Mihály *A magyar jellemről* írott tanulmányában¹¹ azt a meglepő kijelentést teszi, hogy a magyar ember, legalábbis az a magyar, akinek portréját megpróbálja ebben az esszében fölvezetni, „kiváltképpen alkalmas a politikai és diplomáciai szerepre.” Babits magyarja olyan valaki,

„akit meg nem veszteget és el nem vakít semmi. Mindent észrevenni és semmire rá nem csodálni. A *nil admirari* bölcsessége ez, s elsősorban csakugyan magatartás. Más szóval parasztflegma, és megfigyelhetjük a magyar parasztban. De megfigyelhetjük éppen a magyar úrban, sőt a politikusban vagy diplomatában. Abban például, aki legsajátlagosabban magyar közöttük, Deák Ferenc. (...) Mikszáth szerint már a magyar paraszt is született diplomata. A jó diplomatának legelső kelleke, hogy ne 'imponáljon' neki semmi: azaz éppen a *nil admirari*. Ő az, aki nyugodtan és szinte fölénytel jár Európa nagy diplomáciai termeinek parkettjein, ámbár távoli kis nemzet gyermeke, melynek sorsa többnyire a nagyobb és boldogabb nemzetek politikájától, gyakran jóindulatától függ. Ő az, aki hideg szemmel figyeli meg a hatalmak egymás közötti viszonyait és titkos szándékait s fölhasználja őket egymás ellen, miközben valamennyit megnyeri magának nyugalmaival és őszinteségével.”

Babits 1939-ben mintha a politikus és diplomata Antall József portréját rajzolta volna föl. Még az a további megjegyzése is pontosan ráillik, hogy „az ilyen látásmódot szoktuk érezni különösen magyarosnak. Ez mindig kicsit a humor határán van, ahol nem is lépi át ezt a határt.”¹² A világ vezető politikusaival tárgyaló Antall József pontosan olyan volt, amilyennek Babits a magyar politikus-diplomatát leírja: az első pillanattól kezdve elfogulatlan, figyelmes, sohasem meglepődő, a maga értékének pontosan tudatában lévő, egy-egy történettel a hangulatot megalapozó, vagyis a tárgyalás hangnemtől ő határozta meg. Megjelenése, személyisége olyan volt, hogy a tárgyalópartner már eleve figyelt rá, holott az ilyen jellegű megbeszéléseken máskor nagyon sok az üresjárat.

Antall fellépése eleve az egyenrangúság képzetét keltette. Említettem már, milyen hatással volt francia partnereire a

életrajzi emlékezése

balatonboglári francia nemzeti ünnep története, amellyel egyszerre fejezte ki a személyes és a nemzeti elkötelezettséget célja iránt. Még egy példát említek a számtalan közül. Az 1990-es választások után, de még a kormányalakítás előtt, a budapesti arab nagykövetek találkozni kívántak Antallal, hogy elmondják, tartanak attól, főképp a korabeli sajtó hangütése alapján, hogy a radikális politikai és külpolitikai fordulat következtében a Kádár-rendszer arabbarát és Izrael-ellenes irányzatát arabellenes és Izrael-barát kurzus váltja föl. A tárgyalás eléggé feszülten indult, ingerült megjegyzések hangzottak el, egészen addig, míg Antall át nem vette a szót, s elő nem adta, nagy részletességgel, hogy egyetemi éveiben, a megbeszélésen szintén jelen levő KATONA Tamással együtt arab tanulmányokat folytatott a híres GERMANUS professzornál. A hangulat egyszerre megnyűlt és elkezdődhetett az érdemi párbeszéd.

HELYZETELEMZÉSEI MAJD MINDIG FRAPPÁNSAK ÉS MEGGYŐZŐEK voltak, egyrészt, mert remekül hasznosította rendkívül széles, alapos ismereteit, másrészt, mert többnyire képes volt arra, amire nagyon kevesen: hogy az ismert tényeket egy új és váratlan nézőpont bevezetésével teljességgel új megvilágításba helyezze. Bár a nemzetközi tárgyalásokon sohasem törődött azzal, hogy a kijelölt időtartamot betartsa, kitűnően szintetizált, s így az adott témáról: a magyar helyzetről vagy régióink helyzetéről, a biztonsági problematikáról, térségünk és az orosz nagyhatalom viszonyának lényegéről mindig rendkívül mélyenszántó és a követendő politika erővonalait is magában foglaló elemzéseket adott.

Tudjuk, milyen mélyen hitt Antall József a jogállamban, a demokráciában; ez a jól látható elkötelezettsége, amellyel eléggé egyedül állott régióink politikusai között, szintén jelentősen hozzájárult tekintélyéhez. De ugyanakkor a nemzetközi kérdésekben a tradíciók és a pillanatnyi helyzet adta realitásokból indult ki. Gyakran utalt a különböző kulturkörök és civilizációk különbözőségére s az abból adódó politikai problémákra vagy lehetőségekre, így például, már jóval a jugoszláv válság kirobbanása előtt, rendszeresen emlékeztetett a Rómából táplálkozó Európa és a bizánci Európa rejtett ellentéteire. Minthogy a nyugati politikusok felfogását erősen meghatározza az a fajta univerzalizmus, mely egyrészt a felvilágosodás filozófiájából, másrészt a modern világ technológiai és világgazdasági uniformizálásából táplálkozik, Antall elemzései olykor váratlanul érték partnereit.

Így például az Európa Tanács főtitkárával, Catherine LALUMIÈRE-rel 1989-90-ben többször is tárgyalt hazánk fölveteléről ebbe a szervezetbe, amely eredeti szándéka szerint az európai demokratikus jogállamokat volt hivatott összefogni. Antall úgy vélte, a felvételt szigorú feltételekhez kellene kötni (s ez Magyarországra is érvényes, hangoztatta még 1989 novemberében), hogy ezzel is elősegítsék a demokrácia diadalát Európa keleti felében. Ez nem lesz könnyű, tette hozzá, mert míg a római hatás alatt fejlődött országokban megvannak a demokrácia és a jogállam

miság tradíciói, a bizánciakban viszont sokkal kevésbé. L'alumière számára ez teljes újdonságnak hatott, s bár, neki is köszönhetően, Magyarországot elsőnek vették fel az ET-be a volt kommunista országok közül 1990 októberében (aminek akkor megvolt a komoly politikai jelentősége), a későbbiekben az Antall által előadott szempontokat az ET teljesen elhanyagolta, s a maga szabta feltételeket nemigen véve komolyan, tagjai közé fogadta a jogállamiságnak csak részben eleget tevő államokat is.

A KÜLPOLITIKAI KÉRDÉSEKNEK EFFAJTA MEGKÖZELÍTÉSÉVEL Antall persze nem állott egyedül. Hasonlóan gondolkodott például annak idején Charles DE GAULLE is, aki a maga idejében szinte teljesen egyedül állott azzal a felfogásával, hogy az éppen aktuális ideológiáknál erősebbek a nagy kulturális tradíciók; ellenfelei (s a többségében baloldali média) bogarassága és korszerűtlensége jelének tekintették, hogy a Szovjetunió helyett folyton Oroszországról beszél. Azóta bebizonyosodott, hogy neki volt igaza: ami húsz évvel halála után történt, az egyértelműen őt igazolta.

Antall tudatosan és ösztönösen jó megközelítéseire az egyik legjobb példa éppen az orosz kérdés kezelése. Említettem már, hogy ebben nem értett egyet MITTERRAND-nal, de Jacques CHIRAC-kal is vitába keveredett 1993 szeptemberi tárgyalásukon. Az 1991. augusztusi moszkvai puccs idején, amikor az orosz reformkurzus léte forgott veszélyben, Antall habozás nélkül a puccsisták ellen foglalt állást, míg Mitterrand (aki egyébként telefonon Antall József véleményét is kikérte), minden további nélkül elfogadta, mert véglegesnek hitte a bolsevikok visszatérését a hatalomba. Antall reagálása gyors, okos és bátor volt, hiszen az esetleges fordulat veszélybe sodorhatta volna az új közép-kelet-európai demokráciákat.¹³ Ugyancsak rögtön felismerte Antall József Borisz JELCIN súlyát, míg számos nyugat-európai baloldali politikus, így Jean-Pierre COT, sőt maga Mitterrand elnök is, elzárkózott ebben az időben a vele való találkozástól, úgy vélekedvén, hogy GORBACSOVVAL szemben Jelcinnek nincs semmi esélye. Antall, akinek Jelcinről adott jellemzése rendkívül nagy hatást tett számos nyugati tárgyalópartnerére, végül is teljes sikerrel vitte végig a szovjet, majd az orosz vezetéssel való tárgyalásait: a Varsói Szerződés és a KGST megszűnése, a Vörös Hadsereg egységeinek kivonása, a barátsági szerződés megkötése és az adósság ügyének részleges rendezése alighanem a maximum volt, amit Magyarország a keleti birodalommal szemben elérhetett, s mindezt a politikai bizalom megtartása, illetve új, korrekt alapokra helyezése mellett.

AZ ANTALLI KÜLPOLITIKA MÉRLEGE

1990 közel 180°-os fordulatot hozott a magyar külpolitikában. Az Antall-kormány nehezebb helyzetben volt, mint például visegrádi partnerei, mert nem csak 1945, hanem 1920 következményeivel is meg kellett küzdenie. A stratégiai célokat a miniszterelnök már a

választás utáni pillanatokban megjelölte: *euroatlanti integráció, Magyarország visszatérése a demokráciák politikai és gazdasági közösségébe és az összmagyarság érdekeinek érvényesítése.* Rendkívül ambiciózus célok ezek, hiszen olyan radikális irányváltásról van szó, amilyenre történelmünkben nagyon ritkán került sor, másrészt pedig 1945 óta először fogalmazódott meg kormányprogramként, hogy Magyarország nem mondhat le a Trianon következményeként más fennhatóság alá került magyarok érdekeinek képviseléséről.

A három nagy célkitűzés közül a második egyértelműen sikerült az Antall-féle külpolitika nagy periódusában, 1990 és 1992 között. Amire száz éve, vagy ha akarjuk, évszázadok óta nem volt példa: Magyarország egyértelműen a „civilizált” országok közé számít, akár a politikai, akár a gazdasági, akár a kulturális szféra véleményét tekintjük. Tegyük hozzá, ennek *minden előnyével és minden hátrányával.* Az egyenrangúnak ítélt partner ugyanis nem számíthat kivételezett bánásmódra, meg kell küzdenie azokkal a nehézségekkel, amelyeket az új szövetségesül kívánt államok sokszor a miénkkel ellentétes vagy éppen ütköző érdekei teremtenek. Az új barátok így nemigen méltányolták sem történelmi sérelmeinket, sem legújabb érdemeinket: a Marshall-segélyt, melyet a kommunisták annak idején elutasították, nem kínálták fel újra. Viszont, s ezt nem lehet eleget ismételni, Magyarországról ebben az időszakban olyan pozitív kép alakult ki a világban, mint újabb történelmünk során még soha. E kedvező megítélésnek legközvetlenebb következménye volt a gazdasági befektetők rendkívüli érdeklődése, ma már mindenki számára nyilvánvaló, hogy a kilencvenes években a *segítség egyetlen módja a befektetők megjelenése és a piacok megnyitása.* A Magyarország iránti bizalmat jól jelezte a brüsszeli EU-központ által 1994 márciusában elvégzett közvélemény-kutatás eredménye, mely szerint az akkor még tizenkét tagország közül tíznek a lakosai hazánkat látnák a legszívesebben új tagnak az Unióba jelentkezők közül.

AZ EUROATLANTI INTEGRÁCIÓ ÚTJÁN kevesebbet haladtunk előre, mint az illúziókergetők, a legtöbbben várták. Az Európa Tanácsba való gyors felvételünk után, egyedül az OECD-felvételünk ügye haladt a megfelelő tempóban (igaz, azóta ott is lekörözött az elején még mögöttünk álló Csehország), az évtized közepére remélt EK- és NATO-felvételünk későbbre tolódott. Mindamellet egy olyan folyamat indult el Antall József irányításával, melyet legfeljebb lassítani, de megállítani már aligha lehet: a Kelethez kötő láncok elszakítása megnyitotta az utat a természetes szövetségi rendszerünkhöz való visszatéréshez, másrészt pedig sikerült elérnie (ez többek közt a francia-magyar szerződésben is benne foglaltatik), ha az időpont megjelölését nem is, de az *elvi egyetértést* felvételünkkel kapcsolatban.

MA MÁR TUDJUK, hogy Margaret THATCHER¹⁴ és François Mitterrand is¹⁵ élesen ellenezte a német újraegyesítést, melyet sem ők, sem politikus társaik nem láttak előre, így tehát aligha meglepő, hogy a szovjet birodalom összeomlása teljesen felkészületlenül találta a világ vezető politikusait, de a politikai elemzőket is. Ugyancsak nehezítette egy új politikai felfogás kialakítását az Öböl-háború, majd a jugoszláv konfliktus kirobbanása, másfelől pedig a világgazdasági recesszió és az Európai Közösség esetében a tagállamok inkább rövidtávra tekintő politikája; hiszen a többnyire négy- vagy ötéves választási ciklusok túlzottan óvatos-sá teszik még a segítségre hajló politikusokat is.

Az 1989-90-es eufóriát követő visszahatás mélypontja alighanem Mitterrand 1991 júniusi prágai beszéde volt, ahol több évtizedes messzeségbe toltta ki a régió államainak felvételét. Igaz, később visszakozni kényszerült. Az Antall-féle külpolitika nagy sikerének többek közt épp az tekinthető, hogy a *stratégiailag rendkívül kedvező, de taktikailag megnehezült körülmények között* el tudta érni, hogy EU- és NATO-csatlakozásunk kérdése állandóan napirenden maradjon, hogy a kérdésben tartózkodó vagy ellenséges nyugati politikusok *pszichológiai defenzívába szoruljanak*.

1991-ben már nyilvánvalóvá vált, hogy a volt KGST-országok felvétele csakis szelektív lehet. A visegrádi együttműködés jelentős előnyt adott Magyarországnak, Csehszlovákiának és Lengyelországnak; jól érezhető volt ez Párizsban, ahol francia politikai körökben kitűnő visszhangot keltett a három visegrádi nagykövet rendszeres együttes fellépése, és ahol a *Visegrád* szó, pozitív felhanggal, közismertté vált. A későbbiekben, egyrészt geostratégiai okokból, másrészt mivel a kisebb országok felvétele nyilvánvalóan kisebb terhet jelentene az EK-nak (melynek programjába tartozik, s Portugália és Görögország példája mutatja, hogy milyen sikerrel, a fejletlenebb tagországok felzárkóztatása) egyre inkább Magyarország és Csehország került az előtérbe. 1994 tavaszán az EK meghatározó hatalmainak, Németországnak és Franciaországnak az volt a — nyilvánosság előtt persze nem hangoztatott s egymással bizonyosan egyeztetett felfogása —, hogy az első fordulóban e két ország felvételére kell sort keríteni.¹⁶

Az időközben történtek, a magyar választások eredménye, makrogazdasági problémáink, a befektetések lelassulása, sajnos megzavarták ezt a képet, Csehország egyértelműen kedvezőbb helyzetbe került. Feltehetőleg időt veszítünk a szociálliberális kormányzat hibájából, de a folyamat nem állott meg. Jól mutatják ezt Jacques Chirac megnyilvánulásai; még elnökjelöltként mondott programbeszéde, melyhez eddig pontosan tartja magát, egy olyan Európát vázol, mely teljesen egybevág Antall József elképzeléseivel.¹⁷

A magyar belpolitikában az SZDSZ már 1987-től azt, az Egyesült Államokban jól bevált, stílust vezette be, mely semmilyen eszköztől sem riad vissza az ellenfél lejáratására, s ezzel politikai előnyök megszerzésére. Ez a, nyugat-európai felfogástól jelentő-

sen eltérő módszer (mely egyébként a lengyel belpolitikában is döntő szerepet kapott), a külpolitikai szférát sem kímélte, eltérően például a cseh vagy a francia politikai élettől, ahol a külpolitika vitatása tabunak számít.¹⁸ A szélsőjobboldali veszély eltúlzása, mely kizárólag választási célokat szolgált, s amely a nyugat-európai és amerikai médiában folyamatosan jelen volt 1992 őszétől kezdve, a politikai és a gazdasági szférát végül is alig érintette meg, a kedvező Magyarország-képet nemigen befolyásolta. Jóval több kárt okoztak az Antall József magyarpolitikája elleni támadások.

Antallnak 1945 hátrányos következményeit tehát sikerült alapvetően felszámolnia, jóval nehezebb dolga volt viszont Trianon következményeivel. Ez az 1945 óta tabutémának számító kérdés a nyolcvanas évek végén került végre a nyilvánosság elé a Demokrata Fórum Jurta Színház-beli rendezvényei révén, s ugyanakkor az MSZMP néhány politikusa, így SZÜRÖS Mátyás, POZSGAY Imre, TABAJDI Csaba is kezdte reálisan kezelni. Az 1989 decemberi román fordulat azt az illúziót keltette, hogy a térség országaiban nagyjából egyszerre végbemenő demokratikus átalakulás végre lehetőséget ad a megoldásra. Ugyanakkor a témáról addig sohasem hallott vagy éppen hallani nem akaró nyugati politikusok felfogásában is változások következtek be: így az említett 1990 januári Mitterrand-Antall megbeszélésen a francia elnök úgy nyilatkozott (két évvel később a nyilvánosság előtt is kifejtette ugyanezt a véleményét), hogy

„Trianon igazságtalan volt, de az akkor kijelölt határok mai módosítása éppolyan igazságtalanság volna”.¹⁹

Mitterrand ezzel pontosan megjelölte azokat a korlátokat, melyek között a magyar politika mozoghat: határmódosításra nincsen lehetőség, viszont az igazságtalanságokat valami módon jóvá kell tenni. Ez pedig nem lehet semmi más, mint a kisebbségek számára a megfelelő jogok biztosítása. Rendkívüli visszhangot keltett és számtalan támadás tárgya lett Antall Józsefnek, az a választási győzelem után, 1990 április 8-án tett kijelentése, mely szerint „lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke” lesz. E kijelentésével Antall megtette azt a lépést, amit, mint államférfinak, meg kellett tennie, elment lehetőségei végső határáig. Nyilvánvalóvá téve, hogy az új magyar demokrácia nem fog lemondani a környező államokban élő magyarok védelméről s érdekeinek adott esetben történő képviseléről.

ANTALL KIJELENTÉSÉNEK HATÁSÁRÓL nem készültek fölmérések, de megkockáztathatjuk azt a véleményt, hogy aligha nem történelmi jelentőségűnek fog bizonyulni, hatása olyan jellegű volt, mint II. JÁNOS PÁL pápa híres „Ne féljete!” felszólításáé. A pozitív fejlemények közé tartozik, hogy Romániában, Csehszlovákiában és Jugoszláviában magyar pártok alakultak, melyek elindultak a választásokon, képviselést szereztek, és hogy a magyar kormányzat immár ezekkel a legitim magyar

képviselletekkel működhetett együtt. A negatívok közé tartozik viszont, hogy valamennyi fent említett államban, még a legdemokratikusabb Csehszlovákiában is, épen maradtak a régi reflexek, s nem indulhatott el egy nyugati (például dél-tiroli) típusú kiegyezési folyamat.

A POLITIKAI MOZGÁSTÉR RENDKÍVÜL SZŰK E KÉRDÉSBEN, szövetségeseink nincsenek. Az Antall-féle politikát minden oldalról támadások érték; a magyar ellenzék az érintett országok asszimilációt szorgalmazó köreivel egybehangzónan helytelenítette a 15 millió magyar miniszterelnöke kifejezést, saját táborában a szemére vetették, hogy nem képes keményebb fellépéssel korrigálni a történelmi méltánytalanságokat, míg bizonyos vezető nyugati köröket egyedül a nyugalmi helyzet helyreállítása érdekelte. Így történhetett meg, hogy 1992 vége felé a kialakult konfliktushelyzetekért, az elemi logika fejetetejére állításával, Antall politikáját kezdte hibáztatni az az alkalmi érdekszövetség, mely a magyar ellenzékéből és médiából, a szomszédos országok nacionalista vezetőiből, valamint a nyugati média egy részéből s néhány nyugati politikusból állott össze. A nacionalista veszély eltúlzásánál, amely mögött a három érdekcsoportnál más és más hátsó gondolatok húzódtak meg, veszélyesebbnek mutatkozott az euroatlanti integráció kérdésének a kisebbségi kérdéssel *vagy-vagy alapon történő összekapcsolása.*

A Ballardur-terv története pontos illusztrációja ennek a helyzetnek. Első verziója 1993 májusában még kifejezetten kedvező volt a magyar politika szempontjából, hiszen végre a centrumba helyezte a kisebbségi problematikát, és — a Helsinkii Egyezmény logikáját követve — kisebb határmódosításokat sem tartott elképzelhetetlennek. De a tervért lelkesedők, köztük a magyar Külügyminisztérium, nem vették észre, hogy a Ballardur-terv elsősorban a majdani francia elnökválasztási kampány egyik eleme, s akkor is támogatták (míg például Václav KLAUS keményen elutasította 1993 októberében), amikor eredeti logikája ellenébe fordult, és a magyar-szlovák és a magyar-román szerződés aláírásától tette függővé a magyar EK-felvételi kérelem támogatását.

Antall József betegségének előrehaladása tette nyilvánvalóan lehetővé, hogy 1993 második felében a magyar külpolitika elfogadjon a *vagy integráció, vagy kisebbségi autonómia teóriát,* mint kiindulópontot: ez aztán egyenesen vezetett a Horn-Kovács-féle külpolitika üres retorikájához („szakítani Antall konfrontációs fel fogásával és a szomszédokkal kibékülni”), majd a magyar-szlovák szerződés Horn-Meciar-Balladur-féle aláírásához, vagyis ahhoz a szituációhoz, mely egyértelműen magában hordozta a későbbi fejleményeket, a szerződés tárgyalását túl korán elindító, majd a szerződést aláíró politikusok eleve kudarcra ítéltségét. A keleti iskolán felnőtt külügyi gépezet egyébként sem volt képes pontosan érzékelni egyfelől a lehetőségek, másfelől a feltétlenül meglé-

pendő lépések határait: ennek tudható be a Szlovákia és Románia ET-felvételekor elszenvedett magyar kudarc is.²⁰

A külpolitikai sikerek mindig kemény alku nyomán születnek meg, ebben a közegben nincsen barátság, bármiféle segítség csakis egy másik szívesség ellentételezése lehet. Ebben a közegben az érdekek dominálnak, s partnereinket sem sérelmeink, sem illúzióink nem érdeklik; ha eredményt akarunk elérni, akkor arról kell meggyőzni őket, hogy *érdekeik egybeesnek*, ha talán rövid távon nem is, de legalább középtávon, *a mi érdekeinkkel*. Antall József ebben a szellemben politizált, ha nem is sikerült mindig megértetnie politikájának végrehajtóival, hogy az *éltanulóság* legfeljebb szóbeli dicsérettel jár, de jutalommal aligha.

TRIANON KÖVETKEZMÉNYEINEK HELYREHOZÁSA TERÉN így csak az első lépések történtek meg, de a fordulat így is nyilvánvaló. A vezető nyugati politikusok, akik e kérdésnek még a létezéséről sem tudtak, vagy éppen tagadták a kérdés létezését, kénytelenek voltak beépíteni külpolitikai terveikbe; másfelől kialakult, ha nem is eléggé hatékony formában, a magyar kormány-szervek és kisebbségek legitim szervezeteinek az együttműködése. Az 1990 április 8-i kijelentéshez képest ez még kevés, de benne rejlik távlatilag a megoldás lehetősége.

Antall Józseffel a sors egyszerre volt kegyes és kegyetlen: ritka történelmi lehetőséget kapott Magyarország felemelésére, de nem adatott meg neki az idő, hogy művét beteljesítse. Külpolitikusként Antall a legjelentősebbek közé tartozik, mert rendelkezett, mint csak kevesen, látomással, s ugyanakkor tudta a módszert is, mely annak megvalósításához vezet. Amit megteremtett, az persze törekeny és beteljesületlen, mint oly sok minden ezen a területen, de ugyanakkor megteremtí a lehetőséget, hogy Magyarország, hosszú évszázadok óta először, önmagával is kibékülve, a folytonosság jegyében beteljesítse az államalapítás óta benne rejlő lehetőségeket.

SZÁVAI János

Jegyzetek

- (11) Babits Mihály: *A magyar jellemről*. Először megjelent a Szekfű Gyula szerkesztette *Mi a magyar?* c. kötetben, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1939., 63.l.
- (12) uo. 62. l.
- (13) A puccs másnapján, 1991. augusztus 22-én Alain Juppé, akkor az RPR főtitkára, levelet intézett hozzám, melyben kérte, tudassam a magyar kormánnyal, hogy a francia ellenzék nem maradna tétlen, ha restaurációs folyamat indulna el a térségben. A puccsot tehát komolyan vették, de az ellenzék reakciója épp ellentétes volt Mitterrand elnö-

kével, aki fontosabbnak ítélte a jó kapcsolatok fenntartását az esetleges győztesssel.

- (14) Margaret Thatcher: *The Downing Street Years*, London, Harper Collins, 1993. Az angol miniszterelnök a 26. fejezetben foglalja össze a „kommunizmus bukásáról és a német újraegyesítésről” való emlékeit és gondolatait. E fejezetben számol be 1990 őszi budapesti útjáról is, nagy megbecsüléssel szólva Antall Józsefről, akinek „megvolt a tehetsége és a tekintélye, hogy Magyarországnak megadja azt a folyamatossgot, amelyre szüksége volt”.
- (15) Jacques Attali: *Verbatim III.*, Paris, Fayard, 1995. Mitterrand volt tanácsadója, utóbb az EBRD elnöke, feljegyzéseire támaszkodva követi napról-napra Mitterrand tevékenységét. Az 1988 és 1991 közti időszakot feldolgozó harmadik kötetből kitűnik, hogy a francia elnök először nem hitt abban, hogy Gorbacsov lemond az NDK-ról, majd a fejlemények láttán, szívesebben látta volna, ha az NDK önálló államként demokratizálódik. Ezzel magyarázható az NDK-ban 1989 októberében tett látogatása.
- (16) Ez hangzott el egyértelműen Boross Péter 1994 február 23-i tárgyalásain a francia elnök szájából, míg Balladur miniszterelnök ugyanezt a közép-európai megegyezések feltételével látta lehetségesnek, s hasonlóképpen vélekedett Helmuth Kohl is április 18-i budapesti tárgyalásai során. A magyar-cseh közös fellépést azonban lehetetlenné tette Václav Klaus Visegrád-ellenes taktikája. A magyar kormány ezért Lengyelországgal egyeztetve adta be április 1-én EK-felvételi kérelmét.
- (17) Jacques Chirac egy többpólusú világról beszélt, mely felváltaná a kétpólusú világrendet, ennek egyik pólusa Nagy-Európa, mely partnerként működik együtt a volt Szovjetunió államaiból kialakuló új szövetséggel. Keresztülvihető-e ez az elképzelés, mely az Egyesült Államoktól és az ex-Szovjetuniótól független pólust kíván létrehozni? Nagyon is kérdéses, de a Chirac-ellenes támadások indulata azt mutatja, hogy számos érdeket keményen sértene.
- (18) A velünk szemben szerzett előnyt Csehország nagyrészt annak is köszönheti, hogy a kormánypártok, az ellenzék és a média belföldön és külföldön is mindig pozitív, a valóságnál pozitívabb képet festett a cseh helyzetről, ami végül is meghozta eredményét. Ami a francia külpolitika nemzeti konszenzusát illeti, emlékeztetek Laurent Fabius szocialista frakcióvezető szeptemberi megnyilvánulására, amikor is a merényletek ügyében teljes szolidaritást vállalt a kormánnyal.
- (19) Ezt az 1989 végén kialakított felfogását François Mitterrand a párizsi Palais des Congrès-ban, 1992. június 5-én elmondott beszédében fejtette ki először a nyilvánosság előtt.
- (20) A magyar reakció nem volt hatásos: miután nem sikerült elérnie, hogy a két állam felvételét kötelezettségvállaláshoz kössék, ellenszavazattal fenyegetőzött, szembekerülve így szinte mindenkivel. A Quai d'Orsay, mely addig a legnagyobb elismeréssel követte az antalli külpolitikát, sajnálkozással jelezte, mennyire csodálkozik a magyar Külügyminisztérium ügyetlenségén.

CRITICAL MASS (KRITIKUS TÖMEG), 1995/1 (ÖNTÉS)

A szerző kutatásai eredményeit alap kézikönyv
melyben a kivándorlt erdélyiek integrációs-
régi otthonukkal való érzelmi kapcsolatait
és egyéni helykereséseiket tárgyalja

325,2TX

cím **A MAGYARORSZÁGRA
ÁTTELEPÜLT ERDÉLYIEK
SZEREPKÉSZLETEI***

K: Szakács Anna Műfaj: tanulmány

A KIVÁNDORLÁS EGY ADOTT ORSZÁG (KÖZÖSSÉG) ELHAGYÁSÁT és egy másik elfogadását jelenti, vagyis megtervezett, célirányos, tudatos cselekedet. A menni akarókat minden szempontból a lehetséges jobb vonzza. Az új kelet-európai országok vándorlóit a gazdasági és politikai motivációk összefonódása és a nemzetiségi-etnikai diszkrimináció konfliktusai indítják útnak.

Romániában — ahonnan a migrációs szakemberek véleménye szerint az 1989 decemberi fordulat óta a kivándorlók száma meghaladta az egymilliót — különösen hatnak a lakosságra a térség migrációs motivációi. Már a totalitarista Romániából nagy tömegek választották a legális kivándorlást, főleg a német (szász és sváb) és a zsidó kisebbség soraiból. A nem hivatalos elvándorlásnak ezzel szemben a leglátványosabb részeleme 1987-től kezdődően az erdélyi magyaroknak egyre növekvő méreteiben való átmenekülése Magyarországra, ami a trianoni határváltozás óta szinte folyamatosan tartó átköltözéseknek egy újabb hullámát indította el.

A hivatalos román adatoknak megfelelően, 1987-től egyre nőtt a magyarok legális elvándorlása is, amelynek „csúcs-éve” a marosvásárhelyi román-magyar összecsapások utánra datálódik. A *Romániai Statisztikai Évkönyv* (1993) adatai szerint: 1987-ben 3.845, 1988-ban 11.728, 1989-ben 10.099, 1990-ben 11.040, 1991-ben 7.494 és 1992-ben 3.523 magyar távozott legálisan az országból. Különbség mutatkozik a magyar nemzetiségű kivándorlók létszáma (47.729 fő) és azok száma között, akik Magyarországra vándoroltak ki (42.742 fő). Tehát közel 5.000 romániai magyar nyelviileg is idegen országba emigrált, vagyis a hazájukat legálisan elhagyó magyarok jó 10%-a.

Ezen öt esztendő alatt a legálisan áttelepedett romániai magyarok és a Magyarországon hivatalosan nyilvántartott bevándorlók közötti különbségek azt mutatják, hogy legkevesebb 15.000

* Jelen dolgozat egy nagyobb kutatás részterméke, melynek során 400 egyén személyes megkeresésével empirikus vizsgálatot végeztem (1993-94-ben). Az OTKA támogatásával készült kutatás az 1987 és 1992 ősze között Magyarországra kivándorolt erdélyiek integrációját, régi otthonukkal való érzelmi-gondolati-cselekvő kapcsolataikat és egyéni helykereséseiket tárgyalja.

fő az olyan romániai migráns, aki Magyarországon maradva, a hivatalos procedúrát megkerülve telepedett le az anyaországban. Ezen vándorlási mozgások évente a következő módon alakultak:

Év	Romániából legálisan kivándorolt	Magyarországon regisztrált romániai bevándorló
1987	1.262	1.275
1988	10.529	10.654
1989	11.163	10.360
1990	10.635	22.873
1991	4.427	8.339
1992	4.726	4.520

(Forrás: Romániai Statisztikai Évkönyv 1993 és KSH adatok, Magyarország bevándorlási statisztika 1994)

ROMÁNIÁBÓL A TÁRGYALT ÉVEK UTÁN már nem beszélhetünk tömeges exodusról, de a régió országainak egyenlőtlen fejlődése következtében ma is van és a jövőben is lesz innen folyamatos elvándorlás. Az erdélyi magyarság erre ösztönző okai még hosszasan létezni fognak, úgymint: a magyar nemzeti identitás vállalásának igénye, amely Romániában nem valósulhat meg; a romániai szakmai kiteljesedés perspektívátlanága; az ország káosz-szerű „fejlődésének” fájdalmas egzisztenciális következményei; az esetlegesen óhajtott néhány éves külföldi tanulás, munkavállalás adminisztratív nehézségei, valamint az egyén természetes mozgási, vándorlási ösztöne.

A kivándorlás olyan cselekvés, amely a szülőföld elhagyásával a migránsnak egzisztenciális bizonytalanságot és személyes elbizonytalanodást jelent. Mindezek értékvesztést és önértékelési zavarokat okoz(hat)nak. A jövő ismeretlensége, a kiszolgáltatottság, az új otthon- és otthonosság-teremtés intenzív önmagára figyelést követel meg a migránstól. Így előtérbe kerül az egyén „társadalmi én”-je, ami minden esetben szerepvállalást-szerep-elfogadást kíván tőle.

Magyarországra az utóbbi években átmenekült és törvényesen áttelepült erdélyiek olyan politikai-társadalmi környezetből jöttek, ahol magyarságuk vállalása és kisebbségi mivoltuk miatt naponta ki voltak téve a román állam elnyomó intézkedéseinek, valamint a többségi nemzet ellenséges megnyilvánulásainak. Számukra a migráció nemcsak a magyarság büszke és nyílt vállalásának szabadságát jelenti, hanem életlehetőségeik bővülését is. Emiatt szükségessé válik körükben a közelmúlt és a közeljövő tudatos értékelése, önmaguk helyének és szerepének keresése. Sajátos helyzetüket nehezíti az előre nem tervezett kettős megkülönböztetés megélése, miszerint Magyarországon „még” igen sokáig idegeneknek fognak számítani, akiknek kijár a

megkülönböztetés és a bizalmatlanság, ugyanakkor elhagyott hazájukban, az egykori szűkebb erdélyi régiókban — ahova hazajárnak kapcsolataik ápolása és érzelmi feltöltődésük végett — „már” idegennek tartják őket, olyanoknak, akik kivándorlásuk által elidegenedtek a nemzetiségi közösség lételemétől, az összetartásukat és a megmaradásukat szolgáló patriarchális értékrendszerből.

A MIGRÁNSI TUDATRA JELLEMZŐ, hogy a közelmúltat és a közeljövőt kissé túlértékeli, szintúgy elvándorlása szükségességét és annak elképzelt eredményeit. A jelent — amelyet állandóan migrációs helyzetek tesznek idegenné — megpróbálja elhanyagolni. Ez az életvezetés általában megnehezíti a biztonságérzetet adó tájékozódást a jelenben és a jövő lehetőségeinek a felismerésében, ill. azok kihasználásában. Mindezek miatt az emigránsoknak olyan tudatos stratégiát kell követniük, amely a nehézségeikből adódó fájdalmaikat viaszorítja és az őket sújtó megkülönböztetést és a kirekesztő elítéltetést bagatellizálja. Igyekeznek, hogy önmagukat vonzónak mutassák és egy olyan öntúlértékeléssel is jutalmazták, melynek értelmében ők bizonyos vonatkozásaikban jobbak, hasznosabbak, mint a kibocsátó és a befogadó országaik környezete. Ezen folyamat indítékai összefüggnek a reájuk háruló és általuk vállalt társadalmi szerepeikkel.

A szerep (a státusz dinamikus része) a társadalmi életben való részvétel egyik meghatározott formája, amely ALLPORT szerint összefüggő rendszert tételez fel, és az egyén aktív és látens státuszán alapszik. (Allport, G. W., i. m. 204-205) Az előbbi a tényleges társadalmi-szakmai tevékenységgel függ össze, míg az utóbbi olyan, időnként kapcsolódó, szerepeket foglal magába, amelyek általában háttérben maradnak. A migrációval az egyén elbizonytalanodik a maga és a mások szerepei felől és ezért, és a kivándorlás okozta változások miatt rá van kényszerítve új szerepválasztásokra és szerepvállalásokra, amelyek involválják személyisége fontosabb összetevőit, attitűdjeit és értékviszonyait.

Az áttelepültek szerepkészleteinek fő meghatározói a kisebbségi milió sajátosságai és cselekvési lehetőségei voltak:

- a tevékenységre motiváló közösségi értékek;
- a főként érzelmekben megnyilvánuló sérelmi politizálásnak megfelelő befelé fordulás;
- a hatékony cselekvés normatív megfogalmazása.

A migráció után kénytelenek voltak a kisebbségi kollektív értékekre alapozott szerepeiket átértékelni és azokat a magyarországi igényekhez igazítani és egyéníteni.

Csoportos megjelenésük idején (1988-1990) Magyarországon a nemzeti tudat éppen erősödőben volt, és igény született a nemzeti történelem eseményeinek megértésére, ami mérhetetlenül megnövelte a határokon túl élő magyarok és így az áttelepült erdélyiek sorsa iránti érdeklődést. A nemzeti múlt

felértékelődésekor az érkező erdélyiek a trianoni események és azok következményeinek felidézői, élő felkiáltójelei lettek. A növekvő történelmi-társadalmi-politikai érdeklődés keretében az erdélyiek üldözöttsége a román totalitarisztikus politika által a két ország közéleti különbségeire is ráirányította a figyelmet. Így jelenlétük közvetve segített a magyarországi jelent értékelni és előtérbe hozni a társadalom megváltoztathatósága iránti reményt. A nemzeti érzések előtérbe kerülésekor az erdélyiek — akik a magyarságuk bátor vállalása miatt váltak üldözötté — pozitív példát jelentettek az anyaországiak nemzeti érzésének növeléséhez.

Ezért kezdetben az átmenekült erdélyieket hősöknek tartották, akik értelmi- és érzelmi mobilizációra készítetik az ország lakosságát, és annak tételes megértésére, hogy mi is történt Trianonban, milyen a totalitarista szocializmusban magyarnak lenni és maradni, illetve arra, hogy a határokon túl élő magyarok sorsának problémái az egész nemzetéi is. Így, a közvetlenül a magyar rendszerváltás küszöbén érkezett erdélyiek katalizátorai lettek a változás folyamatainak: mindenki velük foglalkozott, felgyorsították az intézmények, az alakuló politikai-társadalmi szervezetek artikulálódását. Már létező fórumok kerültek előtérbe az erdélyiekkel kapcsolatos megnyilvánulásaik által. Sorsukkal, beilleszkedési nehézségeikkel és a magyarországiak feléjük irányuló formális és informális segítségével sokat foglalkozott a sajtó és a könyvkiadás, így közvetve hatással voltak a sajtószabadság kiteljesedésére is.

ZUHATAGSZERŰ MEGJELENÉSE MIATT az erdélyiekkel kapcsolatos információval hamar telítődött a közvélemény. Az együttérzés csökkenéséhez az is hozzájárult, hogy az áttelepültek a feléjük irányuló segítséget kiszolgáltatottságuk és elkeseredettségük miatt gyakran természetesnek vették és ezért hálátlanak bizonyultak. Ezért olyan kép alakult ki róluk, mint akik többet kérnek és követelnek annál, mint amennyit adni tudnak a társadalomnak. Ugyancsak ekkor, az átjöttek nagy része versenytársává vált a hazaiak számára a munkaerő- és lakáspiacon, valamint a karitatív tevékenységek haszonélvezői között. A bevándorlók egyrészt elfoglalták a munkahelyeket, másrészt leszorították a béreket. A rendszerváltozás hozta nehézségek miatt a hazaiak számára is nagyon megnehezültek a munkához, lakáshoz jutás lehetőségei és egyre többen deklasszáldottak, és lettek a történelmi-politikai helyzet menekültjeiként versenytársai az Erdélyből menekülteknek. Ez megnövelte körükben a bűnbakkeresést és a belső ellenségkép iránti igényt — és az országba bevándorolt erdélyiek éppen megfeleltek ennek a mechanizmusnak.

A Romániában bekövetkezett változások miatt felértékelődött az Erdélyben otthonmaradók helytállása a magyar közvélemény szemében, és a nemrég még veszélyhelyzetből érkezett menekültek az erdélyi magyarság egységes bátor kiállásának az elárulói lettek.

ERDÉLYBEN A NORMATÍV JELLEGŰ ÉLETVEZETÉSI STRATÉGIA a domináns, ahol a helyben maradást, a helyhez kötődést azonosítják a morálisan helyessel, és ezt túlhangsúlyozzák, hogy az egyének mindennapi életének bizonytalanságát és remény nélküliségét így kompenzálják. A mitizált elemekkel telített normatív életvezetéshez való ragaszkodás ebben a paradigmában egyenlő a megbecsüléssel és az ettől eltérőnek az elítélésével. A romániai fordulat utánra remélt pozitív változások nem következtek be, sőt a helyzet káoszszerűsége miatt tovább nőtt az összetartás fontossága Erdélyben, így a mindezekkel szembe fordulók iránt is megnőtt az intolerancia. A közösség karizmatikus vezetői, pl. TÓKÉS László, SÜTŐ András, valamint más, a felelősséget átérző közszereplők is erősítették ezt a megítélést, amelynek az erdélyi magyar sajtó bő teret adott. Így Erdélyben a „prófétai düh” a kivándoroltak ellen szólt. Max WEBER szerint a „próféta” úgy akarja az általa képviselt program helyességét a közösségével elfogadtatni, hogy az azzal szembenálló jelenséget — Erdély esetében a kivándorlás következményeit — túldimenzionálja, s ezzel sokkolva hangsúlyozza az általa helyesnek minősülő magatartás — a helyben maradás — fontosságát. Így minősülnek árulóknak a szülőföld és a közös jövő elhagyói. Ezt a minősítést a magyarországiak is átvették.

A magyarországi rendszerváltás küszöbén és azt követően az addig csak időnként és csupán rejtett módon megnyilvánuló érdeklődés a határon túl élő magyarság iránt állandósult és intézményesült a tudományok (főleg a társadalomtudományok), a média és a legfelső politikai vezetés köreiben. Ennek az új nemzetpolitikai aktivitásnak új szereplőkre lett szüksége. Megfelelően ennek a szükségletnek, az áttelepült erdélyiek közül jó néhányan, főleg a társadalmi-politikai érdeklődésű értelmiségiek, már az intézményesülés kezdeti idejében betagozódtak a magyarországi szellemi életbe. A Romániára és az ott élő magyarságra vonatkozó információk begyűjtői és azok interpretátorai lettek, kútfők a politika és a média, valamint más, informális közegek Erdély-tematikai megnyilvánulásaihoz. Egyesek nemcsak ismerőivé és értő-magyarázóivá váltak az Erdély(ért)-politizálásnak, hanem résztvevői is; ezen tevékenység elméleti megalkotói, stratégiák és taktikák kidolgozói, az erdélyi érdekek kijárói és azoknak az össznemzeti politizálásba való beépítői, vagyis hídfők a két ország — Románia és Magyarország — közötti kapcsolatokhoz.

A szerepek megélésében, (főleg a „hős”, az „áruló”, a „hídfő” esetében) jellegzetesen megnyilvánul az erdélyi kisebbségi attitűd és a migránsi lelkeség kompenzációja. Amikor az erdélyi menekültek az irántuk megnyilvánuló nagyfokú érdeklődéssel szembesültek, az üldözött szerepét gyakran túlhangsúlyozták. Úgy érezték, áttelepülésük előtt eléggé megszenvedtek ahhoz, hogy joguk legyen élvezni a feléjük áramló szimpátiát, kikövetelni maguknak a megértést és a jótékonyági megnyilvánulásokat.

Tudatukban jelen voltak a családon belüli szocializáció útján szerzett Trianon-utáni traumák, amelyekre ráakódtak saját közelmúltjuk eseményei, tehát bennük élt az erdélyi magyarság közös története, amelyet túldimenzionáltak és időnként olyanok is hivatkoztak rá, akik őket ért konkrét üldözésről csak jogtalanul beszélhettek.

Ezen túlhangsúlyozásnak, véleményem szerint, nemcsak az anyaországiak a motiválói, akik csak az üldözöttekkel akartak együtt érezni és azokat akarták segíteni, hanem maga az erdélyi kisebbségi tudat is, amely megkülönböztető sajátosságaiból erényt, illetve előnyt farag, s annak érdekében mindent, így a vele történeteket is felnagyít.

AZ ÁRULÓVÁ MINŐSÍTÉS az Erdélyben élők megítéléseként került az anyaországiak értékelései közé. Az áttelepültek számára a magyarországiak megbélyegzése zavaróbb, mivel azt gyakrabban érzékelhetik, de az Erdélyben maradottak részéről fáj jobban. Az általam kérdezettek több ilyen helyzetről beszámoltak: „Nem tudok úgy hazamenni, hogy valaki ne kritizáljon”. — „Egyszerűen nem hajlandók otthon elhinni, hogy innen is éppen úgy lehet szeretni Nagyváradot, mint onnan.” — „Az a véleményük rólunk, hogy nem szólhatunk hozzá az ő dolgaihoz, pedig azokat távolabbról látva már jobban megértjük, mint ők”. — „Az a barátom tagadott meg, akinek a gyerekei már rég Magyarországon élnek. Rólam már nem akar tudni.” — „Akármennyit igyekszünk tenni az otthoniakért, mindig elégedetlenek velünk, azt mondják, hogy mi elhagytuk őket, pedig ez nem igaz.”

A kivándoroltak sorában a migráció időnként büntudatot ébreszt, ami az otthon maradottak negatív ítéletétől felerősítve szintén kompenzációt motivál. Saját lehetőségeiket túlértékelve úgy igyekeznek cselekedni, hogy minél többet tegyenek az Erdélyben maradottak céljainak megvalósításáért. Úgy értelmezik, hogy bizonyos „hatalmi helyzetben” vannak ahhoz, hogy ezt megtegyék, hogy irányíthatják, tanácsaikkal befolyásolhatják az anyaországiak támogatását. Így időnként túldimenzionálják azt, a néha talán jogos érzésüket, hogy kiszolgáltatott kisebbségi múltjuk miatt hajlamosabbak összmagyarságban gondolkodni, mint a magyarországiak és úgy ítélik meg, hogy azoknál átfogóbban látják a tennivalókat, tehát példát mutathatnak mindkét országbeli közösség irányába.

Azok, akiknek tevékenységében — állandóan vagy időnként — központi szerepe van Erdélynek, főleg a „hídfők”, felelősségtudattal nézik a feladatukat, és szerepeiket általában nem értékelik túl. Néha ők is úgy érzik azonban, hogy sokkal jobban ismerik a nemzet-nemzetréz problémáit azoknál, akiknek segítenek az információk szerzésében, azonosításában, szelektálásában és feldolgozásában. Egyéni megközelítéseiktől függően, Erdély jövőjéről gondolkodva, egy részük hivatkozik a múltra, a történelemre, mások csak a jelen figyelembevételével keresik a

jövőt, és eltérés mutatkozhat a megközelítés érzelmi, illetve racionális jellegét illetően is.

Így, hiába igyekeznek szigorúan a tények talaján maradni, azok akik mint a média Románia-, illetve Erdély-szakértői, avagy mint állami illetve civil szervezetek Erdély-felelősei élik a mediátori szerepet, az ellentétes attitűdöt képviselők szerint, pl. az érzelmi, illetve a racionális hozzáállást illetően túljátsszák a szerepüket.

Az áttelepültek, szerepeiknek megfelelően átértékelik erdélyiségük egyéni vonatkozásait, de mindenképpen úgy őrzik és ápolják erdélyi identitásukat, hogy ennek értékeit beépíthessék a nemzet (az össznemzet) jövőjébe. Így egy sajátos komp-helyzetet tesznek életstratégiájuk részévé, kiterjesztve a kisebbség kulturális hálóját — a sajátos erdélyi értékek tárházát — az anyaországra is. A Magyarországon erdélyiként vállalt szerepeik nem válnak más szerepeket kizáró jellegűvé, de befolyásolják egyéb szerep-megnyilvánulásait is, mert legalábbis látens módon, állandóan jelen vannak életükben. Ha az erdélyiek erdélyi szerepükben időlegesen hatástalanok is, értékorientált gondolkozásuk arra ösztönözheti őket, hogy a jövőben újra eljátsszák azt.

Az áttelepedetteknek Erdélyben a mikro-milió jelentette a hazát, a nemzetiségi diszkrimináció miatt az egész országot nem érezhették hazájuknak. Így nem is fejlődött ki körükben az a tágabb ragaszkodás Románia iránt, amely egy országhoz kötődő haza-élmény alapja lehet. A migránsok — akik elhagyták otthonukat — Magyarországon egy újabb és tágabb haza-otthon érzés dimenzióját alakítják ki. Hazát cserélve hazát találtak, és benne nemcsak otthont nyertek, hanem lelki hazát is, amelyben helyzetüket és szerepüket keresve otthonosságot és bizonyosságot akarnak találni. Annak a realitásnak, hogy Magyarországon még nem épültek be olyan mélyen a társadalomba, hogy hazának kijáró hévvel ragaszkodjanak az országhoz, nemcsak az idő az oka, hanem az eddigi életük totális hazaélményének a hiánya is. Így számukra a lelki haza elsőrendű szükségletté vált, az igazi hazaélmény pótlásaként. Ez az, amit a régi otthon(haza)-kép és a jelenlegi (haza)-nemzet közeledésének az építésében találnak meg. Ezen kapcsolatok éltetőiként és segítőiként vállalják a két ország közötti komp-helyzetet, amelyet szinte küldetésnek tekintenek — formális vagy informális, keretek között, állandó vagy alkalmi feladatként értelmezve. A kisebbségben élő erdélyi ember megszokta, hogy mindig úgy éljen, hogy sorsát, körülményeit a „helyzet-van” kényszere irányítsa, ezért a komp-helyzet számára sorsszerűnek felfogható kihívást jelent, amely a nagy-nemzeti közösség alakítására ösztönöz.

MAGYARORSZÁGON AZ ÁTTELEPEDETT ERDÉLYI mint a nemzet tagja akar státuszt vállalni, mert a nemzeti közösséghez való tartozás tevékeny vállalása fontosabb élményt ad számára mint egy esetleges szakmai-, társadalmi rétegbeli- avagy politikai pártbeli közösséggel való azonosulás. Így a

nemzethez való tartozást olyan fennköltén éli meg, hogy immár olyan közügyek iránt érez küldetéstudatot és felelősséget, amelyet össznemzeti jellegűnek ítél. Erdélyben már nem érezheti az otthonosságát, Magyarországon pedig még nem eléggé — ezért a nemzet társadalomlélektani értelemben vett egységében van otthon és időperspektívája a jelen és a jövő felé fordul. Így az áttelepedett erdélyi — emlékei, kötődései és vállalt össznemzeti felelőssége miatt — nem tud eltekinteni attól, hogy a poszt-migrációs életvezetésben továbbra is igazodjék az erdélyi jelen realitásaihoz is.

AKIK A KOMP-HELYZETHEZ SZÜKSÉGES SZEREPEKET tudatosan vállalták, úgy érzik, ehhez a közéleti tevékenységhez kompetenciával és egykori megszenvedett magyarságuk alapján erkölcsi tőkével is rendelkeznek. Mindezek elsősorban vonatkoznak az áttelepedett értelmiségiekre, akik számára a leginkább elmentmondásos a poszt-migrációs életvalóság. Erdélyben számukra a kisebbségi diszkrimináció általában politikai üldözöttséggel (vagy üldözöttséggel) és társadalmi-szakmai szerepeik ellehetetlenülésével járt együtt. A szakmai szerepeiket a magyar nyelvű intézményrendszer és az egyéni lehetőségek hiánya miatt nem tudták megvalósítani, a nemzetiségi közösségben vállalt vezetői-irányítói szerepeiket nem tudták mindig hatékony eredményekkel igazolni. Erdélyben számukra kevés lehetőséget kínált a kisebbségi sors, ezért a migráció után gyors helykereséssel igyekeztek szakmai és szellemi tőkájukat értékesíteni. Tevékenységük keretében népszerűsítették az értékorientált erdélyi értelmiség modelljét, aki a közösségéért mindig kész pozitív tettek végrehajtására. Bármennyire is sikeres azonban Magyarországon az erdélyi értelmiség, gyakorta szenved a régi közössége keretében kialakult szerepei hiányától. Régi otthonában a szellemi és morális elit modellje volt, fontos vezető tényező. Magyarországon ez megszűnt, és ez a hiányérzet is arra ösztönzi, hogy törekedjék otthonot találni a határon belüli és túli nemzetrészek közös ügyeiben.

Az áttelepült erdélyiek beilleszkedése hosszabb folyamat, amelyet a vállalt és a rájuk osztott társadalmi szerepek egymás utáni és egymás melletti megélése kísér. Az erdélyiek Magyarországra való áttelepedése összetett cselekedet, amelyben éppúgy munkál a célracionális (*in order to*) indíttatás — ami egy új, korszerűbb, több és jobb lehetőséget kínáló élet elérésének célja, mint az értékracionális (*because of*) motiváció —, ami esetükben a magyar nemzeti identitás szabad és teljes megélése és az igazi, a nagy nemzetbe való beépülés igénye. (CSEPELI Gy., 1987, i. m. 34. old.) Beépülésük, beilleszkedésük nem jelent asszimilációt, olyan fokú beolvadást, amely által megváltoznának — úgy integrálódnak, hogy identitásukat sajátos értékeiket megőrzik a magyarországi társadalomban.

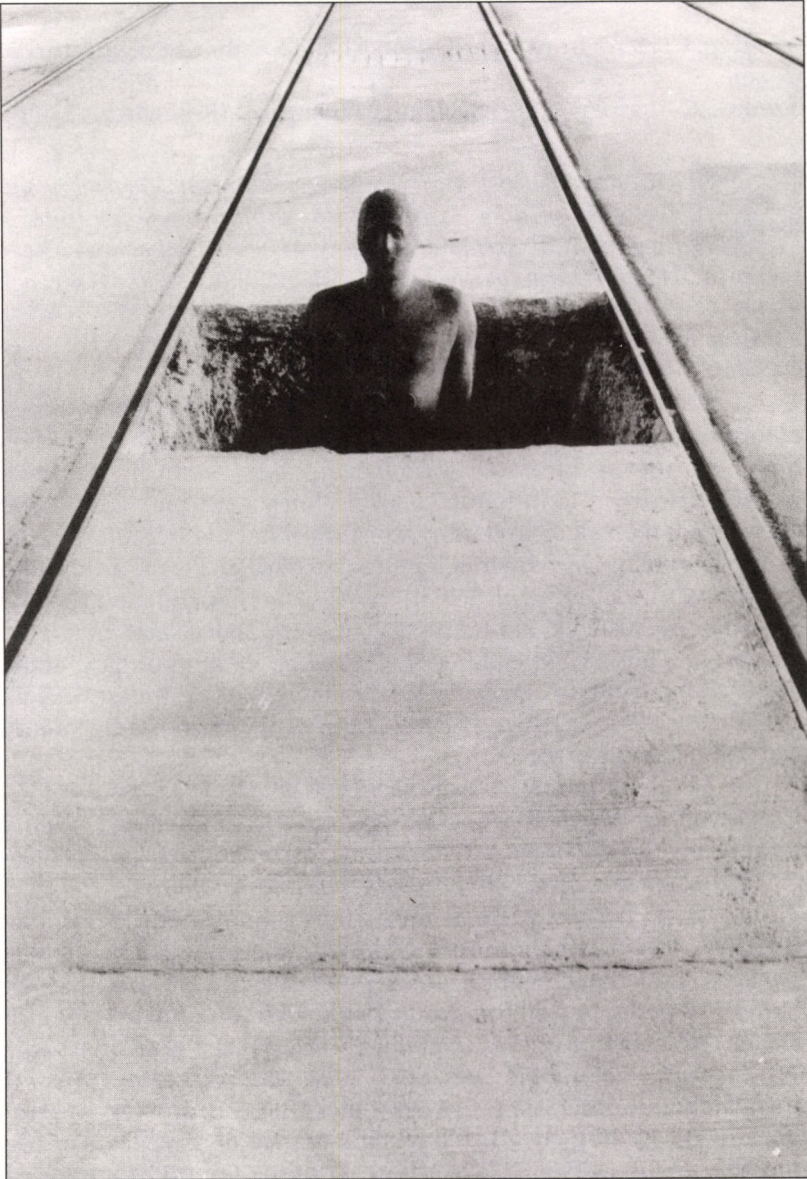
KURT LEWIN ELMÉLETE SZERINT az egyén a közösségben gyökereszik, ami a talajt jelenti élete számára, és aki kiválik belőle, éltető elemét is elveszíti. (Lewin, K., 1975, i. m. 197. old.) Ha ezt a gondolatmenetet követjük, a kivándorló is talajtalanná válik. A megállapítás azonban nem érvényes arra a Magyarországra áttelepült erdélyire, aki nem válik talajvesztetté, sőt az egykori erdélyi közösségi értékek hálóját kiterjeszti az Erdélyen túliakra is. Amikor új otthon-teremtése idején gyökereket ereszt, elfogadja a számára új egyéni és társadalmi klímát, abban helyet keres és talál magának, de olyat, amely összeegyeztethető azzal, hogy úgy szerethesse Magyarországot, hogy ne feledhesse Erdélyt.

SZAKÁTS Mara

Felhasznált irodalom:

- Allport, G. W.: *A személyiség alakulása*, Budapest, Gondolat, 1980.;
 Csepeli György: *Alfréd Schütz és a tudásszociológia*. In: Csepeli György-Papp Zsolt-Pokol Béla: *Modern polgári társadalomelméletek*, Budapest, Gondolat, 1987, 13-50 old.;
 Lewin, Kurt: *Csoportdinamika. Válogatás Kurt Lewin műveiből*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1975.

CRITICAL MASS (KRITIKUS TÖMEG)/5

^{21m} INTERJÚ A DUNA TV ESTI KÉRDÉS CÍMŰ MŰSORÁBÓL

VILÁGNAP/Színház ^{16d}: Színház / Altszínház

Vendég: CSISZÁR Imre, a budapesti Thália Színház igazgató-főrendezője.

Szerkesztő-riporter: MUCSÁNYI János. Elhangzott 1996 március 27-én.

Mucsányi János: *Március 27-ét több mint 30 éve úgy ünnepelem, mint a Színház Világnapját, hogy felhívjuk a figyelmet a színház kultúrákat és népeket összekötő szerepére. Hogyan látja, vannak-e ma a nemzetközi színházi életnek olyan világítótoronyai, mint amilyenek például Jerzy GROTOWSKI, Ariadne MNOUCHINE, vagy mondjuk Bob WILSON voltak, a hetvenes években, a nyolcvanas évek elején?*

Csiszár Imre: Azért még ne tessük el őket, mert akiket említett, még aktív alkotók. De megnevezhetnék még több ilyen híres, színházteremtő egyéniséget, akik mindig képesek meglepetésekre. Gondoljunk arra, hogy például BROOK-ot hányszor temettük el, és ő hányszor tudott halottaiból föltámadni, és az egész világ számára meglepetéseket okozni. De mondhatnám itt LJUBIMOV, ZADEK és CHÉREAU nevét is —, azok olyan színházteremtő egyéniségek, akik rajta tartják, nem csak a saját országuk, hanem az egész világ pulzusán a kezüket, és amikor úgy érzik, hogy valami fontos az emberiség számára, akkor azt megpróbálják a színház művészi eszközeivel kifejezni, és ilyenkor mindig valami nagyon izgalmas születik.

M. J.: *Ők természetesen nem egyedül alkotnak. Saját zsenialitásukon túl támaszkodhatnak arra a csapatra, amelyet mindig meg tudnak teremteni maguk körül. Hogyan működik ez ma, kedve-e a közösségeknek, az alkotó közösségeknek korunk?*

Cs. I.: Sajnos, azt kell mondanom, hogy nem. A színház azért speciális műfaj a művészetek között, mert nem képzelhető el másként, csak közösségben. Igaz, Peter BROOK azt mondja egy helyen, hogy ha egy színpadon, egy üres térben átmegy egy ember, és egy másik nézi ezt, az már színház. Azért a gyakorlatban a színdarabok nagyobbik részénél több ember, több művész munkájából adódik össze egy-egy teljesítmény. Sőt az igazi színház lényege az, hogy nézik, tehát bejön egy másik közeg is, a nézői, a nézők közösségével, a közönséggel együtt teremődik meg az alkotó közösség, amelyik estéről estére újjászüli a drámát.

De ha csak azokra tekintünk, akik a színpadon vannak, akkor is nehéz helyzetben vagyunk. Valamikor egy-egy nagy személyiség csapatot gyűjtött maga köré, olyan azonos gondolkozású, hasonló érzésvilágú emberek közösségét, akikkel könnyen tudott harmóniát teremteni, akiket könnyen tudott a saját gondolatai szerint irányítani, és így születhetett az egységes előadás.

Ma ez kicsit másként van. Mondanék mindjárt egy példát, a sajátomét. Én a Thália Színház vezetője úgy lettem, hogy volt egy csapat, egy színészstáb, amelynek tagjai az akkor lemondott igazgató helyett kerestek maguknak új vezetőt. Én abban a sajátos helyzetben voltam, hogy engem ők kerestek meg, és mivel a társulatban nagyon sok jó barátom volt, szívesen elvállaltam. Ez tehát fordított helyzet, vagyis azt mondhatnám, hogy ma talán nem is annyira a vezető a fontos, hanem, hogy az a bizonyos csapat létrejöjjön. Egy vezetőnek ezt gyakran nem sikerül előidézni.

Ma a színház nincs azon a méltó helyen, ahol valamikor volt. A színház valamikor ígehirdető volt, és nagyon komoly szórakoztató intézmény. Ez látszólag ellentmondás, de igazából nem az. A színház feladata mindig is a szórakoztatás volt, de volt idő, amikor ezt komolyan vették. Úgy érzem, hogy ma ebből a komolyságából veszített a színház, és ettől szinte mindegy, sajnos, — természetem hozzá — hogy milyen az összeállt csapat.

M. J.: *Világteendenciával állunk szemben? Lehetséges, hogy a '70-es években olyan nagy igénye volt a közösségek, a szakrális aktusok iránt, hogy ez az igény éltette a színházat, és teremtette meg a nagy egyéniségeket, a csapatokat, ma pedig olyan individuális időszakban élünk, amikor minderre nincs szükség?*

Cs. I. Azt hiszem, ha ezt elismernénk, akkor tagadnánk a színház létét. Márpedig én úgy érzem, mennél inkább elmagányosodik az ember a világban, a színházra annál nagyobb szükség lesz. Hiszen a színházban az a bizonyos esti közönség, közösség. Tagjai sokfelől jönnek össze. Az egyik a magánéletét, a másik a politikát, a harmadik a szerelmét hozza magával, a negyedik a fáradtságát. A színház célja és feladata az, hogy ezeket a különböző embereket egy gondolatra, egy érzelmi hullámhosszra hangolja. Vagyis visszatérnek a színház eredetéhez, amikor a színház még tánc volt és ének, és amikor ez a rituálé teremtette meg a közös gondolkodást és a közös érzelmi hullámhosszt valahol ott, az ősközösségi társadalomban — mint ahogy egy-két népnél ez még ma is fellelhető. Mi történik ilyenkor az emberekkel? Nem hagyják őket elmagányosodni. Éreztetik velük, hogy egy közösség részei, még hozzá egy olyan közösség részei, akik lám-lám most egy bizonyos dologról, például a *Rómeó és Júlia*-ról egyet gondolnak. Meggyőződésem, hogy egy jó *Rómeó és Júlia*-előadás szerelmessé tudja tenni az embereket. Fölkelti bennük az igényt a szerelem iránt.

A cél, hogy az embereket közösséggé formáljuk, egyre indokoltabb lesz. Nem hiszek abban, hogy az emberek csak videokazettákat nézve érezhetik jól magukat. Nem hiszem, hogy csak

valójában Giszter Imre a Thália színház igazgatója

az írott könyvek olvasása, hanglemezek otthoni hallgatása, képzőművészeti alkotások megtekintése okozhat művészeti élményt. Nem ad-e többletet az, ha közösségben történik meg bennük a művészi élmény befogadása? Természetesen nem akarok a fellegekben járni, és nem hivatkozom arra az ismert anekdotára, amelyik szerint a francia forradalom akkor tört ki, amikor Párizsban bemutatták BEAUMARCHAIS *Figaró házassága* című darabját. A színház ilyen direkt módon talán nem szól bele a népek életébe, de nagyon fontosnak érzem, hogy beleszól az egyén életébe, és azt mondja, hogy oldd meg magad a magányodat, esetleg éppen a színház segítségével.

M. J.: *Ne feledkezzünk meg egy nagyon fontos szerepről, a mecénáséról. Milyen szellemiség, milyen egyéniség, milyen gondolkodásmód mozgatja a mecénást?*

Cs. I.: A mecénás, jó esetben, pontosan ki tudja választani, mi az, ami számára fontos, és mi az, ami nem. Így aztán minden mecénásnak van profilja. XIV. LAJOS úgy gondolta, hogy a MOLIÈRE nevű szerző elég tehetséges ahhoz, hogy támogassa. Volt kik ellenében támogatni, mert tudjuk, hogy az egyház például nem kimondottan kedvelte ezt a szerzőt, de a király kiállt mellette, legalábbis sokáig nagyon határozottan kiállt mellette. Tudta, hogy miért teszi. Úgy érezte, hogy ez a név fenn fog maradni, ezek a drámák fenn fognak maradni, és nem is tévedett. Tehát a mecénás először is tudjon jól választani.

Ez a mecénás persze lehet az állam is, sőt, ma a legnagyobb számban állami színházak vannak a világon. Ilyenkor az államnak is pontosan kell tudnia, hogy mi az, amit elvár a színházaitól. És még egyvalamit nagyon pontosan kell tudnia, éspedig azt, hogy ami nem az ő dolga, azt hagyja a színháziakra. Ne ő szabja meg például, hogy egy színház mit játsszon, ne ő szabja meg, hogy mi legyen a színház profilja. Ha van egy tehetséges prózai együttes, arra ne akarja ráerőszakolni a zenés darabokat — és fordítva. Én azt hiszem, hogy a jó mecénás, miután kiválasztotta a támogatandó színházat, egyfajta, azt mondhatnám, elméleti szerződést köt vele, aztán az esetleg átmegegy gyakorlati szerződésbe, és a színház is tudja, hogy mit várhat, és a mecénás is tudja, hogy mit kaphat a pénzéért.

M. J.: *Ma este (1996. március 27-én — a szerk.) a Színházi Világnap alkalmából békés demonstráció lesz a Thália Színházban. Mit fognak tenni?*

Cs. I.: A mi színházunk nagyon speciális helyzetbe került most, hogy a Színházi Világnap alkalmából arra készül a Fővárosi Önkormányzat, hogy feloszlassa a társulatot, és ebből a Nagymező utcai épületből befogadó színházat csináljon, egy egyéves rekonstrukciós folyamat után. Demonstrációnk lényege tulajdonképpen egy gondolatban foglalható össze: számunkra a színház nem egy rekonstruálandó épület, nem téglák összessége. Az épület csak eszköz. A színház tulajdonképpen maga a társulat, és a vele járó

szellemiség. Tehát a szellemiséget feloszlatni azért, hogy újjáalkítsák az épületet? — a két oldal nincs egyensúlyban, egyik gondolat nem helyettesíthető a másikkal. Én úgy érzem, egy lepusztult épületet rekonstruálni kell, és ha ez megtörténik, az nagyszerű dolog, köszönet érte mindazoknak, akik erre áldoznak. A rekonstrukció célja azonban az, hogy a szellemiség, amelyik addig rossz körülmények között működött, most jó körülmények között, optimális helyzetben valósíthassa meg a nézők érdekében kitűzött célját, az alkotó munkát.

A mi demonstrációnk arról fog szólni, hogy ez a társulat, a Thália Színház együttese, amelyik gyakorlatilag 1960-ban alakult, együtt szeretne maradni, együtt akar maradni. Ezek az emberek együtt akarnak dolgozni, mert úgy érzik, hogy elég jó csapatot hoztak létre. Volt egy nagyon híres magyar futballcsapat: az aranycsapat. Kiváló focistákból állt. Ha azonban PUSKÁS, vagy CZIBOR egyedül elment egy másik együttesbe, ott elfocizgathatott, de aranycsapat csak egy volt. Ők együtt tudtak nagyszerűen játszani és győzni. Mi ezt a munkát szeretnénk a továbbiakban is folytatni.

A CASE FOR AN ANGEL III. (FORMA ANGYAL RÉSZÉRE), 1990

A szociológia alapító atyjai között szereplő Le Play Frédéric neve ismert nálunk. Munkáviszonyok reformja című könyvét fordította le magyarra a'letéről, munkáviszonyaitól a cikk

ch A KONZERVATÍV

TÁRSADALOMFILOZÓFIA ATYJA: FRÉDÉRIC LE PLAY (1806-1882)

N: Botos István Kd: Rétegy

ASZOCIOLÓGIA ALAPÍTÓ ATYÁI KÖZÖTT szinte elvész egy francia bányamérnök, Frédéric LE PLAY. A mai magyar olvasó számára viszonylag ismeretlen gondolkodó. Munkái érintetlenül hevernek a könyvtárak porosodó polcain, s a szakembereket leszámítva, szinte senki nem forgatja őket. Művei közül egyetlenként a *Munkáviszonyok reformja* című könyvét fordította magyarra 1903-ban, a Tudományos Akadémia megbízásából, GEŐCZE Sarolta, a magyar keresztény-szociális értelmiség egyik kiemelkedő, ám azóta elfelejtett képviselője.

Az, hogy Le Play mellőzött szerző, nem magyarázható pusztán azzal, hogy a hazai konzervativizmus nem tartott mindig lépést a hasonló orientációjú kortárs nyugati áramlatokkal, s így Le Play, mire ide is elért volna hatása, idejét múlt lett.

Le Play felismerően és szigorú következetességen alapuló konzervativizmusa sokkal árnyaltabban fogalmazta meg az adott kor, nevezetesen a 19. század közepének alapvető gondjait, mint a szélsőségesen gondolkozó jobb és baloldal legtöbb képviselője. Alapelve az, hogy az állam biztonságos fennmaradása a társadalmi békétől függ, ez pedig csak az őszövétségi Tízparancsolat betartása és betartatása alapján lehetséges. A valláserkölcsei parancsok tehát számára nagyon is ésszerű társadalmi szabályok. Javasatai a mai, sokak által posztmodernnek nevezett korban legalábbis elgondolkodtatóak, ám minden bizonnyal kevés megértésre találnak a gondolatai számára oly kevésbé kedvező közegben. Ki volt hát ez az ember, akiről MONTALEMBERT így írt:

„Habozás nélkül állítom, hogy Le Play írta e század legeredetibb, leghasznosabb, legbátrabb könyvét. Bár nem olyan ékesszóló, mint a kiváló TOCQUEVILLE, ám sokkal több gyakorlatiasság jellemzi, és főleg több erkölcsi bátorság. Igen, amit leginkább csodálok benne, az a bátorsága, amely képessé tette arra, hogy nyílt sisakkal szálljon szembe kora és országa legtöbb előítéletével.”

Mit állapított meg ez az ember, hogy maga Montalembert is az egyik leglebilincselőbb könyvként tartotta számon a *Társadalmi reform*-ot? Vajon miért olyan fontos személyiség ő, hogy Jean-Bap-

tiste DUROSELLE híres könyvében, a *Szociális katolicizmus kezdetei Franciaországban* címűben Le Play-t az ellenforradalmi gondolkodás legfőbb teoretikusának nevezi?

Mitől olyan aktuális, amit írt, hogy hazájában százhusz év elteltével is érdekesnek tartják egy pireneusi családról írott monográfiáját és újra kiadják?

I. LE PLAY ÉLETE

Frédéric Le Play 1806. április 11-én látta meg a napvilágot La Rivière-Saint-Sauveur halászfalucskájában, Calvadosban. Környezete, mint ezt maga vallja be egy kései művében, meglehetősen elszegényedetten élt, így a kisgyermek első benyomásai a nyomor élményéhez fűződnek. Vámtisztviselő apja 1811-ben váratlanul meghalt. A gyermeket, túlnyomórészt, nagyon vallásos édesanyja nevelte, akihez később is erős érzelmi szálak fűzték. Ekkor nagynénjéhez, előkelő családba kerül. Itt ismerkedik meg a nagyvilági élettel, a szalonokkal, a forradalom előtti francia világgal. Nagynénje 1816-ban bekövetkezett halála után visszakerül szülőfalujába, ahol egy öreg, ám igen művelt falusi pap tanítja. 1822-ben leteszi az érettségit, s ahelyett, hogy egy vidéki földmérő tanonca legyen, felvételi vizsgát tesz a Műegyetemre. Egyetemi tanulmányait kitűnő eredménnyel, ráadásul addig példa nélküli módon négy helyett két esztendő alatt végzi el. Ezután jelentkezik a Bányamérnöki főiskolára. Mint diák indul 1829-ben német földre, és bebarangolja a Rajna-vidék és Észak-Németország bányáit, gyárait — és falvait. Ez utóbbiakban felfigyel a német parasztság viszonylagos jólétére, s ez felébreszti benne a kíváncsiságot saját népe életének megfigyelésére is.

1830-ban súlyosan megsebesül egy laboratóriumi robbanás alkalmával. Betegen, ágyban fekvé éli meg a júliusi forradalmat. Fizikai gyötrelmeit tetézi a polgárháború. Megfogadja, hogy ha még egyszer egészséges lesz, megfigyeli a különböző társadalmakat, s fél évet minden esztendőben társadalomkutatói tanulmányutakra fog fordítani. Ezzel szeretne segíteni szociális feszültségektől terhelt hazáján. Ezzel kezdetét veszik a hosszú tanulmányutak, és az abból merített monográfiák sora.

EKÖZBEN MUNKÁJÁBAN IS ELISMERÉSEK ÉRIK. 1838-ban felajánlják számára a bányászati főiskola tanszékét. Gyárat és bányákat látogat: vizsgálja az okozat eredőjét, a modern társadalom technikai fejlődésének alapjait. Barátaival — Montalembert-rel, THIERS-rel, Louis BLANC-nal és másokkal — együtt keresi azt az okot, amely megváltoztathatja Franciaország és a világ más tájain élő emberek mindennapjait. A „társadalmi béke” megvalósítása az üzemekben kell elkezdődjön — jósolja —, különben összeomlik a fennálló rend.

A megjósolt forradalom nem késett sokáig: 1848 februárjában kitor a párizsi revolúció, amely már élesen szembeállítja

tulajdonosok és munkások érdekeit. Le Play ezután egyre több időt szentel a társadalomtudománynak. Sőt, politikai pályán is mozog, ugyan nem pártszínen, s nem is képviselőként, hanem mint a szenátus és az államtanács tagja.

1854-ben jelenik meg az *Európa munkásai* című munkásmonográfia-gyűjtemény, amely huszonöt év vándorútjain gyűjtött megfigyeléseket ad közre. A művét a francia Akadémia a Montyon-díjjal jutalmazza.

1856-ban megalapítja azt a nemzetközi közgazdasági társaságot, amely az ő vezetése alatt, az ő módszerével igyekszik feldolgozni a világ munkásainak életéről gyűjtött adatokat. Ez a munka az *Ouvriers des deux mondes* címmel meginduló óriási családmonográfia-sorozat volt.

Eközben más feladatokat is vállal: 1855-ben, az utolsó pillanatban bízza meg III. NAPÓLEON az első világkiállítás megrendezésének legfőbb szervezői feladatával. Le Play a feladatot teljes sikerrel oldja meg. Ettől kezdve felhagy az egyetemi tanítással és mint államtanácsos, csak a világkiállításokkal foglalkozik. 1862: ő a londoni expo francia részlegének szervezője; 1867: elnöke a párizsi világkiállításnak. Hírnév, tekintély, siker kapcsolódik hozzá.

Ám közben nem pihen az alkotó szociológus sem. 1864-ben megjelenteti a császárság társadalmának korhadtságát és a közeli összeomlást felvázoló könyvét, a *La réforme sociale en France* címűt. Hat évvel később követi az óriási sikert arató *Organisation du travail*, 1874-ben az *Organisation de la famille*. 1876-ban kiadja az angol alkotmányról írott művét, s legvégül megjelenteti — 1881-ben — az emberiség alkotmányáról szóló könyvét, amelyben összefoglalja az emberiség boldogulásának alapfeltételeit erkölcsi és anyagi szempontból.

Nagy szervező: kis egyesületeket alapít, amelyek a „Társadalmi béke egyesületei” néven a konzervatív gondolkodók és politikusok kisebbségre seregét tömöríti. A tagok számára, később minden érdeklődő felé nyitott szándékkal, megalapítja az egyesületek alapját, *Társadalmi reform* címmel.

MÁR IDŐSEBB EMBER VOLT, amikor Dél-Franciaországban, Ligoure-ban birtokot vett s azt saját maga kezelte. Családja is ebből a birtokból élt a későbbi évtizedekben. Így tehát nem csupán elméletben vázolta fel a követendő helyes élet- és viselkedésmódot, hanem meg is valósította azt.

1882. április 5-án halt meg, hetvenhat éves korában. Nagyon buzgó és nagyon kritikus katolikus volt. Mint ahogyan az volt nemzetével szemben is.

II. MÓDSZEREK, ALAPELVEK ÉS ALAPKÉRDÉSEK

Frédéric Le Play-t általában nem szokás a szociológia megalapítói közé sorolni. Korunk értékítélete bizonyos szempontból jogos is. Le Play nem társadalomtudós volt, hanem nagyon erős szociális

elhivatottságú mérnök. Ez a végzettsége tette képessé a legapróbb részletek megfigyelésére és az összefüggések felfedezésére, ám épp ez vált korlátjává is. A mérnök precizitása nem pótolhatta a történész felkészültségét, sem a közgazdász elméleti ismereteit. Ennek ellenére, az a módszer, amit kidolgozott, megérdemli, hogy az úttörők közé soroljuk.

Le Play módszere a megfigyelés volt. A mindenre kiterjedő figyelem aprólékos gondosságával vette számba egy kiválasztott család életének minden apró részletét. Így például, amikor 1846-ban Hatvan városában járt és anyagot gyűjtött egy magyar jobbágycsaládról, leírja először is a tájat, a helység földrajzi adottságait és a főbb központokhoz való viszonyát, éghajlatát, birtokviszonyait, lélekszámát, a lakosság rétegződését. A hattagú család tagjainak a háztartásban elfoglalt szerepét is ismerteti, majd a következő témák kerülnek sorra: vallás és erkölcsi szokások, egészségügy, a család társadalmi rangja, megélhetése, étele, lakása, ruházkodása, szórakozás, szokások stb. Végül a család egész esztendei költségvetése következik.² Ez az ún. „családmonográfia” vezet el a szociográfia műfajáig, amely, Le Play szerint, egyedül teszi valóban érthetővé és megismerhetővé a társadalmi problémákat. A bajokat, szerinte, úgy lehet felismerni, ha a felbomló közösségek életét tanulmányozzuk, épp ezért nem individuális, hanem kollektív síkon kell vizsgálni az egyes problémákat. Le Play megközelítése tehát induktív, mert nem egy adott jelenséget vizsgál, hanem számos, a jelenségek lenyomatát tükröző családot.

EURÓPA MUNKÁSAI CÍMŰ MONOGRÁFIA-GYŪJTEMÉNYE bevezetőjében felvázolja érdeklődése öt fő kérdését, amelyek egész munkásságára vetítve is érvényesek: 1. Milyen befolyást kell gyakorolnia a vallásnak a társadalmi reformra; 2. Melyek a család szerveződésének alapelvei; 3. A tulajdon jótékony hatása a társadalmi viszonyokra inkább nyilvánul-e meg a köteles részörökítés, vagy inkább a végrendelkezési szabadság elvének érvényesítése révén; 4. A kor ipari fejlődése kibékülhet-e az erkölcsi haladással; 5. Egy nagy állam fenn tudja-e tartani vezető szerepét úgy, hogy nem növeli lakossága létszámát és gyarmatokat sem alapít?

A felvetett kérdésekből is érződik Le Play módszerének kétsége. Nem a társadalmi jelenségek vizsgálata a fontos, hanem a felismert törvényszerűségek (vagy annak látszó összefüggések) aktualizálhatósága. Számára a legkézenfekvőbb módszer az ún. „társadalmi tekintélyek” vizsgálata: azon véleményformáló, szilárd meggyőződésű férfiak életének vizsgálata, akik Le Play számára egyszerre a szakmai-családi milió hősei és a keresztény (vagy egyéb) vallás kiemelkedő alakjai. Így a minta már megválogatott közegekből készül, s ez szándékossága ellenére is, magában rejtje a talajvesztés és az irreális feltételezések, következtetések veszélyeit. Le Play ízig-vérig francia, katolikus és konzervatív tudós. Kérdései elsősorban arra irányulnak, miként lehetne az 1789 óta tartó szekularizációt megállítani és visszajára fordítani, ezáltal

tal a vallás szerepét újból a társadalomszervezés legfőbb erejévé tenni; mi módon lehetne fenyegető próbálkozásait leszerelni, s végül, hogyan lehetne visszaállítani Franciaország vezető szerepét a világtörténelemben.

E merész kérdésekre a választ megtalálni nem könnyű. Le Play azonban szilárd meggyőződéssel lát munkához. Meggyőződése a következő:

„Egyetlen emberfaj sem birtokolta a boldogságot, ha a társadalmi felépítmény, mely számára menedéket nyújtott, nem foglalt magába legalább hét elemet. Én ezeket az elemeket két csoportba osztom, úgymint: két változatlan alap, a Tízparancsolat tiszteletben tartása és az atyai autoritás uralma; két változó és mindenkor egymáshoz tartozó kötőanyag: a vallás és a főhatalom; három anyag, tehát a föld birtoklásának három, egymástól elkülönült vagy társult módja, nevezetesen a közösségi, a magán-, illetve a patronátus formájában. Ezen intézménycsoportok egyszerű szükségesek és elégségesek. Ezért nevezem én őket összességükben az elengedhetetlen alkotmányoknak.”³

LE PLAY SZÁMÁRA LOGIKUSAN KÖVETKEZIK AZ, hogy mint katolikus, elutasítja ROUSSEAU „felforgató” tanát az ember állítólagos természetes jóságáról, így tehát elfogadja az eredendő bűn tételét. Az ember nem jó, de azzá lehet, ha az erkölcsök azzá teszik. Szabad ugyan, ám szabadsága csak az erkölcsi törvény választásában nyilvánul meg. Ezek az erkölcsök csakis a hagyományos közösségi és családi erkölcsök lehetnek, amelyeknek forrása a Tízparancsolat. Le Play nem annyira hitből, mint inkább rációból vezeti le nézeteit. Minél jobban megtartják ugyanis egy adott állam polgárai az isteni parancsokat, annál könnyebb ott megvalósítani a társadalmi békét és az emberek kormányzása is egyszerűbb. Épp ezért logikus, hogy a társadalom a maga erejéből is ennek a felismerésnek az átadására törekedjék, mégpedig nemcsak az egyházak tanító és nevelő munkája révén, hanem a családon belül is. Ehhez azonban elkerülhetetlenül szükséges a szülői tekintély fenntartása, amelyet viszont a hatékony emberi törvények és az uralkodó hatalom erejével kell ápolni. A mindennapi kenyeret biztosító vagyonszövetség, mely csak a nomád népeknél lelhető fel tisztán, elavult a magántulajdonhoz képest, amely a letelepedett életmódot folytató népeknél sokkal jobban alkalmazható. Ám ha az erkölcsök megromlanak, ez a tulajdoni rendszer a legsúlyosabb társadalmi torzulásokhoz vezethet. Ezért javasolja megoldásként a patronátus rendszerét, amely egyeztetné a szegény munkavállalók és a módos tulajdonosok érdekeit egy közös tulajdonlási formában. (Erről a továbbiakban még bővebben lesz szó.)⁴

Le Play szerint a rossz nem az intézményekben magukban van, hanem az emberek szívében, akik ezeket az intézményeket méltatlan módon használják. Louis BAUDIN, a híres francia gazdaságtörténész szerint Le Play

„a francia forradalom hamis dogmaival a valódi dogmákat állítja szembe: az erkölcsöt a korlátlan szabadsággal, a hierarchiát az egyenlőséggel, az autoritást a lázadás jogával szemben. Így egészíti ki az individualizmust. Mert ugyan az érdekei által mozgatott egyén elvéből indul ki, ám ugyanakkor ő ezt az egyént környezetébe helyezi, egymást követő módon Isten előtt, a családban és a társadalomban.”⁵

III. Erkölcs és vallás

Ez a kérdés azért érdemel külön passzust Le Play művének tárgyalásában, mert egész gondolatrendszerének ez legfőbb meghatározója. Le Play valójában vallásos, ám nem klerikális gondolkodó⁶, s ez meghatározza véleményét a világról.

„A gazdaság s a művészet haladása, melyet a legjobban bámulunk, a népek boldogulása szempontjából sokkal csekélyebb jelentőségű, mint az erkölcsi rend javulása; ha pedig a haladás csupán e két irányba mutatkozik, a romlás hirtelen bekövetkezik. Korunk nevezetes találmányai a természettudományok s az ipar terén korántsem vontak maguk után megfelelő fölfedezéseket az erkölcsi rendben is. Ellenkezőleg: amily termékenyítő az újítás anyagi téren, éppoly meddő erkölcsi téren.”⁷

Le Play teljességgel meg van győződve arról, hogy

„... a boldogulás akkor jó létre, ha az egyéni lelkiismeretből eredő erkölcsi kényszer hathatósabb a törvényes kényszernél, melyet az előbbi rendszer mellett a kormányzók s a társadalmi tekintélyek gyakorolnak.”⁸

Egyébként

„...ha az erkölcsök s a szokások megromlanak, a boldogulás megszűnik s a hanyatlás elkerülhetetlen. E romlás legrettenetesebb jelei: a Tízparancsolat elfeledése; a hagyományos szokások elhagyatása; a nem állandó család⁹ szaporodása; a pompás fővárosok létrejötte, melyek a fényűzés s a kicsapongás tanyái; a gazdasággal s a hatalommal való visszaélés; s főképp az apró nemzetek leigázása.”¹⁰

HA ARRÁ GONDOLUNK, hogy ezeket a sorokat a múlt század közepe táján írta a szerző, szinte látnoki képességeket kellene tulajdonítanunk neki — feltéve, ha nem hisszük el, hogy levezetése logikus. A huszadik századi rombolás, amelyet az anyagi haladás a lelkekben okozott, nagyon hasonló tünetekkel járt. Le Play valószínűleg nem lepődött volna meg annyira jóslatai beteljesedésén, mint mi, hiszen a *Társadalmi reformban* előre jelezte egy olyan társadalmi konfliktus kitörését, mint az 1871-es párizsi kommün. Józan mérnökemberként kifejti: minden társadalom egyetért abban, hogy erkölcsi törvénynek nevezi a tízparancsolat előírásait. Saját országát nem győzi kárhozatni azért, mert a múltbeli előítéletek rabjaként összekeveri egymással a

vallást és az egyházat és ezáltal a pápaság politikai aspirációira való hivatkozással magát a kereszténységet utasítják el. Pedig a keresztény tanításból fakadó erkölcsi törvénynek jótékony hatása van a termelésre is, nevezetesen a munkára és a tőkére. A munka „a társadalmi rend elsődleges segítője”, írja, mert segít az embernek legyőznie önmagát és ezáltal szabályozza a feszültségeket is.

„A munka legfőbb célja az erényesség, nem pedig a gazdaság, s úgy veszem észre, ezen igazság bölcsessége magában foglalja a teljes társadalomtudomány csíráját.”¹¹

EGYSZÓVAL: A TÁRSADALOMNAK minden szempontból érdeke fűződik ahhoz, hogy a tömegek visszatérjenek a vallás gyakorlásához. A lelkek reformja nélkül minden további reformkísérlet kudarcra van ítélve. Kortársai között néhány kritikusaiban éppen e praktikus gondolkodása miatt támadt kétely Le Play katolicizmusát illetően. Tény, hogy Le Play nem elsősorban *sacré-coeur*-ös, romantikus lelkesedésből támogatja az újraevangelizációt, hanem azért, mert azt látja, hogy a nagy versenytársak, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok is konzervatív és valláserkölcsi alapokon nyugvó társadalmat neveltek ki, amely a társadalmi békét sokkal inkább képes megvalósítani, mint például épp Franciaország. Ahhoz, hogy hazája felzárkózhasson ezekhez a nagyhatalmakhoz, morális reformot feltételez: Isten, a családfő és a nő korábbi tiszteletéhez való visszatérést.

IV. CSALÁD

A vallás mellett a társadalom másik fő szervező és összetartó ereje a család, amely Le Play társadalomszemléletének másik alap-pillérét képezi.

Le Play szociográfiáinak alanyai mindig egyes családok. Szerinte, ugyanis, egy jellemző család állapotából következtetni lehet a társadalom egészének állapotára. Legjellemzőbb példa erre az a pireneusokbeli parasztcsalád, amelynek életét Le Play egy véletlen ismeretségnek köszönhetően kezdte el tanulmányozni 1856-ban. A MÉLOUGA család Cauterets-ben híres volt arról, hogy négyszáz évre visszamenőleg önállóan gazdálkodik saját birtokán. Le Play az összetartó, szorgos, hagyománytisztelő család szerencsés anyagi helyzetét közvetlen összefüggésbe hozza erkölcsi tartásával, vallásosságával, a családfő tekintélyének feltétlen elismerésével. A gyermekek az atya tekintélyének tiszteletben tartásával hamar megtanulják respektálni a társadalmi felsőbbiséget, amely az állam stabilitásának alapja — írja Le Play a mintacsaládról. Fiatal munkatársai az elkövetkező évtizedekben érdekes kísérletként figyelemmel kísérik a család életének további alakulását, 1869 és 1906 között. Ők írják le a Mélouga család széthullását, a kötelező birtokmegosztás okozta örökösödési pereket, a birtok felaprózódását, a jelzáloggal súlyosan megterhelt

örökbirtokot, a hajdani szolidaritás megszűnését. Az utolsó Mélouga már felhagy a birtok művelésével, a városba költözik, villamosvezető lesz, elhanyagolja a misét, iszik, dohányzik.¹² Ebben az egy családtörténetben valóban tükröződik a francia társadalom egykor legerősebb rétegének, a parasztságnak erkölcsi és anyagi züllése. Le Play úgy vélte, hogy a közösségek megkötő ereje a családi tűzhellyel kezdődik, s a felnövekvő fiatalság morális tartása elsősorban attól függ, hogy milyen modell veszi körül.

Le Play szerint a

„társadalmaknak jellemző vonásukat a család szervezete adja meg. E szervezetnek három főtípusa van: a patriarkális, a nem állandó s a törzsökös család.”¹³

A patriarkális család a korlátlan atyai tekintély és a közös tulajdonlás elvén nyugvó formációja a nomád társadalmak jellemzője, az ótestamentumi idők jellegzetessége. Az európai társadalomtörténet szempontjából gyakorlatilag érdektelen.

A nem állandó család a kényszerű birtokosztás eredménye, melynek értelmében a szülők halála után a gyermekek az örökségből egyenlő arányban osztolni jogosultak. Ez még rövid távon is a paraszti életforma ellehetetlenítését okozza, a konvent 1793. évi rendelete, majd a *Code Napoleon* által kimondott törvényből következően. Az ilyen instabil család anyagilag és erkölcsileg egyaránt meggyengül, tagjai szétszóródnak, felhagynak a régi szokásokkal, a hagyományos életmóddal. Ez a családtípus, amely Le Play korában veszedelmesen terjedőben volt, mára általánossá vált.

A földművelő népek körében az állandó, vagy más néven törzsökös család¹⁴ modellje volt mindig elterjedve. Ez a családmodell az, amely függetlenségét az állammal szemben a legjobban meg tudta őrizni. Főbb jellemzői: a családfő kiválasztja egyetlen örökösét, akit családotstul háztartásába fogad, s amelynek feladata a hagyományok átvétele és továbbörökítése. Továbbá, a kijelölt örökösnek az apa halála esetén a többi testvérrel atyai gondoskodással kell törődnie, hozományukat neki kell a közös megtakarításból kifizetni, ezáltal az apa és a leendő örökös egyaránt támogatja az önálló egzisztencia alapítására törekvő családtagokat, ám ezzel sem a családi autoritás, sem a családi vagyon nem szenved kárt. Ez a családmodell, mely bár az állam biztonságos fejlődésének záloga, fokozatosan visszaszorul — írja Le Play.

A két nagy modell közti különbség kozmikus mértékű. Két különböző értékhierarchiájú világ, két különböző fejlődési lehetőség útja, két külön, egymással ellenkező erkölcsi rend.

„Kelet falvai s Nyugat gyárai között — írja a kontinenst Svédországtól Törökorszáig, Angliától Oroszorszáig bebarangolt tudós — legott szembe szökik egy nagy ellentét: Keleten, miként a középkori Európában mindenütt, minden családnak megvan a maga tűzhelye, mely nemzedékről-nemzedékre száll; Nyugaton a család bérelt lakásban lakik, ma itt, holnap ott. Ez az

egy vonás elegendő a kétféle társadalmi állapot jellemzésére. A hol a tűzhely nem állandó, ott nem lehet az a család sem. Képzhető-e szomorúbb, mint a mai nagyvárosi munkás, akit minden negyedévben kiúzhatnak hajlékából s aki családotól szüntelen hányódik-vetődik lakásról lakásra? De hiába is szerezne magának megfeszített szorgalom s önmegtartózkodás árán házikót: gyermekei azt úgyse élveznék, a kényszerosztály elvonná tőlük... Pedig a tulajdon tűzhely megszerzésével az egész család erkölcsi helyzete megváltozik: a családfő tekintélye nagyobb, az anyát jobban megbecsülik, a leányok tisztasága meg van oltalmazva; az állandó tűzhely megteremti az összetartó családot..."¹⁵

V. IPARI FORRADALOM ÉS TÁRSADALMI PROBLÉMÁK

Le Play minden konzervativizmusa ellenére józan szemlélő igyekszik maradni. Bár dicsőíti a törzsökös családot, nem hiszi, hogy annak újraelterjesztése akadálytalan lenne. Dicséri a földműves életformát, ám nem idealizálja, és kárhóztatja az ipari forradalom visszasságait, de elismeri annak nemzetgazdasági szükségességét. Véleményét tömören fejezi ki az alábbi gondolat:

„Nagyipar nélkül tehát nincs nemzetközi befolyás, de tartós erény s így társadalmi állandóság sincs kisipar nélkül.”¹⁶

Le Play gazdasági nézeteit ilyen terjedelemben csak tömondatokban lehetséges felvázolni. Ismeretanyaga, véleménye túlságosan széleskörű és összetett ennél bonyolultabb magyarázatokhoz.

KIINDULÁSI ELVE AZ, hogy a munka végcélja nem a gazdaság, hanem az erény növelése úgy társadalmi, mint az egyén szempontjából. Emellett azonban a munkának nevelő és értelmi színvonalat növelő jellege van. S bár a szellemi foglalkozások inkább emelik a szellemi színvonalat, mint a termelő munka, mégis, az utóbbi kevesebb teret enged az erkölcsi leromlásnak.

A termelő foglalkozások közül a földművelés az, amelyik leginkább azonosul a nemzeti érdekekkel, hiszen ez az ágazat egymagában is biztosíthatja — szükség esetén — a nemzet tartós gyarapodását. Ebből következően a kényszerű vagyonmegosztás révén a versenyképtelen kisbirtokon elszegényedő és emiatt elnéptelenedő vidék a nemzet erővesztését jelenti, hiszen a megélni nem tudó rétegek pauperizálódó tömegekké válnak a nagyvárosokban. A megkisebbitett határu falvak aprózódó parcellái közt nyomorgó parasztnak földreformra, a nagybirtokoknak pedig felelősségteli gazdálkodási módra volna szükségük.

Le Play gazdasági nézeteit illetően elmondható, hogy általában ideálisnak a nagy gazdasági egységek és a kis- és középméretű vállalkozások egyensúlyát tartja. Ez a meggyőződése nem csak a mezőgazdaságra igaz, hanem az ipar és a kereskedelem minden területére. Le Play az iparosodást nem önmagában véve kárhóztatja, hanem annak mellékhatásait: a tulajdonosok erkölcstelen üzletszemléletét, a munkások kiszolgáltatottságát, a

közösségek felbomlását és az egyén kiszolgáltatottságát. Ezek közül aktuálisan legsúlyosabb a pauperizálódás jelensége, melyet, szerinte, háromféle módon lehetséges leküzdeni: az állami beavatkozás, a munkásszervezetek fellépése és a patronátus rendszer révén. Erről a fogalomról érdemes kicsit bővebben szólnunk.

„Az egyenlőtlenséget, melyet egykor az előjogok fejlesztettek ki, ma a szabadság fejleszti ki, mert az erők szabad mérkőzését teszi lehetővé, melyben a gyöngye föltétlenül elmarad... Az emberek között való egyenlőtlenség fő forrása az előrelátás egyenlőtlen fokában rejlik.”¹⁷

EZ AZT JELENTI, hogy a nem állandó megélhetési formát biztosító ipari bérmunka nem teszi lehetővé a munkás számára vagyoni tartalékok képzését, ellentétben a mezőgazdaságból megélni képes törzsökös családdal, vagy a kényszerű örökségosztás által meg nem gyengített kereskedőcsaláddal. Le Play szerint a karitatív intézmények, bár igen dicsérendők, mégsem elegendők, hiszen a rendszert kéne megreformálni. Ennek egyik, ha nem az egyetlen, módja a patronátus, amely a munkás és a munkáltató között önkéntes alapon létrejövő, örökös kontraktus. Munkás és munkáltató érdekei akkor illeszkednek egymásba száz százalékos tökéletességgel, ha az anyagi haszon megszerzésén túl, erkölcsi előnyöket is meg kívánnak szerezni.

„Ez következik be, valamikor a munkaadó munkásai becsülését és szeretetét élvezzi s mikor utóbbiak bizton számíthatnak munkaadójuk jóakarátú oltalmára, mely őket hibáik és előre nem látásuk következményeitől megóvja.

...A *patronage* első feltétele az állandó viszony, melyet a kölcsönös érdekek és kötelességek erősen kifejezett érzete tart fenn. A munkás tudja, hogy jóléte gazdája boldogulásától függ. A gazda viszont mindig kötelességének tartja alárendeltjei anyagi és erkölcsi szükségletéről, a helyi hagyományos szokásnak megfelelően, gondoskodni. Hogy e kötelezettségnek megfelelni képes legyen, a munkaadó a növekvő kereslet esetén is őrizkedik termelését, új munkások fogadása útján, minden áron növesztetni. Így képes aztán egyszer fogadott munkásait olyankor is munkával ellátni, mikor kereslet nincs. A nyereség növelésére törekszik, de nem a nép megélhetésének rovására. Ezen elveknek egész üzemét alája rendeli. Fő törekvése munkásait arra ösztönözni, hogy takarékoság útján tulajdon hajlékot szerezzenek, a családjányát pedig állandóan a tűzhely mellett tartásuk... Az okos munkaadó jól tudja, hogy az állandó szegődséget mi sem biztosítja úgy, mint a munkások erkölcsi emelése s a családi törvény tiszteletben tartása. Erre első sorban maga ad példát. Azonkívül igénybe veszi a papok, tanítók s más, a néppel érintkező egyének segítségét, hogy a vallás tiszteletét a népbe beoltsa. Kitaró kutatásaim közben nem találtam rá esetet, hogy e célt a nyilvános vallási gyakorlatok nélkül elérték volna... A jó példát adó gazdák a nép erkölcsi nevelését két más eszközzel teszik teljessé. Gondoskodnak a szív és az ész műveléséről, a

gyermek, az ifjúság s a felnőttek megfelelő oktatása útján; s a népet az érzelmi élvezetek helyett nemesebb szórakozásra szoktatják. E mellett folyton fejlesztik a népben az előrelátást, mely a családok függetlenségét legjobban biztosítja.”¹⁸

TERMÉSZETESEN ESZÉP ESZME DIADALMAS ELTERJEDÉSE az erkölcsi reform függvénye.¹⁹ Ezért támogatja Le Play a munkáskérdés megoldását az egyéb lehetőségekben: a patronátus bármely elemének felhasználásában, a bérmegállapodást illető teljes egyetértést a szerződés kötések, az ipari és a mezőgazdasági munka összekapcsolásában (például oly módon, hogy az ipari munkásnak háztáji művelésre alkalmas földet bocsátanak rendelkezésére; ezen a földterületen a család többi tagjai is megtalálnák feladatukat és hozzá tudnának járulni a családi költségvetés bevételeihez...), a kényszerű örökségosztás törvényi megváltoztatásában, sőt, a — majd csak a jóval Le Play halála után megszaporodó — részvénytársaságokban, ahol a legkisebb részvényes is tulajdonos, tehát felelőssége tudatában kell vagyona felől döntenie!

A társadalmi béke megvalósításában Le Play a politikának kisebb szerepet szán. Feltételül szabja a közéletet irányító értelmiségiek felelősségérzetének növelését²⁰, erkölcsi erejük kibontakoztatását, a bürokrácia csökkentését, a decentralizációt, az önkormányzati intézmények hatalmának és függetlenségének növelését. Nézeteit utolsó műve előszavában foglalta össze zárszószerű tömörséggel:

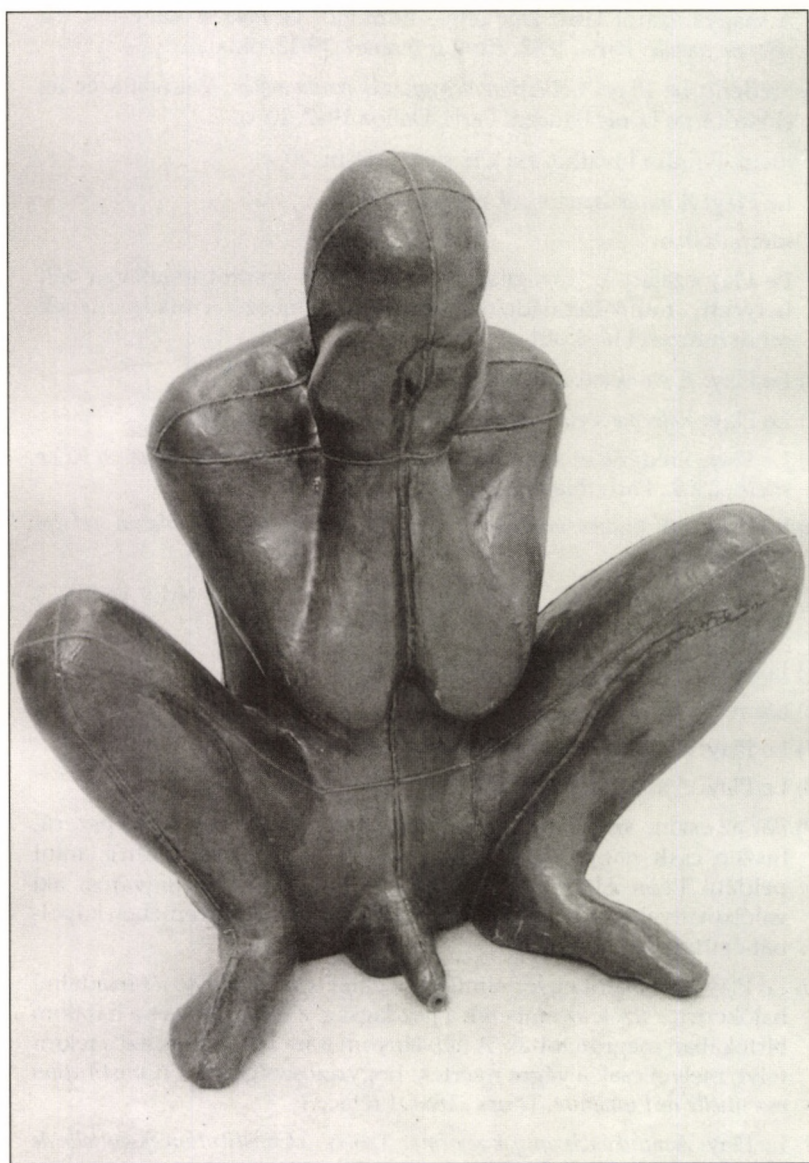
„A társadalmi tudomány tehát az összehasonlító megfigyelésnek módszere útján... a következő három sarkigazságot vonja le: 1. A boldogság kriterionja a társadalmi béke. 2. A jók azok, kik a meghasonlást megszüntetik, a rosszak, kik azt előidézik. 3. A jó: a boldogság a békében s az összhangban; a rossz: a nyugtalanság az ellentétben s a gyűlölködésben.”²¹

Le Play idealista volt. Tudományos munkássága, egész élete tizennyolc kötetben és hetvenhat átdolgozott évében legalább azt az egyetlen igazságot akarja elfogadtatni, hogy „a munka végcélja nem a gazdaság, hanem az erény.” Mint ahogy az egész emberi életé sem.

BOTOS Máté

Jegyzetek

- (1) Életrajzát részletesen lásd: Charles de Ribbe: *Le Play d'après sa correspondance*. Paris, Firmin-Didot, 1884. 9-286. o., magyarul Geöcze Sarolta előszavát Ferdinand Le Play: *A munkáviszonyok reformja*. Budapest MTA, 1903 című könyvében, 1-17. o.
- (2) in: *Le Play, Ferdinand: A munkáviszonyok reformja*. Ford.: Geöcze Sarolta. Budapest, MTA 1903. 495-517. old.
- (3) *Ouvriers européens*, I. köt. 579. o.
- (4) A magyarázatot lásd: Demolins, Edmond: *Le Play et son oeuvre de réforme sociale*. Paris, 1882. című művének 10-12. oldalain.
- (5) Frédéric Le Play: *Collection des grands économistes*. Válogatta és az előszót írta: Louis Baudin. Paris, Dalloz 1947. 20. o.
- (6) idem, Baudin hivatkozása Charles Gide-re. 20. o.
- (7) *Le Play: A munkáviszonyok reformja*. 174. o.
- (8) idem, 160. o.
- (9) *Le Play* ezalatt az anyagilag és erkölcsileg egyaránt ingataggá vált helyzetű munkáscsaládokat érti. A különböző családmodellek rendszerezését lásd ott!
- (10) *Le Play: A munkáviszonyok reformja*. 176. o.
- (11) *Le Play: Réforme sociale en France*. Paris, 1864. I. köt. 240. o.
- (12) *Le Play, Frédéric et alt.: Les Mélouga. Une famille pyrénéenne au XIXe siècle*. 2. éd., Paris, Nathan. 1995.
- (13) *Le Play: A munkáviszonyok reformja*. 40. o. (A Társadalmi reform bevezetése)
- (14) Az eredeti kifejezés, „*famille souche*”, törzset, törzscsaládot jelent. A „törzsökös család” kifejezés Geöcze Sarolta alkotása.
- (15) *Le Play: A munkáviszonyok reformja*, 44. o.
- (16) idem, 52. o.
- (17) *Le Play: A munkáviszonyok reformja*. 103-104. o.
- (18) *Le Play: A munkáviszonyok reformja*. 111-112. o.
- (19) Bár az eszme szimpatikus, kortársai körében nem volt túl népszerű, hiszen csak nagyon kevesen mondtak le az extraprofitról, mint például Léon Harmel (1829-1915), Val-de-Bois-i textilgyáros, aki valóban atyai módon gondoskodott munkásairól, s üzemében kápolnát építtetett.
- (20) *Le Play* egyébként egyértelműen az elitet teszi felelőssé a társadalmi bajokért: „... azok az emberek a gazdagság, a tudomány és a hatalom birtokában megromlottak. A nép elnyomására használták azt a tekintélyt, melyet csak a végre nyertek, hogy azt szolgálják.” (*Constitution essentielle de l'humanité*. Tours, 1881. Préface.)
- (21) *Le Play: A munkáviszonyok reformja*. 126. o., a *Constitution essentielle de l'humanité* előszavának vége.

SEEING AND SHOWING (LÁTNI ÉS MEGMUTATNI), 1991/2

előfaj: tanbátogató 731

Kód: BECS

KRITIKUS TÖMEG A TÉRBE

Antony Gormley kiállítása Bécsben

K. Szijó Krisztina

TEST ÉS TÉR. Test a térben, test, amit a tér negatív formája ölel körül. A test felületével nyomot hagy a térben. Tér és testek rendszert alkotnak.

Emberi test, amely tudatában van a térnek, de saját testi önmagának is. A test érzékeli helyzetét, amihez önmagát használja eszközzül; a test konstruálja meg maga körül a teret, melynek középpontja ő maga. A test változtatja helyét, és ezzel változik az általa észlelt tér is.

A test benyomásokat szerez a környezetéről. Mik a test érzékelésének korlátai? Hol állíthatók fel a test határai? A bőrfelszínnél — ami egyben a legnagyobb kiterjedésű érzékszerv —, vagy ellenkezőleg, a „látókúp” végtelenbe vesző széleinél, a „látóhatárnál”? Mi adja a test egységét, mi határozza meg a kint és bent különbségét? Van-e a testnek „aurája”? A test állandó anyag-és energiacserét folytat környezetével; időről időre teljes anyaga kicserélődik. Mi az, ami változatlan marad? Hol fészkel a személyiség?

Milyen hiteles képe lehet ennek az állandóan változó egységnek, az emberi testnek (és személyiségnek)? A pozitivista tudomány egyre kisebb részekre bontotta a testet, s az elemek kölcsönhatásait kutatja. A modern művészet az embert mint fragmentumokra szakadt, illetve külsőleg meghatározott jelenséget mutatja be, és többé nem törekszik ideálok vagy kánonok megfogalmazására. A megfigyelő és a megfigyelés tárgya azonos, a bizonytalansági tényező beépül a vizsgálat eredményébe. De lehetséges-e mindezek után mégis visszaállítani a test egységét?

Többek között ezeket a lételméleti, filozófiai problémákat állította középpontba a legutóbbi, jubileumi Velencei Biennálé történeti kiállítása is, felvonultatva a test változó képeit *Identitás és másság. A test ábrázolásai, 1895-1995* címmel. A katalógus tanulmányírói közül Philippe COMAR és Adalgisa LUGLI ad áttekintést a témáról, a *The Body Beside Itself* (Az önmagán kívüli test), valamint az *Imprints of Mind and Body* (A lélek és test lenyomatai) c. írásokban. Bár Antony Gormley, az 1950-ben született, Londonban élő szobrász nem állított ki Velencében, mégis ő talán az egyik legjobb példa arra, hogyan dolgozhatók fel ezek az alapkérdések magas művészi színvonalon.

Antony Gormley a nyolcvanas évek eleje óta elismert szereplő a nemzetközi művészeti színpadon, állandó meghívott résztvevője a kortárs brit művészet összefoglaló kiállításainak is. *Field* (Mező) című, több tízezer agyagfigurából álló installációját a Ludwig Múzeum Budapest 1994-ben mutatta be; 1995 őszén pedig Bécsben, a „Remise”-ben, egy valamikori villamosremizből lett alternatív kiállítóhelyen volt látható *Critical Mass* (Kritikus tömeg) c. műve. Valószínűleg ez az installáció jelenti Gormley pályájának egyik csúcát, ahol a kivételes tér, a helyszín nemcsak változatosságot jelent a múzeumok fehér falaihoz képest, hanem jelentést hordozó, egyenlő rangú eleme a műnek, mely teret ad a testek köré, rendszert teremt Gormley embernagyságú szobrainak sokaságából.

A test és tér szobrásza

„Ezek a testek nem ábrázolásai valaminek, hanem kísérletek arra, hogy létrehozzam tömegben, térben azt a helyet, ahova belépsz, amikor becsukod a szemedet, amikor tudatosítod magadban a testeden belüli teret. Ez az a hely, ahol létezőnk, de amiről oly keveset tudunk. Az a dinamika, ami a nyugati gondolkodás irányát adja, állandóan menekül a test sötét-ségétől, és azzal a nőnemű állapottal áll kapcsolatban, amit magunk mögött akarunk hagyni. ... Az élet nagyon hasonlít a szobrászathoz: mindannyiunknak megadatott egy értékes emberi lét, és ebből hozunk létre egy formát, amit identitásnak hívunk. Mindannyian azért vagyunk, hogy ezt a formát megteremtjük. A szobrászat feladata az, hogy olyasmit hozzon létre, ami erre a folyamatra koncentrált”

— ad pontos válaszokat Antony Gormley Edek BARTZ, a Remise művészeti vezetőjének kérdéseire a kiállításra megjelentetett szép kötetben. Tiszta formulák maguk a szobrok is, amelyek születését fotók dokumentálják: két asszisztense gipszintát vesz Gormley gondosan beburkolt meztelen testéről; minden fehér, a segítők ruhája, a megmerevedett arc, egyetlen kicsi résen át lélegezhet csak a mozdulatlanágba zárt test, a fizikai és szellemi koncentrációval türelemre intett burok. A levett minta felhasználásával nagyipari körülmények között öntik ki aztán az életnagyságú, tömör szobrokat, melyek darabja 750 kg súlyú.

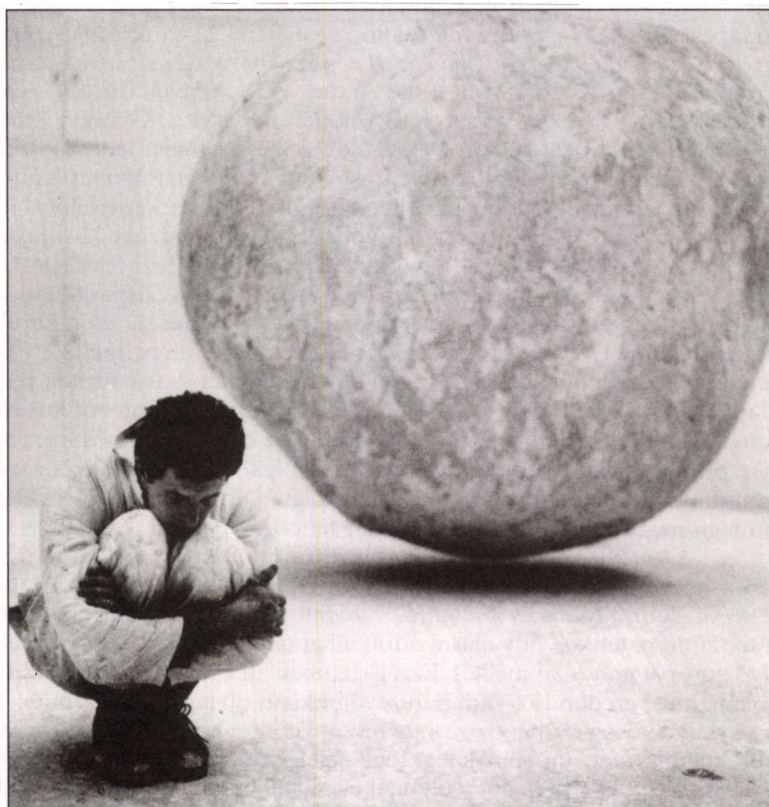
A mintavétel, illetve a befogadó forma megtalálása az egyik szobrászati alapkérdés, ami Gormleyt már pályája kezdetétől foglalkoztatja. Egy korai „szobra” rétegesen felhalmozott pirítósból készült, melynek közepén két test jelenik meg, negatív formaként, a pirítós hiányaként: a test elfogyasztotta, valóban önmaga részévé tette, bekebelezte azt a teret, melyet elfoglal (*Bed /Ágy/,* 1980-81). A *Sense* (Érzék) című 1991-es szobor külső, kubus formája belül ismét csak egy emberi test negatívját rejt, melynek kijárási nyílások a kezeknél és a nyaknál. A határoló lapok a testet magába záró síkok, melyek egy helyen, a fejnél metszik is azt. Többek között megpróbált „dobozt” csinálni egy angyal számára is (*A Case for an Angel /Forma, angyal részére/,* 1990): a test-tartó forma kétoldalt hosszú repülőgépszárnyakká nyúlik. Hol vannak tehát a test határai? Nem biztos, hogy a szobor határainál: a közös térbe helyezett három figura a *Land Sea and Air* (Föld, tenger, levegő) c. installációban például az érzékelés különböző aspektusait mutatja be, ily módon tartoznak össze. A *Learning to Think* (Megtanulni gondolkodni) című munkájában a szobrok feje eltűnik a mennyezet síkja felett, míg a testek egy régi börtönépület légterében lebegnek: a test túlnyúlik a számára megszabott tér határain. A *Testing a World View* (Egy világnézet vizsgálata) azonos, de különféleképpen elhelyezett szobrokból állt: a falnak fordított vagy a hanyatt fekvő test szükségszerűen más-más nézőpontból észleli környezetét, más részével simul a földhöz és más kerül a látóterébe.

„Azt hiszem, most nagy változás történt az anyag szempontjából, és abban, hogy a szobrok már nem 'test-dobozok' többé (mert lényegében test formájú tartók voltak). Most tömör vasból készítek testeket. Ez az új munka anyagivá teszi a teret, ami korábbi dobozokban virtuális volt. Ezt úgy értem, hogy a korai dobozok próbálták képzeletben belakni a bőrükön belüli sötétséget. Ez most tömeggé vált. A művek most sokkal inkább fizikai jellegűek, erősebben kötődnek a szobor eredeti jellegéhez. A szobor csöndes, elbírja az időt és bizonyos értelemben az élet tanúja. Tényleg érdekel, hogyan juthatnék közelebb ahhoz, hogy mi is a szobor lényege. Bill TUCKER szerint a szobor 'a gravitáció tárgya, amit fény világít meg'. Azt hiszem, én még hozzátenném ehhez, hogy a szobor képes érzelmet hordozni és kelteni.”

AREMISE TÖBB SZÁZ MÉTER HOSSZÚ TERÉBEN sín párok futnak a bejárat-tól a hátsó falig. A testek az építészeti környezet részeként belakják a falak tövét, a tetőt tartó vasgerendákat, a szerelőaknákat; párok és csoportokat alkotnak, utalva egymásra és a színhelyre egyaránt. A testek néhány alaphelyzetet ismételnek: van köztük egyenesen álló, lehajtott fejú, derékban meghajló, térdelő, guggoló és térdét átkulcsolva kuporgó figura. Egy adott testhelyzet egy-egy lelkiállapotnak feleltethető meg. Az arc sematikus, elnagyolt, ahogy egyszerűsítettek a test formái is, csak az öntéshez használt csatornák kerek végződésai emelkednek ki a felszínből. A néző utazásának állomásait e nagyszabású térben egy-egy jelenet adja: fejjel lefelé lógó testpár, fal felé fordult térdeplők, sínek közötti aknába dobált testek. Nem kerülhetők meg a síneken gördülő vagonokkal, a tömegsírokkal, halállal kapcsolatos asszociációk, miközben a szobrok meghatározott rendje, a rendszer — melynek részesévé válik a benne mozgó megfigyelő is —, rendkívüli térélményt ad. „Mindez egyetlen test, nem pedig hatvan test-forma ...” — mondja Gormley; bárhol is állítja majd ki a szobrokat, mindig összefüggésben maradnak egymással.

„Azt hiszem, a test és tér kapcsolata iránti érdeklődésem tulajdonképpen ezt a kérdést rejti: hogyan viszonyul az emberi képzelet az élet fejlődéséhez? Hogyan viszonyul az ember lelkében létező tér ahhoz a térhez, amit a testünk számára teremtettünk, hogy éljünk benne?”

SZIPŐCS Krisztina

ISABELLE BLONDIAU: ANTONY GORMLEY PORTRÉJA

H: Csejdi László

CU SZEREP ÉS FELELŐSSÉG — ÉRTELMISÉGI ESZMECSERÉK A POLITIKAI ETIKÁRÓL

VÉLETLEN EGYBEESÉS LENNE? Szándékos párhuzamosság? Vagy ezt a kérdést már nem is illik felvetni, annyira különálló két világban mozog a magyar szellemi élet? Mindenestre a beszámolók, kommentárok teljesen szó nélkül hagyták a tényt, hogy alig néhány nap választott el két nálunk rendezett nemzetközi találkozót, amelyeken azonos kérdéskört vitattak meg ismert személyiségek. Bár a téma kezelése igen különböző volt — az egyik inkább „médiatikus”, a másik inkább tudományos megközelítés — az alapvető kérdés közös, húsbavágó eleményből fakadt: a szellemi igényű ember szorongó kötéltańca a pillanat kínálta lehetőségek és a tartósnak tekintett értékek között.

1. SZIKRÁK EGY PANELON

A hazai és a nemzetközi szellemi rivalda csillagainak részvételével rendezett értelmiségi találkozót a budapesti Francia Intézet, a Collegium Budapest és a Magyar Lettre Internationale március 21–23. között. A téma: Értelmiségiek erkölcs és politika között. Csak néhány név a hírességekben bővelkedő listáról: Adam MICHNIK, Andrei PLESU, Pavel TIRGRID, Alain FINKIELKRAUT, DEMSZKY Gábor, MAGYAR Bálint, KONRÁD György, TAMÁS Gáspár Miklós, EÖRSI István. De ezenkívül még számos nemzetközileg jegyzett értelmiségi: politológusok, írók, könyv-, illetve folyóirat-kiadók, valamennyien a bal- és jobboldali liberális gondolkodás képviselői.

A csillagok olyan fényesek voltak, hogy a március 22-i francia intézeti panel elnöke, Konrad György bevezető szavaiban feleslegesnek is tartotta bemutatni őket (mindössze a balján ülő Tamás Gáspár Miklósról jegyezte meg, hogy korunk egyik legnagyobb filozófusa). Ezen kívül a világtörténelmet felölelő rövid áttekintésének figyelemre méltó — bár nem éppen eredeti — gondolata volt egy mellékmondatba sűrített megállapítás, miszerint fasizmus és kommunizmus egyaránt romantikus eredetű... Némileg irodalmias ízű definíció (mi az értelmiség? hős forradalmár, próféta, kalandor, démoni lény stb.?) szolgált felvezetesként a vezérmotívumot adó témához: értelmiségiek keleten és nyugaton — és ezzel mintegy megtörtént a panel elektromos feltöltése.

A feszültség latens maradt a filozófus-író Alain Finkielkraut (újában a nemzetközi előadóterem sztárja) előadása alatt, akinek a Julien BENDA-i életmű tudós és szellemes, nyugati profizmussal előadott elemzése szinte patetikus hitvallásra adott alkalmat az „európai lényt” életre hívó európai gondolat mellett. Ezzel szemben áll a nemzetelvűség (=nationalizmus) eredendő — ám mindnyájunkban ott lappangó — bűne, ill. az osztályelvűség (=marxizmus) téveszméje mint az „írastudók árulásának” két útja, mely utóbbinak torz logikáját többek között Czeslav MILOSZ és Milan KUNDERA próbálta a Nyugat elé tárni. Finkielkraut enigmatikus és pesszimista konklúziója szerint: minthogy keleten és nyugaton más és

más úton kívánnak vezekelni az elődök eme bűnei miatt, „a keleti és a nyugati értelmiség egymásra találására nem került sor”.

Naivan didaktikus kísérlet volt a közelítésre az olasz Flores D'ARCAIS, volt 68-as diákvezér lelkes felhívása a rendszerváltás előtti disszidensek rehabilitálására: egyedül ők látták előre a diktatórikus szocializmus bukását — lásd Václav HAVEL gondolatait a „a hatalom nélküliek hatalmáról” — és egyedül ők látják az új veszélyt, a Michnik által leírt romlott, korrupt populizmus fenyegetését, amely egy „soft peronizmus” formájában egész Európára leselkedik. A politikai paletta, ill. Európa másik feléről jött Viktor JEROFEJEV üdítően más, de kicsit nehezen követhető beszámolója az orosz értelmiség ingadozó útjáról miszticizmus és bürokrácia között a múlt század elejétől a Zsirinovszkij-i és Zjugarov-i lidércnyomásos mai perspektíváig.

Tamás Gáspár Miklós pattant ezután a porondra, és a *show-man* könnyedségével vette kezébe a fáradó terem irányítását. Számára a Kundera-i illúzió, vagyis hogy a súlypont Közép-Európába helyeződött, naiv önámítás egy olyan komédiában, amelyben továbbra is a rég kialakult szereposztás szerint folynak a dolgok: a keleti leginkább csak tanúként érdekes, akivel megestek a dolgok, és aki azt mint derék, „normális” vadember, elmeséli — elénekli, eltáncolja — a jóságosan és udvariasan ámuldozó nyugatiaknak. Ám azok megértése nem terjed túl a lelkendező jelzőkön, ill. kötelező általánosságokon, és mindenki marad — maradjon is! — a saját térfelén...

ISMERT DÖLGOK, ISMERT KÉPLET, szinte azt lehetne mondani, második, eredetiségbe burkolt közhely-sor a persziflált első mögött. Viszont az előadás lenyűgöző! A termen végighullámzó, néha kirobbanó kacagás jutalmazza a HOFIHOZ méltó profizmussal elhelyezett (francia nyelvi leleményességről is tanúskodó) gegeket, a hozzájuk tartozó gesztusokat és mimikát.

De a töltés túl erős, és a pódium túlsó végén megtörténik a kisülés. Alain Finkielkraut reagálása tipikus: a jóhiszeműségében és nagylelkűségében megbántott, kevés humorérzékkel megáldott nyugati felháborodásával hányja a keleti értelmiség szemére befelé fordulását, köldöknéző önösségét. Majd prófétai hévvel és franciás lángolással kéri számon rajta és az egész világon Boszniát, a „nagy ügyeket”, Európát, hogy legalább humanizmus címén behozza a morált a korlátlan szabadság eme meghitt kis ünnepébe. És lám, talált az idomári ostorsuhintás, mert T. G. M. visszahúzott karmokkal, csaknem dorombolva ismeri be, hogy tényleg! sajnos! a boszniai háború négy éve alatt egyetlen egyszer nem hallott magyarokat erről a témáról beszélni vagy vitatkozni. És ennyi. Az elektrosztatikai egyensúly helyreállt — végül is ugyanazon panel tagjai vagyunk!

Nem került ugyan sor egy beígért — vonzó — hozzászólásra. Noha kiváló francia előadó, Pavel Tigríd jelezte, hogy nem kíván kiülni a pódiumra — vajon miért? Talán megérezett valamit — cseh lévén — a szekértábor jelenségből, meg a belterjességből, ami a nagyigényű értelmiségi luxus-találkozót belengte?

(Ugyanaznap este, kicsivel később a Duna Televízióban: *Közép-Európai Magazin*, kisebbségi jogokról, autonómia-küzdelmekről, aggasztó kilátásokról — a magyar politikusok mellett, néha azoknál is tisztábban és világosabban beszél minderről néhány értelmiségi a „többségi” nemzetekből: Samandra ENACHE, Miroslav KUSY, Mircea BĂDULESCU. Minden mondat mögött valóságos fájdalom, remények, feladatok, minden szónak súlya és következménye van: talán még az éjjel egy kiszúrt autógumi,

álláspont-
jénst

egy berepülő kő az ablakon, ha ugyan nem súlyosabb retorzió! Értelmiségi vállalkások...)

2. AZ ÉRTÉKÖRZÉS RÖGÖS ÚTJAI

MÁSFAJTA AMBÍCIÓ FÜTÖTTE a Pázmány Péter Katolikus Egyetem által rendezett tanácskozási március 30–április 2. között *Etika és politika* széles összefüggéseiről. Pozitív értékek, irányadó erkölcsi normák megfogalmazásával kísérletezett a politika és a tudomány világának több tucatnyi neves, keresztény elkötelezettségű külföldi és magyar képviselője. Meghallgatásukra a főváros zajától (földrajzilag is) távol eső klotildligeti campuson meglepően nagy számban jelent meg a külső jegyeiben is választékos konzervatív közönség (benne számos fiatal!). A szervező, Ifj. FASANG Árpád, gondos válogatással teremtett egyensúlyt az elméleti és gyakorlati megközelítések között. (Sőt egy másfajta egyensúly kialakítására is kísérletet tett, sikertelenül: a liberális oldalról meghívottak vagy egyáltalán nem válaszoltak felkérésére, vagy az utolsó pillanatban lemondtak. Egyetlen tiszteletet érdemlő kivételt volt KENDE Péter megjelenése és hozzászólása mindkét eseményen.)

Az előadók és hozzászólók egyik vonulata kimondva vagy kimondatlanul saját — többnyire keserű — politikai tapasztalataira támaszkodva jutott el általános kérdések megfogalmazásáig. A személyes elem, ha volt, szemérmes elvontságba burkolózott, utalásokra szorítkozott, nem emlékeztetett a média-gyártotta politikai sztár női hallgatókat ríkató, „őszintén emberi” vallomására önmagáról a Szív-tévében, — ahogy ezt másutt láthattuk.

Három volt kormányfó, a lengyel Tadeusz MAZOWIECKI és Hanna SUCHOCKA, illetve Észtországból Mart LAAR, valamint volt és jelenlegi politikai közszereplők Magyarországról, Németországból, Lengyelországból, Szlovákiából beszéltek országaikról, sajátos jelenségekről és az abból levont általános érvényű tanulságokról. Így kiderült, hogy tőlünk északra a katolikus egyház nagy súlya és aktivitása egyszerre jelent erkölcsi támaszt, értékrendet és egyensúlyozási problémát a gyakorló politikus számára. Mazowiecki, akinek tiszteletet ébresztő személyisége kisugárzott az egész rendezvényre, azonkívül, hogy előadásában a kommunizmus utáni átmenet szinte összes elvi kérdését felvetette, személyes töltést adott az aggodalomnak, amely a katolicizmus és a liberalizmus szélsőségeinek merev ellentéte láttán elfogta. Nem tagadva meg lengyel voltát, a szolidaritás eszméjét sugallta, mint ellentéteken túlmutató, időszerű keresztény és humánus értéket.

Sokak közös tapasztalatát idézte fel KODOLÁNYI Gyula, amikor a rendszerváltó értelmiség közös, majd szétváló útjait a döntésre kényszerülő politikában való járatlanságát és tapasztalatszerzésének gyötrelmeit, a gyűlöletig fajuló ellenségeskedést elevenítette fel, hogy azután etikai iránymutatókat próbáljon megfogalmazni egy pozitív cselekvési program számára. A felelősségvállalás erkölcsi és lélektani kényszerét elemezte GRANASZTÓI György saját személyes sorsán keresztül, összefüggésben a magyar polgári középosztály hagyományos értékrendjével, a kommunizmusban szerzett tapasztalataival és jövőbe vetett reményével. Mindketőjüknél, akárcsak a tapasztalataikban osztozó TAR Pálnál, OBERFRANK Ferencnél, MARTONYI Jánosnál érezhető volt, hogy a szerepvállalás fel-emelő és földre tipró élménye után máig tartó kritikus és önkritikus

elemzés időszaka következett, ami szükségszerűen elvezette őket az etika letisztult, elméleti problémáihoz.

Az előadások egy másik csoportja eleve az elmélet oldaláról közelített a kérdéshez és jutott el esetenként a gyakorlat számára megfogalmazott ajánlásokhoz. Patrick DE LAUBIER, a genfi egyetem filozófia-professzora olyan elvont fogalmak síkján kísérelte megragadni a politikai etika praxisát mint a „politikai szeretet”, ami nem filantropizmus, hanem a kereszthalál és a szentség jelképein keresztül az egyház gyakorlatának tükrében vezet rá a „belső, magán-döntés” útjára, egyesítve egyéni-, családi- és közjót. (Figyelemmel hallgatva az előadást felmerül a kérdés, hogy egy ilyen tömörített nyelvezeten közvetített, továbbgondolást igénylő szimbolikus tartalom meg tudja-e érinteni haszonelvű és évtizedek óta köznapi szinthez szokott — szoktatott! — gondolkodásunkat?)

Több más nemzetközi szaktekintély is gyarapította a professzorális előadások sorát, a jelenlét valóságát elégedetlenség alapérezéséből kiindulva és egy-egy fogalomra, ellentét-párra fűzve fel gondolatmenetét, amelynek konklúziója mindig ugyanaz: a politikai gondolkodásban és cselekvésben az etikai elemnek vissza kell nyernie meghatározó szerepét. WOYNIAKOWSKI professzor, Krakkóból, az értelmiségi és a politikusi magatartást állította párhuzamba. Közös veszély mindkettő számára az ideológiai totalizálás, de a politikust fenyegeti ezen felül a vulgaritás is, ha nem sajátítja el legalább részben az értelmiségi értékrendjét. FARKAS Péter, a Pázmány Péter Egyetem tanára azt a vulgáris szabadság-értelmezést elemezte, amely a szabad versenyek kapitalizmus analógiájára elfogadja, hogy az érdekek közvetítésével az egyéni tévelygések összessége létrehozza a közjót. Ezzel az elvont, a politika szintjén különösen súlyos abszurditással szemben gyakorlati normák állítandók.

UGYANCSAK A KÖZJÓ FOGALMÁT és azt megalapozó demokratikus konszenzus illúzióját elemezte bírálólag MILLON-DELSOL professzor asszony. Ezek elégtelensége vezetett el az utóbbi időben a közvélemény kiábrándultságához, a kételkedéshez mindennel kapcsolatban, ami a politika szférájába tartozik. A kiút: a jelen tapasztalatainak elemzése és a tanulságok magas szintű, tudatos erkölcsi alapon álló alkalmazása.

Frappáns antinómiával vezette bel előadását Henri HUDE, az École Normale Supérieure neves fiatal filozófia-professzora: az erkölcs nélküli szabadság szabadosságához, onnan szélsőségek felerősödéséhez és totalitarizmushoz, vagyis a szabadság halálához vezet. A társadalom által elfogadott kulturális, büntetőjogi és politikai fékek mellett van egy ismert, de kevésbé elemzett és tudatosított összetevő, a gazdasági erkölcs, amelynek olyan tudományon kívüli kategóriái vannak, mint megbízhatóság, lojalitás, más munkájának megbecsülése stb. E kategóriáknak a gazdasági automatizmuson keresztül kifejtett hatását egyre inkább felismerik, jelentőségük egyre nagyobb a vállalkozási szférában és ez talán majd visszadja meggyengült pozícióikat az általános értékrendben.

A gazdasági és politikai morál témaköréhez egyaránt tartozó, élénk reakciókat kiváltó előadást tartott Jacques BICHOT a „jogállami” döntések önkényességéről és álszent voltáról. Konkrét példák hosszú során át mutatta be, hogy a demokratikus legitimitáció elvére hivatkozva és parlamenti többségére támaszkodva az államhatalom rendelkezéseiben és gyakorlatában hogyan hágja át saját javára a közönséges állampolgárok számára kötelezően előírt szabályokat. És hogy hogyan hat ez vissza az állampolgárra, aki már nem tartja erkölcstelennek a csaló állam meg-

csalását. A termen végigfutó morajok arról árulkodtak, hogy a téma a hallgatóság elevenjébe vágott. Vajon mit mutatna ki egy ilyen elemzés nálunk, ahol a közmorált napról napra jobban közelíti a balkánihoz az állami és egyéni gátlástalanság egymásra licitáló spirálja?

Mindezek, valamint a még elhangzott számos előadás közös jegye volt a konkrétság, amely vagy tényszerűségében, vagy az — akár elvont — tárgy pontos körülhatárolásában nyilvánult meg, nem esve öncélú fecsegésbe, amelyre pedig a téma nyilvánvaló lehetőséget adott. Többségüket gondos előkészítés, átgondoltság, esetenként írásban való rögzítés jellemezte — e téren előnyösen hathatott a magyar résztvevőkre a nyugati tudósoknál tapasztalt igényesség.

VALÓSÁGGAL EGY ZENÉS BETÉT PEZSDÍTŐ KONTRASZTJÁVAL HATOTT a rendezvény csúcseménye, a politikai kerekasztal, amely április 1-jén este bravúrosan egy asztal mögé ültette a parlamenti pártok ismert személyiségeit. A lista: SZÚRÓS Mátyás (MSZP), ORBÁN Viktor (Fidesz), SZENT-IVÁNYI István (SZDSZ), SZABÓ Iván (MDNP), POZSGAY Imre, SÁNDORFFY Ottó (FKgP), SURJÁN László (KDNP) és BOGÁRDI Zoltán (MDF).

Valamennyiükre ösztönzően hatottak a Fasang Árpád által feltett kérdések a rendszerváltás „alkuiról”, részleges vagy teljes voltáról, kívülről való irányítottságáról, jelen állapotáról és kilátásairól. A közönség pedig, amely erre az alkalomra jelentősen megfiatalodott — megannyi potenciális választó! —, élénk reakciókkal kísérte a szellemi mérkőzést, melyen pergő iramban léptek ringbe, csaptak össze vagy éppen támogatták egymást a különböző tézisek és a mögöttük kirajzolódó személyiségek.

A legtöbb figyelmet a múlt kapta — magyar sajátosság? —, amelyről mindenki saját egyéni változattal rendelkezett. Pozsgay és Szűrös nyilvánvalóan önigazoló értelmezése (a reformkommunisták spontán eszmélése és kezdeményezései indították el a rendszerváltást) mellett egymással vitakodott Szabó Iván nemzetközi viszonyokra hivatkozó semlegesen objektív elemzése és Orbán Viktor szenvedélyesebb, tömegmozgalmat emlegető szubjektív visszaemlékezése. Surján László viszont kapcsolatépítő nyájassággal igazolta vissza hol Pozsgayt, hol Orbánt. Volt ezenkívül pragmatikus reálpolitikusi helyzetértékelés (Bogárdi), sommásan mindenütt ügynököket látó elmarasztalás (Sándorffy), és intellektuális köntösbe öltöztetett hivatalos pártálláspont.

Ez utóbbit képviselte Szent-Iványi István, aki — talán személyes háttere miatt is — merészen vállalta a kiállást a túlnyomóan nemzeti elkötelezettségű vitapartnerekkel és a nyilvánvaló szimpátiájú közönséggel szemben. Leglátványosabb vitája Orbán Viktorral folyt. A hajdan egy udvarban kapirgáló két fiatal kakas pengeváltása stílusában is sok mindenről árulkodott. Az elegancia Orbán oldalán volt, aki frappáns megfogalmazásaival, szónoki lendületével még némileg sarkított téziseit is átélve, ennél fogva nagy meggyőző erővel tudta kifejteni. Szerinte a rendszerváltás nem történt meg, a polgárosodás nyugati modelljét követő Magyarország nem jött létre, helyette most restauráció, a régi hatalmi viszonyok helyreállítása folyik. A demokratikus jogintézményekre hivatkozó ellenérv ehhez képest jellegtelen didaktikus brosúraszövegként hangzott egy pártkurzus igyekvő hallgatója szájából, benne a szokásos sztereotípiával: „Az SZDSZ mindig, következetesen... stb.” És azután a végső, hatalmi tromf: „Tetszik, nem tetszik, a magyar társadalom nem az Orbán féle modellt választotta.”

Tanulságos volt a két szembenálló álláspont az MDF–SZDSZ paktummal kapcsolatban is. Míg a most visszaemlékező Orbán szemében

ez egy gondatlanul kötött alku volt az ellenzék számára való garanciák nélkül, ami a köztársasági elnöki poszt fejében a kétharmados törvényeket kiszolgáltatta a kormánypárti értelmezés önkényének, Szent-Iványi kissé apologetikus megfogalmazása szerint az SZDSZ csak az ország kormányozhatóságát és a nemzet javát kereste. Az őszinteség és hitelesség mérlege itt is egyértelműen az első javára billent.

Tekintettel az érdekes felállásra, nem lehet szó nélkül hagyni a találkozó résztvevőinek néhány sajátos zamatú megnyilvánulását sem. Ilyen volt Szűrös Mátyás vallomása arról, hogy pártját immár nemcsak kevéssé nemzetinek, de kevéssé szocialistának is tartja. Vagy egy mellékmondatban tett megjegyzése, miszerint „a többség dönt, de nem biztos, hogy az igazság is ott van”. De frappánsan hatott Pozsgay Imre kesernyés minősítése is volt elvtársairól: „a jószimatú nomenklatúra”, vagy Surján rövid, velős megállapítása: „a negyven éves egypárti kormányzási gyakorlat nem konvertálható át mára vonatkozó szakértelemmé”.

A tagadhatatlan szellemi élményen túl már csak az a kérdés, hogy az egész rendezvénysorozat előadásokban, hozzászólásokban, politikai kerekasztal-vitában elhangzott számos okos gondolat, értékes javaslat mikor és ki által konvertálható át élő politikai gyakorlattá — mindnyájunk hasznára?

KÉT TANÁCSKOZÁS HIÁNYÉRZETTEL — mindegyikből hiányzik a másik, vagy legalább annak lényegi eleme. Mert a szakadás, úgy látszik, teljes. Kezdve a résztvevőkön, akiknek kiválasztásában a liberális oldal bigottsága szinte lenyűgöző: még kísérletet sem tett a paletta színesítésére néhány előadóval a túlparról. Az onnan jövő óvatosságot pedig — mint láttuk — fensőbbeséggel megvetéssel elhárította. Így a visszhangtalanság büntetésében is, méltán, jobban részesült. Belterjesége, kiszámíthatósága magyarázza, hogy a divatosság és sikeresség összes kritériuma ellenére még saját táborából sem tudott elegendő közönséget összegyűjteni erre az eszmecserére, amelyhez hasonlóként naponta kínál (azonos szereplőkkel) a televízió.

Alig járt jobban a másik fél. Keserűen szorosra vont hadállásai mögött magáénak mondhatta a szolidaritás és elmélyülés erényeit, de nélkülözötte az intellektuális könnyedséget, játékosságot, úgy is mondhatnánk öltönyösségbe burkolózott a túloldal pulóverességével szemben. Hogy is remélhette, hogy értékes üzenete így szélesebb körben talál címzettekre?

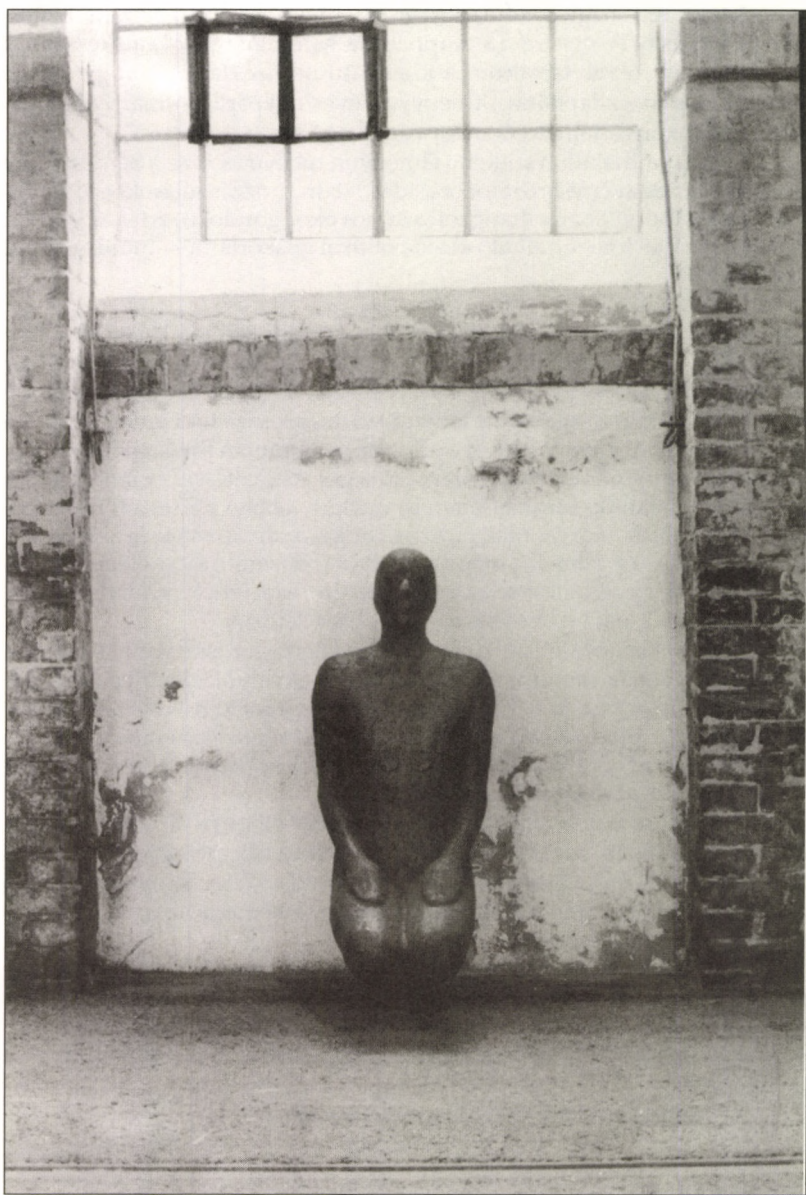
Ennek alapján a két láttelel:

A liberális értelmiség látványos és zajos megnyilvánulásai mögött elbizonytalanodás, nyugtalanság lappang, ami a nagy jelszavak alá toborzott táborot szétzilálja, hangadóit olcsó népszerűsítésre kényszeríti. Belefáradt a háborúba, amit indított és nem tud mit kezdeni az egyeduralommal, amit megszerzett.

A konzervatív oldal saját belső tereumaira vonulva dacol korszerűséggel és tömegességgel az általa képviselt szűken értelmezett minőség nevében. Magába fordul, elszakad a szélesebb nyilvánosságtól, ezáltal az egyedül vonzó lehetőségtől, hogy saját körein túl is hasson és meggyőzzön.

Terápia céljából a kettő egybevetendő!

CSEJDI László

CRITICAL MASS/6

ai **KÖNYVEKBŐL TUDOMÁNY**
— **TUDÁSBÓL KÖNYV**

flg **Művelődéstörténeti könyvek szemléje**

X809

flg **VEKERDI LÁSZLÓ: TUDÁS ÉS TUDOMÁNY** *című könyvek bemutatása*

A PESTI EGYETEMEN AZ ÖKOLÓGIÁT JUHÁSZ-NAGY PÁL TANÍTOTTA NEKÜNK. Alakja köré — polihisztorsága miatt — már életében egész legendárium íródott, azt tartották róla, hogy mindent tud. Én, aki hallgattam furcsa előadásait, majd vizsgáztam nála, és később is jártam hozzá, tanúsíthatom: mindent tudott. Furcsának mondom előadásait; azok voltak, furcsák, különösek, különlegesen: bejött a terembe, ráült egy pad tetejére, nézett bennünket tíz-húsz másodpercig csöndben, aztán megszólalt, mintha egy régesrégii beszélgetés elhullott, elveszett fonálát keresgetné, mintha egy réglobogó beszélgetés közepén tartanánk már régóta, úgy tanított; a dialógusban tanításnak időben talán az utolsó professzora volt ő, halálával ez a klasszikus műfaj is végleg kiköltözött a pesti egyetemről. A Múzeum kávéházban vizsgáztatott feketekávé mellett beszélgetve, cigarettázva. JNP-nek hívtuk; önmagát is így nevezte: tanszéke előtt, a lépcsőház falára cellulozott papírra nyilat rajzolt és fölé nevének kezdőbetűit. Hogy tudni lehessen, hol van. Rajongtunk érte. Mondatait kívülről tudtuk; néhányan ma is belőle, szavaiból élünk. Utoljára az Üllői úton találkoztam vele — JNP akkor már több éve akadémikus volt — egy, festékét régen elvesztett vasrácsnak támaszkodtunk, úgy beszélgettünk. „Pali, ki a te mestered?” — kérdeztem tőle akkor. Azt gondoltam, ARISZTOTELÉSZT mondja majd, vagy PLATÓNT. De ő ezt válaszolta: „Az én mesterem VEKERDI László.”

Ez az emlék jár az eszemben mostanában, Vekerdi László új tanulmánykötetének, a *Tudás és tudomány*nak olvasása közben. Meg Laci. Alakja, soványsága, morgása. „Minek kellett ez?!“ — ha viszek neki egy üveg bort, ezt mondja; ha neki ajándékozok egy könyvet, ezt mondja; mindig ezt mondja. Telefonon elérhetetlen, mert nincs neki. Ha valamit akarok tőle, fölmegyek hozzá (Határór út). Könyveit nem viszem, mert utál dedikálni. A *Tudás és tudomány* miatt is morgott. Hetvenedik születésnapjára készült meglepetésként, ajándékként. Az ötlet és a szerkesztés munkája TERTS Istváné, tőle tudom, hogy Laci, mikor értesült a már korrektúra-állapotban lévő könyvről, egyszerűen „beletörődött” a kiadásba — nem tehetett mást —, bár a zárótanulmányban megjegyezte: „*Terts István régi és újabb írásaimból összeszedett egy kötetre (vagy inkább kötélre?) való!*”; a köszöntő szöveget és műveinek összesített bibliográfiáját (kilenc könyv, négyszáznál több tanulmány, tucatnyi fordítások, rádióműsorok, interjúk) kivétette a nyomdai kéziratból. Kinyomtatott könyve kézbevételekor — meglepetésszerűen — ezt mondta: „Minek kellett ez?! Kár volt a munkáért.” Nekem így jellemezte könyvét: „Olvashatatlan írások. Kár volt pazarolni rájuk a papírt.”

A Tudás és tudományból Vekerdi László korszerű jelentőségi tan. kímesterként lép eléünk

Az ötszáznyolcvankét oldalas, negyvenegy tanulmányt tartalmazó könyv — amelyre „kár volt pazarolni a papírt” — az utóbbi évek hazai könyvkiadásának egyik tartalmi remeklése, középiskolai tanárok és egyetemi oktatók számára — szakágtól függetlenül — kötelező olvasmány, amelyből minden oktatási intézményi könyvtárnak, a tanszéki könyvtáraknak külön is, kellene, legyen példánya.

A *Tudás és tudományból* Vekerdi László korszakos jelentőségű, ihletett tanítómesterként lép elénk. Stílusa puritán, „kálvinista”, időnként jól odamondó, plebejus stílus, nem érzeleg, nem „lelkizik”, hajlamos megsebezni önmagát, feltétlenül alázas minden nagy gondolattal szemben, és persze, intellektuális módon játékos, amint azt ő is hangsúlyozza: „*Jókedv, tréfa, játékoság: minden nagy emberi vállalkozás egyik alapfeltétele.*”

AZ EMBER MINDIG ÉS MINDENBEN önmagát keresi. Vekerdinek még a legrejtőzködőbbben objektív írásaiban is ott az önarcképe. Talán zárkózottsága az oka, hogy írásaiban benne érzem őt, testestül, lelkestül, ruhástul. Ha idéz, az idézet úgy hangzik, mintha ő mondaná; ha ábrázol valakit, az arc, a szellem, mintha ő lenne. A kötetben külön tanulmányban szereplő APÁCZAI CSERE János: egy Vekerdi-önarckép.

Kertészkedő hajlandósága is megihleti írásait:

„Azelőtt a kultúra sohasem fordult elő csak úgy általában; mindig *valaminek* a művelését jelentette. Elsősorban a földét, ugyannyira, hogy nem is az agrikultúrát jelölték külön szóval, hanem azt, ha más valamire vonatkozott a művelés: bányára, művészetre, virágoskertre, értelemre, lélekre.”

„Az evolúciós fa ágait nem irányítja semmiféle gravitáció és napfény, legföljebb a környezet kertészollója.”

A kötet vázát, a Vekerdi-életmű szempontjából kronológiai rendben közölt szöveganyag „törzsét” a tudománytörténet-írással, mint tudománnyal foglalkozó tanulmányok alkotják. Ezeket egymás után elolvasva — a tartalmi élményen túl — megkapjuk egy nagy szellem fejlődésének a történetét is.

Az 1962-ben íródott *A tudománytörténetírás történetéről* című nagyesszé már a mindent tudó Vekerdi írása. Kijavítja az élenjáró kortárs szakirodalom tévedéseit — „*csak elsőrendű művekből igyekszem idézni hibákat, rosszakból túl könnyű lenne*” —; megformálja a követendő tudósi magatartást — „*a történész a kronológiai finomságoknál kezdődik*” —; megfogalmazza tudományának helyét, szerepét — „*a tudománytörténet: híd a természettudományok és a humanitáriák között*”, „*a természettudomány a történelem zsinórmértéke*”, „*a tudománytörténetírás: segítség az egyre inkább természettudományossá-technikaiává váló világnak az önmegértésben*” —; és határait — „*a nagy művek fejlődésének belső törvényszerűségei előtt tehetetlenül áll a tudománytörténész*”. Utóbbit nekem egyszer így fogalmazta meg: „*Ne hidd azt, hogy beleláthatsz a holtak lelkébe!*”

A *Jegyzetek a tudománytörténetírás újabb irányairól* című tanulmányában Vekerdi megmutatja, mennyire nélkülözhetetlen a történelem megértéséhez a tudománytörténet ismerete. Ez persze nem új, hanem egészen triviális megállapítás lenne, de ha meggondoljuk, milyen sokáig és milyen mértékben volt perifériára szorítva a tudománytörténet a „nagy” történelemtudományban (például azért, mert a történészek még csak nem is konyítottak a természettudományokhoz), akkor megérezzük a kétfajta tudomány kölcsönös egymásrautaltsága hangsúlyozásának je-

lentségét. Írásában Vekerci a történettudomány és empiria újfajta kapcsolatát is elemzi, amikor például ezt mondja:

„Egy régmúlt történelmi struktúrát csak akkor értünk meg, ha valamilyen módon a mi mai tapasztalatvilágunkhoz tudjuk kapcsolni. Mikor Marc BLOCH a középkori francia mezőgazdaság történelmét megírta, először a mai parasztok munkamódszerét tanulmányozta.”

Mire jó a tudománytörténetírás? Ez a cím szintén egy tanulmányé; szó van benne labdarúgásról a „faluszéli gyöpon”; meg konvencionizmusról és historizmusról; problémátörténelemről; CANTORRÓL, POPPERRÓL, KUHNROÓL, SZABÓ Árpádról, GOMBOCZ Endréről, ZEMPLÉN Jolánról, BENKÓ Samuról; arról, hogy *„becsülettel megmutatván a tudományok szükségképpen nemzetközi fejlődését, a népek egymásra utaltsága világlík ki.”*

VEKERDI LÁSZLÓ ÉRTI A KÖZÉPKORT, mert ő az értelem embere. Azon kevesek egyike ő ma, akik tudják: „sötét középkor” nincs, mert a tudás sokféle módon keletkezhet; létezik misztikus tudás, ami nem azonos az irracionálizmussal. E gondolatokról is szól a kötet címadó tanulmánya, és szinte csak ezekről a könyv nekem legkedvesebb írása, az ALBERTUS MAGNUS emlékét idéző pár oldalas esszé, amely — azt hiszem — a Vekerci-életmű legszebb prózája. (E kötetbe illesztése dicsérje a kiváló és értő szerkesztőt is!) Nagy Szent Albert alakját Vekerci nem írja, inkább szavakkal festi; szeretet és meghatódottság — utóbbi a szerzőnél nagy ritkaság! — járja át a tanulmányt. Megindultsága az „intellektus feltétel nélküli tisztességének” szól, ami nélkül semmit sem ér a mi — amúgy is „megkeseredni látszó” — tudásunk.

Elméleti tudománytörténeti esszéinek sorában fordulópontnak érzem a hetvenes évek közepén készített *Tudományos világkép — tudományos műveltség* című írását. Egy, FÜLEP Lajostól kölcsönvett mondattal ebben fogalmaz meg valamit, ami fontosabb műveltségnél, jelentősebb tudománynál, fejlődésnél és haladásnál, lényegesebb észnél, racionál, értelemnél, azaz fontosabb mindennél, ami eddig neki a legfontosabb volt: *„Semmi sem pótolhatja az emberek egymáshoz való viszonyának emberségességét.”*

Tudása készíteti arra a szellemi alázatra, amely csak a legnagyobbaké: *Megírható-e a tudomány története?* — kérdezi egy 1992-es keltezésű írásban; persze, hogy megírható, Vekerci megírhatná, csak ő írhatná meg; de ő inkább JÓZSEF Attilához menekül — *„a valóság elperog / és megmarad a látszat”*.

Az esszéláncolatot záró *Töredékek*ben egy ókori bölcsként, egy guruként, egy filozófusként tűnik el Vekerci László a szemünk elől. A tudománytörténetírás jelenéről ír; sorsfilozófia marad tolla nyomán. Rájön, rádöbben — s ebben valami végtelenül fájdalmas bölcsesség és nyugalom van —, hogy túl tudományelméleten és a természettudományok rekonstruálható történetén, mindig van egy másik, egy *„egyszer valahogy mégiscsak megtörtént”* történet, egy *„senkiföldje”, „ahol még semmit meg nem köt az okok retrospektív lánc”,* ahol a lehetőségek megmagyarázhatatlan sokféleségét az *„esélyek és feltételek időben és térben változó áramlása kavarja. Kiszámíthatatlanul, ám mégis láthatóan rendben. Mint szél a faleveleket.”*

Vekerci a jelenkori magyarság legműveltebb embere. A könyvkiadók — ha van eszük — vele lektoráltatják lexikonjaikat; az Internet, ha csődöt mond, hozzá fordulnak a kutatók. NÉMETH László csak vele együtt

lett volna hajlandó megírni a műveltség enciklopédiáját; „a mi Szókratészünk” — így nevezte őt Fülep Lajos.

Múltkoriban percekig álltam lakása előtt. Nem jött az ajtóhoz, pedig nyomtam a csengőt hosszasan, s az szólt is, ahogy csak bírt. Lámpafény szűrődött ki bentről; vártam, csöngettem újra. Felesége nyitott ajtót — „Kinn vagyunk a kertben, Laci avart éget.” Viharos szél fúj, „kiszámíthatatlanul, ám mégis láthatóan rendben”. Laci a száraz faleveleket égette, egyfajta kötelességtudó szeretettel a kert iránt. Kavargott a savanyú füst, zápor közeledett, alkonyat volt már. Sietett, közben szőlőjéről mesélt. Bent, asztalánál ülve beszélgettünk tovább. Cserépkályha, szöttek és könyvek között. Sajtot ettünk almaszeletekkel. Kint esett már. Néztük a vihart. Nyárutó volt. „Az én mesterem Vekerdi László.” (Typotex, Budapest, 1994)

x 809

K VOLTAIRE
 a Filozófiai ábécé; Válogatott filozófiai írásai;
 Regények és elbeszélések

KEZDEM RÖGTÖN AZZAL, hogy az első két mű már nem kapható, legfeljebb antikváriumban, ott se nagyon; a *Romans et Contes* még megvan némelyik könyvesboltban; az Olvasó — ha érdeklí VOLTAIRE — legjobban teszi, ha elsétál egy könyvtárba, Pesten például az este kilencig nyitva tartó Szabó Ervin főkönyvtárba; (nem mellesleg) ez a legjobb esti szórakozóhely Pesten: az alagsori büfében lehet beszélgetni (*Entretiens*), vagy húszféle tea kapható, meg turmix, szendvicsek és szá-lanként is megvehető cigaretták; a ruhatárosoknak humora van; itt van-nak pulóverben a bölcsészkar lányai; a könyvtárosok is kedvesek, sőt, türelmesek (*Traité sur la tolérance*), (nem mellesleg) tudják a szakmát; „a kultúra mindenkié” alapon itt még tart az az életmód, amely megengedi a szellemi hármasságot: gondolkodásban szabadságot, kultúrában egyen-lőséget, műveltségben testvériséget; az emeleti termekben pedig az a fajta aranydúsán hanyatló dekadens barokk környezet fogad, amit rokokónak hívnak, és amit úgy veszünk be, mint EIZENSTEIN matrózai némán a cár lakását. Ez a színpad amúgy is illik ahhoz a rokokó férfhoz, aki 1778 február 28-án, végső óráiban, aláírta és átadta a következő mondatot titkárának, DECROIX-nak:

„Úgy halok meg, hogy imádom Istent, szeretem barátaimat, nem gyűlölöm ellenségeimet és megvetem a babonát. *Voltaire.*”

Eltekintve néhány gazdag gyűjtőtől, akik megengedhetik maguknak, hogy otthonukban, vagy kertjükben tartsák például a középkort kisebb-nagyobb műtárgyak, vagy faragott oszlopfők alakjában, és azzal hiteges-sék magukat, hogy a történelmi régmúlt van jelen környezetükben, s ezáltal mintegy ők is részesei a múltnak, vagy legalább is közvetítők múlt és jelen között, ahol a múlt hat-hétszáz éves legalább, a legtöbb ember semmit, vagy legfeljebb egy-kétszáz évnyi kultúridőt gyűjthet maga mel-lé, múlt századi bútorok, képek, csészek, esetleg tizenharmadik századi könyvek formájában. Ez az az idő, amelyből tárgyak még úgy-ahogy beszerezhetők, örökölhetők, találhatók. Ez a nagyjából kétszáz éves idő-határ az emlékezet határa is, ami ezen túl van, az eltűnt már, elveszett, elmerült; megpróbálhatják rekonstruálni, ám önáltatás, hogy ez valaha is sikerülhet. Ne higgyük, hogy valaha is beleláthatunk a holtak lelkébe.

François Marie Arouet, aki Voltaire-re változtatta nevét, mostanság tünik el végleg szemünk elől. A hitetlenek kedvence, de ő ezt írta: „Elindulunk, felbukunk, és a hit felemel bennünket.” A cinikusok példaképe, de ő ezt mondta: „Ha Jézus Krisztusra akartok hasonlítani, mártírok legyetek, ne hóhérok.” Híres fohászzkodása Istenhez: „Nem vagyok keresztény, de csak azért, hogy jobban szeresselek”, a mai, politikától és pártmozgalmaktól megcsömörlött ember útmutatója lehet. Éppen ezért — és utoljára talán — olvassuk úgy, mint akit ismerünk. Korának egyik igazságkeresőjeként, aki örök kételkedőnek hitte magát s akit ismerősei az örök gúnyolódónak gondoltak; pedig ő moralista volt, aki — járva-keelve a hiú Európában — a megalázott kisemberek jajszavából csinált irodalmat és filozófiát. (*Voltaire: Filozófiai ábécé.* Fordította Gyergyai Albert és Réz Pál; Európa, Budapest, 1983. *Voltaire: Válogatott filozófiai írásai.* Fordította Kis János és Réz Pál, a verseket Tandori Dezső; Akadémiai, Budapest, 1991. *Voltaire: Regények és elbeszélések.* Fordította Benedek Marcell, Gyergyai Albert, Kolozsvári Grandpierre Emil és Szávai Nándor; Európa, Budapest, 1995.)

HIDVÉGI Máté

U: H. M. A. C. + 809

ca MÁRAI SÁNDOR: A GARRENEK MŰVE

TOVÁBB GAZDAGODOTT A MÁRAI Sándor életművét bemutató sorozat. A karácsonyi könyvvásárra jelent meg a *A Garrenek műve* regényciklus első része. A *Zendülőket* és a *Féltékenyeket* magában foglaló kötet jelentős pontja a Márai-életmű kiadásának.

Az Akadémiai Kiadó és a Helikon Kiadó vállalkozása két okból is tiszteletre méltó. Egyrészt régen jelent meg magyar író teljes munkássága, ráadásul ilyen prezentációban. Másrészt a Márai-művek újrapublikálását kezdetben kísérő prófétaereső korszak is elmúlt, nem számít már tiltott gyümölcsnek egy-egy új kötet. Máraiból sem lett próféta, az maradt, ami volt: író. Márpedig írók műveit publikálni manapság kockázatos vállalkozás.

A két kiadó következetessége méltó Márai Sándor szelleméhez. Jó ezeket a szürke köteteket kézbe venni, úgy hozzák elénk a polgári könyvtárszobák hangulatát, mintha lehetséges volna még a bőrdzsekiket tweedzakókra, a sört teára vagy a cigarettabúzt pipafüstre változtatni.

Márai életműve hatalmas. Rengeteget írt, s nem egyenletes színvonalon. Alkotott remekműveket, ám olykor mintha saját epigonjának tűnne. Vannak megkerülhetetlen könyvei, mint az *Egy polgár vallomásai*, a *Válás Budán*, a *Szindbád hazamegy* s még sokáig folytathatnám a sort. Néhány műve azonban kétségkívül kevésbé jelentős, sokszor a szöveg vezeti a szerzőt, aki ilyenkor mondatait is feláldozza stílus oltárán.

Melyik csoportba tartozik hát a most megjelent két regény? Bátran mondhatjuk a remekművek közé. Az 1930-ban megjelent *Zendülőket* és az 1937-es *Féltékenyeket* nem csak a regényciklus vagy a szerző jellegzetes írásmódja köti össze. Mindkét regény a polgári világból való kitörés módozatait, illetve a visszatalálás lehetőségeit kutatja. A *Zendülők* egy kamasz „banda” utolsó napjait választja témájául. Az első világháború

végén egy meg nem nevezett kisváros — természetesen Kassa — frissen maturált diákjai az elodázhatatlan felnötté válással szembesülnek. A megszokott rend felborult, az apák a fronton játsszák véres játékukat. A fiúk sem ártatlanok már: a regény elején kiderül, a banda egyik tagja áruló. A kamaszkori csínyek bűnné nőnek, s zsarolás áldozatává teszik a diákokat, akik megismerik a kísértést, az erotikát és a halált. Le kell számolniuk a fel nem növő illúziójával; a valódi kérdés az lesz számukra, miképpen lehetséges megőrizni magukban a kitérés vágyát. Márai a forradalmár és a művész alakjában ad választ a kérdésre, s az utóbbival azonosul. A regény befejezésével visszatér az apák hatalma, ami megmenti a fiúkat a zsaroló ördögi figurájától, ám egyúttal véget is vet az általuk épített világnak.

Hogy helyreállt-e a kizökkent világ, arra keresi a választ a hét évvel később, 1937-ben kiadott *Féltékenyek*, melyet a korabeli kritika BABITS *Halálfiái* című műve mellé állított; Márai ekkor került be az irodalmi köztudatba. Ebben a regényben a „banda” szerepét a család veszi át. A Zendülőkből ismert Garren Péter levelet kap nővérétől, mely tudatja, hogy apjuk hamarosan meghal. Péter, a soha fel nem növő tékozló fiú hazautazik szülővárosába. Hosszú idő után találkozik újra testvéreivel, s együtt várják azt a félelmetes pillanatot, amikor apjuk nélkül kell majd folytatniuk az életet. A régen elhagyott családi otthonba visszatérve, nemcsak a felbomlott testvéri kötelékekkel, de saját magukkal is szembesülni kénytelenek. A regény a realitás és a fantasztkum határán mozog; képzeleten inneni, valóságon túli alakjai, a Művész, a Kereskedő, a Szerető és a családtagok ismerős panoptikumot népesítenek be. A regény maga is panoptikumszerű. Látványos, tanulságos, ám kissé idegen. Olykor, amint ÖRLEY fogalmaz, „nem valóságon felüli, inkább valóságon kívüli” mű mégis olyan jelentős alkotás, amelyet hibái ellenére is érdemes kézbe venni. A Márai-oeuvre két legsúlyosabb kérdése fogalmazódik meg ugyanis benne: rátalálhat-e újra az ember az egyszer már elhagyott családi otthonra, s képes-e a művész beleilleszkedni a polgári környezetbe?

AZENDÜLŐK VÉGÉN AZ APÁK VISSZATÉRÉSÉVEL HELYREÁLL A REND; a *Féltékenyek* középkorú kamaszait azonban a káosz örvénye várja az Apa halála után. Felnőni kötelező, felnőttként élni lehetetlen. Márai szerint a haldoklóval egy egész világ megy el. Mégis mennyire irigylésre méltó ennek a világnak az emléke is.

HORVÁTH Csaba

H: Palotás Zoltán dr

nlw

„A MAGYAR FORDULAT”

+ 809

Hj: Geopolitikai elemzés Közép-Európáról

ASZERZŐ FIATAL POLITOLÓGUS ÉS TÖRTÉNÉSZ, az amsterdami egyetem Kelet-Európai Intézetének docense, MARÁCZ László (36), magyar emigráns szülők Hollandiában született gyermeke. A kötet létrejöttéről kiadója szól, aki maga is történész és Közép-Európa-szakértő, megírta térségünk 1944/45-ös történetét. Előszavában említi, mennyire hiánycikk ma Nyugaton egy átfogó standard mű az 1989 utáni Közép-Európáról. Örömeire szolgál, hogy sikerült rávennie barátját, írjon egy ilyen munkát.

Ez várakozáson felül sikerült, Marác holland nyelvű kötete máris le van fordítva angolra, és nyáron megjelenik.

A *magyar fordulat* rendkívüli figyelmet érdemlő munka, egy ifjú tehetség sikeres bemutatkozása. Három, egymáshoz logikailag jól kapcsolódó rész (gondolatkört) foglal össze: az oly gyakran változó *magyarság-képet* — ami nem más, mint a magyarságnak és történetének bemutatása a Nyugatnak — *Trianont* és következményeit, a határok mindkét oldaláról tekintve és az új utakat kereső *Közép-Európa* oly nehezen áttekinthető, bonyodalmas jelenét és perspektívájának alternatíváit.

A MAGYARSÁG-KÉP

Az első rész a mindenkori politikai és világnézeti szempontok által befolyásolt magyarság-kép: Hogyan látott (és lát) bennünket a Nyugat; milyenek látjuk (véljük látni?) önmagunkat és milyen „a fordulat” (1989) után kibontakozó új magyarság-kép? A szerző jó gyakorlati ösztönrel szerkesztette meg könyvét, mondanivalóinak egymásutánját. Az elején megtörténik a figyelem felkeltése és a nyugati olvasók rokonszenvének megnyerése a magyarság iránt azzal, hogy nem tagadja a negatív véleményeket, sztereotípiákat, hanem türelmesen és őszintén igyekszik rossz hírünk okait, magyarázatát megtalálni. Mintegy megbeszéli az olvasóval az elismerhető valóságot, de rámutat a megkövesült, valótlan, tarthatatlan, célzatos előítéletekre, propaganda-szajkózásra is, anélkül, hogy az olvasót kioktatná.

A szerző alapvetően fontosnak tartja egy reális, tárgyilagos nyugati magyarság-kép kialakítását és reflektorfényben tartását, hogy a felgyülemlett, bonyolult közép-európai problémák megmagyarázhatók (a magyarázatok elfogadhatók) legyenek. Említi, „leltározza” és végig oknyomozza-elemzi a tradicionális magyarság-képeket, sztereotípiákat, hiedelmeket.

A saját magunkról alkotott képpel elégedetlen. Bátran kimondja, hogy *ma a magyarok rosszul ismerik önmagukat*. Ennek oka, hogy a magyarság nemzeti és kulturális tudata a kommunizmus közel fél évszázada alatt sokat veszített, csorbult — megtetézve az elszakított nemzetrészek elnyomásából fakadó torzításokkal. Fel kell figyelni, hogy ebben a helyzetben mennyi (látszólag eltérő) gondolatkört sorakoztat föl, emlékeztetőként, ráeszméltetésként és vitaanyagként. Például, hányan vagyunk magyarok itt a Kárpát-medencében. Honnan származik a nyelvünk? Felveti történetírásunk „megbízhatóságának” egyes kérdéseit, határait. Kétli, hogy az 1956-os kutatás megfelelő kezekben lenne. Kérdezi, van-e elit-kutatás? És miért nincs Trianon-kutatás?

MARÁCZ ELÉG ÖNBIZALMAT ÉREZ MAGÁBAN ARRA, hogy meghatározza, „mi a magyar”? Szerinte a magyarság szellemi-kulturális állapot, életforma, amelyet a sorsközösség (jelen, együttélés) alakít és a társadalmi múlt, a hagyományok (mítoszok, mondák, legendák, balladák, szólásmondások, a közös nyelv, a közös szimbólumok pl. a Szent Korona) jellemeznek, társadalmi-kulturális-erkölcsi normák vezetnek (hazaszereget, szabadságvágy, kompromisszumkésztség, tolerancia, integratív erő). Mindez az egyén tudatára, felelősségérzetére hat, hogy a közösség, valamennyi magyar érdekében, alkotó módon gondolkodják és cselekedjék. Magyarinak lenni nem etnikai leszármazás kérdése — ZRÍNYI, PETÓFI, KOSSUTH példája.

TRIANON OKNYOMOZÁSA SORÁN részletes történelmi visszapillantást ad az 1848/49-es szabadságharccal és a kiegyezéssel megszerzett, majd a millenniumi idők nemzeti önteltségének zenitje után eltékozolt, *elvesztett presztízssre*, majd az első világháborúra, WILSON 14 pontjára. (A szerző szerint a 10. pont nem tartalmazta az ausztriai népek jogát az önálló államalkotásra, csak önkormányzatra, korlátozott szuverenitással.) Végigvezeti az olvasót a Monarchia összeomlása, az őszirózsás forradalom, KÁROLYI és társai bűnös hiszékenységén, KUN Béláék „honvédó bolsevizmusán” keresztül a megszállásokig és a késői békekötésig. (A nyugati közvélemény ezeket az eseményeket ilyen beállításban nem ismerte vagy alig ismerhette.) A trianoni veszteségek részletes adatainak közlése és interpretálása nagy szolgálatot jelent a magyar ügy tisztán láttatásának. Majd a szerző még nagyobb részletességgel foglalkozik a második Trianonnal, az 1939/45-ös világháborút lezáró 1947. évi párizsi békeszerződés előzményeivel, a teheráni és jaltai megállapodásokkal és azok következményeivel, majd a Szovjetunió összeomlásával előállott új világpolitikai helyzettel, különös tekintettel Közép-Európára, mind a mai napig.

A szerző meglepő mennyiségű információt — szakirodalmi hivatkozásokat, idézeteket és sajtó-híryanagot gyűjtött össze és értékelt, különösen az 1989 *utáni évek magyarellenes akcióiról* és ezekről részletes elemzést és bőszeges, korrekt jegyzetes dokumentációt készített. Mindezt a Trianon-fejezetben, egybefoglalva a két Trianont.

ÚTON EGY ÚJ KÖZÉP-EURÓPA FELÉ

A harmadik rész tanulságos fejezettel kezdődik: Hogyan látják és hogyan védelmezik a birtokon belül ülő szomszédaink Trianont? A trianoni koalíció „apologétái” hármás érvrendszerrel dolgoznak: *asszimetria, semlegesítés és a status quo*. Hogy ezeket a számunkra részben értelmetlen metaforákat megértsük, előbb vázolnunk kell a „kisebbség” mai nyugati fogalmának jelentését.

Nyugaton az állam fogalma homogén nemzetállamot jelent. „Kisebbségek” ugyan ebben is léteznek, de ez nem egyértelmű fogalom. Vannak nemzeti, nyelvi vallási, faji, kulturális, szociális, immigrált (bevándorolt), vendégmunkás stb. kisebbségek. Magának a „kisebbség” szónak általában rossz a csengése, nem is szívesen emlegetik. És mert sokféle csoportora vonatkoztatják, nem is lehet egyértelműen definiálni. Következésképpen, *a „kisebbségi autonómia” sem valami rokonszenves, inkább pejoratív fogalom, írja Marác.*

A fentieket szem előtt tartva, a széttagolt magyarság részeire a szerző szerint nem kívánatos a „kisebbség” kifejezés használata, de nem is logikus, hiszen a magyarság a Kárpát-medencén belül számítva, nincsen számszerű kisebbségben, hanem (relatív) többségben. Magyar nemzetrészeket, mint „kisebbségeket” emlegetni nem más, mint Trianon (és az ellenségek) által sugallt, öntudatunkat csorbító szóhasználat meg gondolatlan átvétele, önmagunk lefokozása, írja a szerző.

És nézzük, mit értsünk *asszimetrián*? Az elcsatolt magyarság relatív helyzetét, alacsony százalék-arányát az államnemzetekhez viszonyítva. Trianon apologétái unos-untalan ezt hangoztatják, hogy ezzel is bagatellizálják a problémát és magától értetődőnek, örök érvényű kiinduló és tájékoztató alapnak állítják be *a trianoni határokat*. Logikus, hogy ezzel ellentétben a szerző *a történelmi Magyarország* mércéje szerint számol és az elszakított nemzetrészeket ebben a viszonylatban — földrajzi

elhelyezkedésük szerint — veszi számba. Vannak összefüggő területek, ahol a magyar „kisebbség” valójában többség, például Dél-Szlovákiában és a Vajdaságban és területük szerves folytatása, ősi természetes tartozéka a nagy magyar nyelvterületnek.

VAN MARÁCZNAK MÁS ELLENÉRVE IS: éspedig az elszakított nemzetrészek abszolút számai. Például a bácskai magyarság száma — még a nagy exodus után is — több, mint a szuverén államot képező Luxemburgé és az erdélyi több mint kétmilliós magyarság meghaladja a legutóbb önállósult Szlovénia népességét. Joggal kérdi, helyes-e ezeket a nagy nemzetrészeket „kisebbség”-nek nevezni?

A *neutralizáció* (semlegesítés) az a család propaganda-tétel, hogy a trianoni határok két oldalán a nyelvi kisebbségek száma közel hasonló nagyságrendű, a probléma tehát kölcsönös, így tulajdonképpen semlegesítik egymást. Erre kár szót vesztegetni, hiszen magyar-román viszonylatban ez az arány 1:100, azaz odaát százszor annyi a magyar, mint itt a román. A szlovákok úgy „semlegesítik” az egyenleget, hogy az évszázadok folyamán elmagyarosodott — már generációk óta szlovákul nem is értő — szlovák etnikai eredetű lakosságot kisebbségüknek állítják be. (A legutóbbi népszámláláskor kilencezren vallották magukat szlováknak.)

A *status quo* a trianoni helyzet állandósítása, fenntartása addig, ameddig a „kisebbségek” a nemzetállamokból el nem tűnnek, nem asszimilálódnak, vagy ki nem vándorolnak. Ezzel a sziklaszilárd és következetes megfontolással kezelik az utódállamok ma a magyarságot, amely identitástudatának, nyelvének megőrzéséért küzd; az elnyomottságból való minden békés, „tárgyalásos” kitörési kísérletét — pl. autonómia-törekvések — csírájában elfojtja.

Trianoni apologéták, természetesen, nemcsak a szomszédban vannak, hanem szép számban *Nyugaton is*, sőt ez a felfogás tekinthető általánosnak. Ekképpen, a szerző szerint, a szomszédok állandó stimulálást és támogatást kapnak Nyugatról. Szinte csoda, hogy ilyen körülmények között a nemzetközi szervek egyáltalán érdemben foglalkoznak a kisebbségi jogvédelemmel — dehát a lényeg megakad az állami szuverenitás mindenhatóságán (holott a szuverenitás nem is kicsiny részéről az európai integrációhoz mindenképpen le kell mondani).

Marácz László könyvének nemzet és konzervatív irányultságát jelzi, hogy előszavát TÓKÉS László írta és az a néhány kép, ami a munkát illusztrálja, SÜTŐ András, DURAY Miklóst és ÁGOSON András ábrázolja. Azonkívül felvételeket találunk a marosvásárhelyi pogrom idejéből. A kevés térképvázlat a távoli olvasóközönségnek igyekszik bemutatni a közép-európai kérdés térbeli oldalát.

Marácz László óva inti a nyugati közvéleményt, igyekezzék tisztán látni és ne hagyja tovább haladni Közép-Európát a mai tévúton, mert még megvan a lehetőség a régi tévedések mélyreható korrekciójára. (L. K. Marác: *Hongaarse kentering*. Uitgeverij Aspekt, Nieuwegeindein, 1995.)

Dr. PALOTÁS Zoltán

CRITICAL MASS/4

előbbiei: fellépések
elemzése

K: Oláh Zsigmond

7 328

+ 329

Szociológia OT

1° KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁSOK A SAJTÓBAN*

09. (1996. március 1–április 12.)

1° kormány és a népszerepességének alakulásáról a Marketing Centrum felmérése alapján

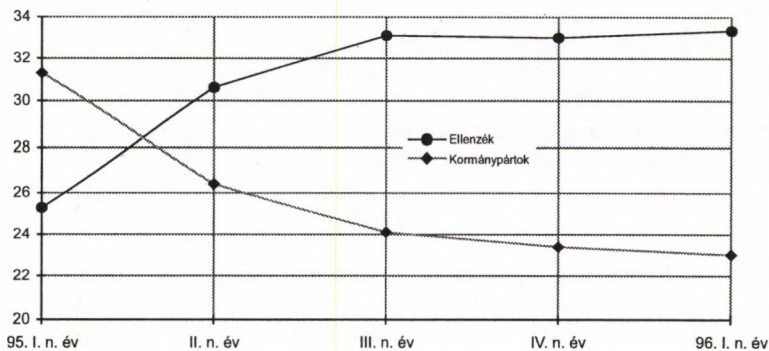
A KORMÁNY

A kormány megítélésében egy ponton történt különleges változás: MEDGYESSY Péter, az új pénzügyminiszter a kormány egyik legnépszerűbb tagja. Medgyessy a Németh-kormány tagjaként szerzett magának politikai tőkét, és ezt azonnal aktiválni tudta. A rendkívül népszerűtlen BOKROS Lajos után szokatlan, hogy a pénzügyminiszter a kormányban nem sereghajtó, hanem egyenesen az élén áll. A Marketing Centrum kutatása szerint a pénzügyminiszter népszerűségi pontszáma 55, ami egyenlő a KUNCZE Gáboréval. Az új miniszter népszerűsége nyilván csökkenni fog az idő múlásával, de várhatóan hosszabb ideig maradhat a népszerű tartományban mint elődje, nemcsak azért, mert bizalmi tőkéje magas, hanem azért is, mert politikai megfigyelők egyetértenek abban, hogy a következő hónapokban nem várható olyan radikális lépéssorozat, ami a gyors népszerűségvesztést kiválthatná.

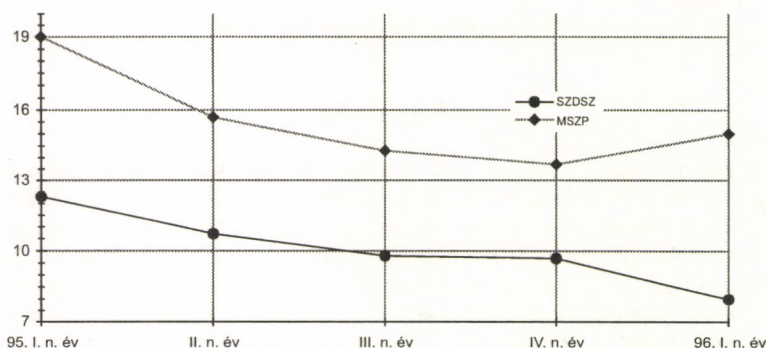
A kormány jelentős sikere az OECD-tagság elérése, ami a rendszerváltás hatévi munkájának eredménye. A kormány az OECD-tagság feltételének tekintette a megelőző egy év restriktív politikáját, és ennek a politikának a folytatását ígéri a következő időszakokra is. Nem valószínű azonban, hogy a szigorú pénzügyi politika a Bokros Lajos-i formájában folytatódik. Az új pénzügyminiszter személye (aki legalább annyira politikus mint szakember), és a választásokig hátralevő idő viszonylagos rövidsége is azt valószínűsíti, hogy a kormány engedékenyebb lesz, mint a tavalyi évben.

PÁRTOK

A kormánypártok és az ellenzék versenyében jelentős változás nem történt. 1995 januárja óta az a tendencia, hogy a kormánypártok támogatókat veszítenek, és az ellenzéki pártok támogatókat nyernek.

Az ellenzék előretörése és a kormánypártok táborának visszaszorulása azonban 1995 második felében lelassult. 1996 első negyedében pedig lényegében megállt a tendencia. Figyelemre méltó a két kormánypárt grafikonja, amely az MSZP és az SZDSZ táborának változásait mutatja negyedévenként:

A két párt támogatottságának változása erős párhuzamosságot mutatott 1995-ben, bár a Bokros-csomag hatása valamivel jobban érintette az MSZP-t, mint az SZDSZ-t. Az 1996 első negyedévében mért eredmények viszont azt mutatják, hogy az SZDSZ népszerűségének hanyatlása dinamikusabbá vált, míg az MSZP ezzel éppen ellentétesen viselkedett: számottevően növelni tudta táborát. A jelenség magyarázatára még nem vállalkozhatunk, de lehetséges, hogy az év végi gazdasági sikereket a polgárok jobban kötik az MSZP-hez, mint az SZDSZ-hez, mint ahogy a Bokros-csomagot is az MSZP számlájára írták elsősorban. Az eredmények alakulásában mindenesetre nem lehet szerepe az MSZP sikeres kongresszusának, mert erre csak a márciusi adatfelvétel után került sor.

MSZP

Az MSZP három százalékpontot emelkedett februárban; az eredmény még a statisztikai hibahatáron belül van, de jelzi: a társadalom egy csoportja még mindig bízik abban, hogy az MSZP szociális érzékenysége visszatér. Ugyanezt mutatja az új pénzügyminiszter meglepő népszerűsége is, akit a Marketing Centrum népszerűségi listáján csak GÖNCZ Árpád és DEMSZKY Gábor előz meg. Az MSZP átmeneti megerősödése a továbbiakban még folytatódhat, amennyiben a kormányzat sikeresnek tudja bemutatni működését, és amennyiben az ellenzék a közeljövőben nem tud kormányképes alternatívát felmutatni. Az év második felére azonban súlyos nehézségek várhatnak az MSZP-re az energiaárak emelkedése és más, élet-színvonal-rontó gazdasági intézkedések hatására.

SZDSZ

Az SZDSZ hanyatlása egyelőre nem okoz pánikot a Mérleg utcában. Az SZDSZ nyugodt szemlélője maradt a többi pártban dülő harcoknak, és azzal, hogy nem zavarta meg a koalíciós békét immár öt hónapja, igen

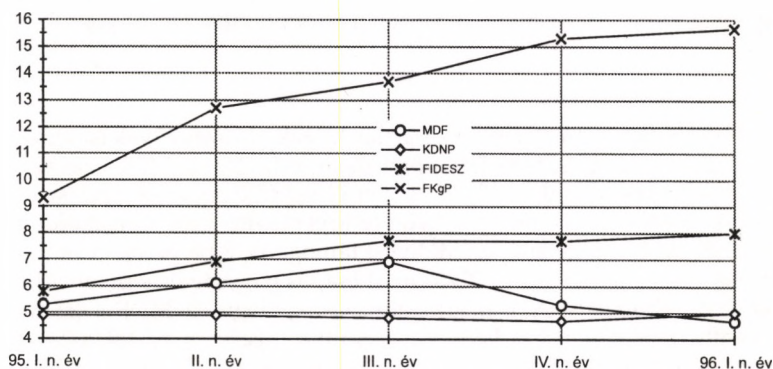
nagy segítséget nyújtott HORN Gyulának az MSZP-n belüli küzdelmekhez.

Az MSZP-kongresszuson elhangzott Békési-beszéd alighanem közel áll az SZDSZ jelenlegi álláspontjához. BÉKESI László elmondta, hogy bár nem számít Horn Gyula kritikátlan hívének, most mégis az a feladat, hogy a baloldali támadásokkal szemben megvédje a pártelnököt.

Az SZDSZ-szavazótábor lemorzsolódása azonban előbb-utóbb valamilyen cselekvésre kényszeríti a pártot, nehéz azonban megmondani, milyen stratégia segíthetné az SZDSZ-en.

ELLENZÉK

Az ellenzéki pártok megtorpanásában szerepe volt az MDF-en belüli szakadásnak és az MDNP megalakulásának (az MDF támogatói 5%-ról 3%-ra csökkentek.) 1996 első negyedében sem az FKgP, sem a KDNP, sem a Fidesz nem tudta lényegesen növelni támogatói tábort, bár mind a három párt elkönnyvelhetett mikroszkopikus növekedést:

Fidesz - MPP

A Fidesz tavaly július óta a 7-9%-os szinten stabilizálta támogatottságát, és ezzel a hanyatló SZDSZ mellé zárkózott a pártok népszerűségi versenyében. A Fidesz joggal számíthat további növekedésre, hiszen a pártnak nincsenek belső vezetési problémái, és a társadalom többségének megfelelő nyugodt politikát képvisel: nem bocsátkozik olyan éles összeütközésekbe, amely a pártot a szélsőséges politika látszatába keverné.

FKgP

Az FKgP lendülete némileg megtört az utóbbi hónapokban: az eddigi maximumot novemberben érte el, és azóta nem tudta megismételni ezt az eredményt, bár még '96 első negyedében is sikerült valamelyest növelnie támogatói tábort. Ennek ellenére az FKgP a közeljövőben akár leszálló tendenciába is kerülhet, hacsak nem sikerül valamivel új lendületet adni a pártnak. Vélhetően ez magyarázza a március 14-i tüntetés megszervezését és a pártelnök beszédének stilisztikai radikalizmusát is. TORGYÁN József föltehetőleg azért folyamodott az állathasonlatok — politikában kerülendő — eszközéhez, mert úgy érezte, hogy a pártnak új

lendületet kell kapnia, és ezt csak még radikálisabb fellépéssel lehet elérni. Valószínű azonban, hogy az élesedő hang nem segít ebben. Az FKgP vezetője esetleg félreismeri a társadalom többségének akaratát, amelyet pedig a társadalom már többször és sokféleképpen kifejezett: a többség a politikában a nyugalmat és a biztonságot keresi, minden olyan erőt elutasít, amely veszélyeztetheti a nyugalmat. Valószínűnek látszik, hogy az FKgP a márciusi események hatására inkább szavazatokat veszít mint nyer. (Ezt a feltételezést igazolja a Medián felmérése, amely szerint a megkérdezettek több mint 60%-ának romlott a véleménye Torgyán Józsefről a beszéd hatására.)

KDNP

A KDNP a januári és a februári mérésben egyaránt növekedni tudott, bár egyik változás sem lépi túl a statisztikai hibahatárt, márciusban viszont csökkent a párt támogatottsága, ennek ellenére a KDNP most érte el a legjobb negyedéves átlagot a választások óta. A párt azonban nagyon csekély eltéréseket mutat negyedévről negyedévre. A szavazóbázis nagysága még mindig függetlennek látszik a napi politikai viszonyoktól.

MDF

Az MDF országos gyűlése után a pártból kiszakadó személyek ismertsége és viszonylag nagy száma láthatóan megrendítette az MDF-szavazótáborot. A felmérés szerint, amely közvetlenül az MDF országos gyűlése után készült, az MDF mintegy 40%-át veszítette el szavazóinak a megkérdezettek körében. Mintegy 20% az MDNP-t támogatja, 20% pedig nem tudja, hogy kit támogasson. Az MDF-re mért csapás nagyságát nem lehet lebecsülni, de túlzóak azok a megfogalmazások, hogy az MDF a jelenlegi helyzetben nem kerülne be a parlamentbe, hiszen a pártot választók között a párt aránya 5%, tehát eléri a kritikus küszöböt. Teljesen természetes, hogy ilyen súlyos belső válság után a szavazók egy része elveszti bizalmát, legalábbis átmenetileg. Mivel az MDF továbbra is a legjobban szervezett a jelenlegi ellenzéki pártok közül, ezért a visszaesés valószínűleg csak átmeneti. A választásokig hátralevő idő még elég lehet a bonyolalmas első két ellenzéki év elfelejtésére.

MDNP

Az MDNP a pártot választók és a megkérdezettek körében egyaránt 1%-os eredményt ért el az első közvélemény-kutatási eredmények szerint. Ez az eredmény nagyjából megfelel annak, amit a korábbi tapasztalatok mutatnak (a kisgazda 36-ok; CSURKA István és társainak kiválása).

PARLAMENTEN KÍVÜLI PÁRTOK

A nem parlamenti pártok együttes támogatottsága továbbra is csak 5%-ot ér el, és lényegében változatlan (39%) a választ nem adók aránya is.

OLÁH Zsigmond

* Készült a Batthyány Lajos Alapítvány megbízásából, az MDF önkormányzati- és kampányirodájának szervezésében. A felhasznált adatok (ahol ezt külön nem jelöljük) a Szonda Ipsos sajtóban megjelent adatai.

CRITICAL MASS/3

U: Pethő Tibor

leírás: külpolitikai szemle

391.140.1

Mag: az európai integrációs folyamatot a valuta-
kérdésről, a **EURO-BICIKLIZÉS**
vidéleui és külpolitikai kérdésekről

MÉG A HETVENES ÉVEKBEN Henry KISSINGER, a ritka pillanatok egyikében, amikor tanácsalannak mutatkozott, megkérdezte: „Ha Európával akarok beszélni, kit kell felhívnom?” Néhány héttel ezelőtt, amikor az Égei-tengeren görög-török fegyveres összecsapás fenyegetett, vagyis az Európai Unió egy tagja, Görögország és az EU társult tagja, Törökország között robbant ki komoly konfliktus, Richard HOLBROOKE, Washington elsőszámú „bajelhárítója” kifakadt: „Miközben CLINTON elnök egész éjjel Ankarával és Athénnel telefonált, az Európai Unió vezetői nyugodtan aludtak az ágyukban”.

Európa bénultan figyelte Irak készülődését Kuvait lerohanására és semmit sem tett a délszláv háború megakadályozására. Ez ma már történelem.

Március végén az EU tizenöt országának vezetői Torinóban jöttek össze, hogy újabb lendületet adjanak az akadozó európai integrációs folyamatnak. A napirendi menükártyán három fogás szerepelt: az Unió kibővítése kelet felé; a döntéshozatal átalakítása a többségi szavazat alapján; közös Európa-politika kialakítása. A legfontosabbat, az Európai Pénzügyi Unió megszilárdítását és a közös, egységes, fizetőeszköz, az EURO bevezetését nem merték napirendre tűzni.

Történetfilozófusok nagylélegzetű vállalkozása lesz majd annak kiderítése, hogy kétezeröttszáz év után mi történt Európával. Azzal a kontinenssel, amely az egész világon elterjesztette a görög-római, majd keresztény kultúrát, amely pacifikálta és civilizálta az egész földgolyóbit, végül két világháború kirobantásáért volt felelős, a 20. század végére viszont képtelen nagytávlatú, önálló döntésekre.

A Fiat autógyár egykori szerelőcsarnoka helyén épült konferencia-palota vendégeit ötezer fős biztonsági erő őrizte, a szónokok magasröptű beszédekkel bizonygatták derúlátásukat az Európai Unió jövőjéről és a maastrichti egyezmény (1992) megvalósításáról. Az Unió brüsszeli zsargonjában az ilyen szónoklatokat „eurospeak”-nek, „eurobeszédnek” nevezik, amelyet a túlárado optimizmus és a törhetetlen bizalom jellemez. A nehézségek, ellentétek és feszültségek csillapítása a második vonal szakértőire marad. Az Európai Unió szabályainak újrafogalmazása elkerülhetetlen. E feladatot nevezte CHIRAC „politikailag és emberileg nagy-ravágyónak”. A lelkes Helmuth KOHL „Európa jelentős napja”-ként értékelte az összejevetelt, s még a szarvasmarhák kergekórjával küszködő John MAJOR is dicsérte „a szolidaritás újra megtalált szellemét”.

A szóvirágok azonban nem tudták eltakarni a tüskés valóságot, így a munkanélküliség növekedését és az Európába vetett hit csökkenését. Azt, hogy a hidegháború utáni világban az Európai Unió még mindig nem találta meg a saját arcát és jogos helyét. Maastricht virágzó fejlődést ígért, ehelyett gazdasági recesszió és politikai megaláztatás jutott osztályrészül Európának. Ma már kénytelenek elismerni: Maastricht koraszülött volt, ezt jelezte már akkor a dánok kétszeri nekifutása, az elenyésző francia többség és az angol konzervatív pártban állandósult belviszály. A brüsszeli székhelyű Európai Politikai Tanulmányok Központjának igazgatója,

Peter LUDLOW szerint „a kihívás ma a közvélemény bizalmának helyreállítása Európában.”

Az igazi kihívás ennél is nagyobb. Európa szerepét kellene kitárlni 2000-re és azutánra. Ehhez szükséges a három alapvető kérdés megoldása: az Unió kibővítése, a gazdasági és pénzügyi unió valóra váltása, aminek sarkköve az EURO bevezetése 1999-re, és a védelmi-biztonsági politika egységesítése. Joggal mondhatta Kohl, hogy e kérdések megoldása „a jelenlegi és a következő évszázad legjelentősebb történelmi feladata.” Félretéve az „eurohiperbolát” (az euronagyozolás is a zsargon egyik gyöngyszeme) a kormányközi konferencia a tennivalók egész sorát jelölte meg 1997 júniusáig.

AZ ELSŐ AKIBŐVÍTÉS. Ennek célja a béke és a fellendülés megteremtése az egész kontinensen. Bár az új tagok felvételéről szóló döntés elvileg már megszületett, a tényleges kiválasztási folyamat nem indulhat meg a kormányközi konferencia sorozat befejezése, vagyis 1997 júniusa előtt. Az addig terjedő időszakban kell megváltoztatni az EU fáradságos döntési mechanizmusát, hiszen a tagok száma a jelenlegi tizenöttről, várhatóan, huszonzétre nő. A javasolt reformok közül a leginkább ellentmondásos a többségi akarat érvényesülésének elismerése. A szótöbbséggel hozott döntés ma csak az Európa-közi kérdésekben elfogadott, de nem érvényesül a környezetvédelmi szabályozásban vagy a közvetett adózásban. E területeken egyetlen ország vétója is megakadályozza a határozatot. Ha itt nem történik változás, úgy — Németország és több más ország érvelése szerint — az Unió tehetetlenségbe süllyed. A nagy ellendrukker Anglia, amely máris elszigetelődött sok EU-ügyben, továbbra is tiltakozik a vétójog eltörlése ellen. Ezzel szemben London az olyan javaslatokat támogatja, amelyek újraszabályoznák az egyes országok szavazási súlyát. Jelenleg például Németországhoz képest Luxemburg 20%-os „hatalommal” rendelkezik, holott népessége csak egy százaléka az előbbinek.

A második a valuta kérdése. Az EURO állandó „kísértet a lakomaasztalnál”. Kohl kancellár különösen jelentősnek tartja, hogy haladást lehessen kimutatni a „politikai unió” irányában, különben nehezen tudja elfogadtatni népével, hogy a hón szeretett márkát, a DM-et felcserélje az EURO-val. A pénzügyi unióra halálos csapást mér, ha a kormányközi konferencia nem tud megegyezni az EURO-ról. A gerinc itt is, mint mindenben, a francia-német együttműködés. És néhány kisebb ország egyeteértése. Anglia ellenkezése biztosra vehető, Olaszország és Spanyolország pedig túl messze elmarad a követelményektől. (Az államadósság nem lehet több, mint a GDP 60%-a, a költségvetési deficit a GDP 3%-a, az infláció nem haladhatja meg a 3,4%-ot).

Paradox módon e követelményeknek egyedül a kis Luxemburg felel meg. Németország és Franciaország is zavarba kerül, ha az államadósság és a GDP viszonyát firtatják. Ezért érthető Hans TIETMEYERNEK, a mindenható Bundesbank elnökének fenntartása az 1999-es időponttal szemben. „Az időbeosztás nagyon szoros — mondotta. A halasztás dráma lesz, de a kudarc tragédia”. Majd hozzátette: „Jobb késleltetni a vonatot, mint a sietség miatt kisiklani”. A németekkel ért egyet Chirac elnök is. „Egyenesen Odüsszeuszaként viselkedik, amikor az EMU (Európai Pénzügyi Unió) árbocához köttette magát és viasszal betömte füleit” — írja róla a *Time*-ban Josef JOFFE. Az EMU és az EURO kétségkívül a lemondást jelenti a gazdasági szuverénitás egyrészéről. Hiszen többi között azt is magában foglalja, hogy egy ország önmaga nem csökkentheti valutájának

értékét a gazdasági élénkítés érdekében, vagy nem emelheti a kamatlábat a külföldi tőke beáramlásának megkönnyítésére. A demokratikus kormányok különösen irtóznak attól, hogy hatalmuk e részéről lemondjanak, mert megválasztásuk nagyban függ a szavazók pénztárcájától. A jó időkben sokkal engedékenyebbek lehetnek, de a mai kontinentális Európa szinte már a depresszió éveinek munkanélküliségével küzd. Franciaországban és Németországban a munkanélküliség rátája kétjegyűvé vált és a jelek szerint tovább növekszik. Április közepén Veronában a gazdasági miniszterek és a jegybankelnökök elvben megállapodtak a „kétlépcsős” menetrendben. Eszerint a feltételeket teljesítők 1999-ben, a késlekedők 2002-ben csatlakoznak a rendszerhez.

A harmadik kérdés a külpolitika és a közös védelem. A maastrichti egyezmény legnagyobb hiányossága éppen az Unió gyenge szereplése volt ezen a területen. A külpolitikai döntésekhez egyhangúság szükséges, s itt ismét megmutatkozott Anglia ellenállása. A közös védelem ügyében a tíz országból álló Nyugat-Európai Unió, amely a jövőben az Európai Unió katonai biztonságáért lenne felelős, fogatlan oroszláznak bizonyult a délszláv válság kezelésében. Emellett sem az angolok, sem a németek, de még a hollandok sem akarják ezzel megbontani a NATO egységét, hiszen a szervezet változatlanul az európai biztonság gerince. Nagy-Britannia folyamatosan ellenérveket hoz fel a francia-német javaslattal szemben, amely a Nyugat-Európai Uniót csatlakoztatni akarja az Európai Unióhoz. Olyan semlegesek, mint Svédország vagy Írország pedig irtóznak minden katonai szövetségtől.

MEGOLDÁS LENNE VALAMILYEN EURÓPAI „VÉDELMI AZONOSSÁG” kialakítása a NATO-n belül, ez a gondolat megerősödött azzal, hogy Franciaország az eddiginél aktívabban szerepet vállalt az Atlanti Szövetségben. A cél az lenne, hogy egy európai koalíció képes legyen katonai kezdeményezések végrehajtására az USA nélkül is. Kerékpárhoz hasonlította az Európai Unió haladását Helmut Kohl: „Európának éppúgy, mint a biciklistának haladnia kell, mert egyébként felborul” — mondta. Az Unión belül ma már szólásmondás, hogy „Kohl az utolsó igazi európai”. Főleg mióta elvesztette két szövetségését, MITTERAND volt francia elnököt és Jacques DELORS-t, a brüsszeli szervezet volt főnökét. Őt tartják „Herr Europa”-nak, nemcsak azért, mert az Európai Unió legnagyobb lélekszámú és gazdaságilag legerősebb országának vezetője, hanem mert ő szinte az egyetlen „igazhívó”, aki változatlanul bízik az egységes, integrált Európa jövőjében. Konrad ADENAUERTÓL vette át még ezt a szellemi örökséget, akit példaképének tartott már 1946 óta, amikor tizenhat éves korában csatlakozott a CDU-hoz. Németországban sokan „Adenauer politikai unokája” címmel illetik a kancellárt. Európai elkötelezettségét mi sem mutatja jobban, minthogy a németek nagy többségének ellenzése ellenére hajlandó a sziklakemény német márkát feláldozni az EURO, vagyis a közös valuta oltárán.

Április elején Magyarországon járt Jacques SANTER, az Európai Unió Bizottságának elnöke, és sok szépet mondott hazánk csatlakozási lehetőségéről. De nem hozta magával azt a mintegy száz oldalas kérdőívet, amelynek megválaszolása alapján készül majd el Brüsszelben a Magyarországról szóló tanulmány. Kifejtette, hogy híve a „többsebességű” Európának. Érzékeny fülek ebből azt vélték kihallani, hogy Magyarországnak a 21. századra növelni kell a „csatlakozási sebességét”.

PETHŐ Tibor

SUMMARIES

Free, Poor — and Modest? Editor's Note by Gyula KODOLÁNYI.

Rudolf ANDORKA, sociologist, President of the Budapest University of Economics, Budapest. *Self-Interest or Ethics? Individual or Community?* With the Hungarian controversies of an emerging market economy in the background, the author takes a look at recent attempts of Western sociological theory to bring ethics and values and interest-oriented behaviour into harmony.

Gergely EGEDY, political scientist, professor at the School of Public Administration, Budapest. *Competition or Co-Operation?* In our debate on economics and ethics, the author presents the German idea of the social market economy as the social model in which competition and co-operation can be reconciled.

Béla KÁDÁR, economist, former Minister, Chairman of the Budget Committee of the Hungarian Parliament, Budapest. *An Analysis of Destiny: Hungary and the European Union.* A sober assessment of Hungary's maturity for EU membership and of the tasks Hungarian legislation and the Hungarian economy must tackle during the coming decisive years of the preparation period.

János SZÁVAI, literary historian, former Ambassador to the French Republic, Paris. *József Antall, the Maker of Foreign Policy, II.* From the special angle of Franco-Hungarian relations, we gain an intimate view of the initiatives, of the substance and style of Prime Minister Antall's foreign policy (1930-93).

Mara SZAKÁTS, sociologist, Nagyvárad (Oradea, Romania) and Budapest. *The Role Sets of Hungarian Immigrants from Transylvania.* An examination of the changing behaviour of Hungarian society toward Hungarian immigrants from Romania, and of the social and psychological crises that immigrants go through their processes of adaptation.

Evening Question — Interviews from Duna Television. In our series of interviews from the Hungarian satellite channel, theatre director Imre CSISZÁR talks about the new situation of the stage in Hungary and in Europe, about sponsorship, and the closing down of the Thália Theatre of Budapest for lack of public funding.

Máté BOTOS, historian, Budapest. *Frédéric Le Play, The Father of Conservative Social Thought (1806-1882).* A reassessment of the thinker whose work had been wholly neglected in Hungary for many decades.

Events and Reviews:

The Vienna Exhibition of Antony Gromley, by Krisztina SZIPÓCS

Two International Conferences on the Relationship of Politics and Ethics, by László CSEJDY.

Review of László Vekerdi, Tudás és tudomány, and four new Hungarian editions of Voltaire, by Máté HIDVÉGI.

Two new issues in the complete edition of Sándor Márai's work, by Csaba HORVÁTH.

Review of László Marác, Hongaarse Kentering, by Zoltán PALOTÁS.

A Survey of Political Polls in the Press Between March 1 and April 12, by Zsigmond OLÁH.

Euro-Bicycling — A Review of International Affairs by Tibor PETHŐ.

NEMZETI SZÍNHÁZ

A Nemzeti Színház műsorából:

Csiky Gergely: A Nagymama. A főbb szerepekben: *Tolnay Klári mv., Kállai Ferenc, Sinkovits Imre, Agárdy Gábor, Béres Ilona.* Májusban: 2. csütörtök, 3. péntek, 9. csütörtök, 18. szombat du. 3 óra, 19. vasárnap de 11 óra, 25. szombat du. 3 óra, 26. vasárnap de. 11 óra, 30. csütörtök, június 1., 3.

Május 1., 14., 29., **Lenni vagy nem lenni.**

Május 1., 14., 20., 29.: **La Mancha lovagja.**

Május 4., 10., 22.: **Szent Péter esernyője.**

Május 16., 17., 23., 24.: **My Fair Lady**

A Várszínház műsorából:

Páskándi Géza: Vendégség. Főbb szerepekben: *Bessenyei Ferenc, Csomor Csilla, Szakácsi Sándor, Tahi József.* Előadások: május 2. cs., 7. kedd, 19. v.

Katona József: Bánk bán. Előadások: május 9., 13., 25.

Liszt Fesztivál. Előadások: május 3., 4., 8., 10., 18.

A Thália Színház műsorából:

Steinbeck: Egerek és emberek. Főbb szerepekben: *Gáspár Sándor, Bubik István, Kautzky József, Hirtling István.* Előadások: május 3., 15., 23., 31.

Thália Stúdió: **Ionesco: A székek.** Szereplők: *Iglódi István, Töröcsik Mari, Máté Lajos.* Előadások: május 7., 16., 23., 24.

John Osborn: Redl. Főbb szerepekben: *Gáspár Sándor, Seress Zoltán, Győry Emil, Kubik Anna, Bubik István.* Előadások: május 8., 19., 22., 29.

Moliere: Tartuffe. Előadások: május 14., 19.

(A külön nem jelzett időpontban az előadások este 7 órakor kezdődnek.)

ART TODAY ÚjMűvészet

A júniusi szám tartalmából:

Nagy Zoltán: Fantasztikus utazás
(Nádler István párhuzamos kiállítása)

Tandori Dezső: Nádler István: Feltárt távolodás

Keserű Ilona: A Martyn-mű érvényessége
és léte az időben

Passuth Krisztina: Moholy-Nagy László
ismét kerestetik

Kelényi Béla: Jegyzetek a tibeti buddhizmus
művészetéről

P. Szabó Ernő: Szobrok, táguló és szűkülő térben
(Alberto Giacometti művei a bécsi Kunsthausban)

Karátson Gábor: Téli Benys

Sinkó István: Művésztanárok
(beszélgetés Bráda Tibor festőművésszel)

L. Molnár Mária: A szabadság diktatúrája
(beszélgetés Catherine Millel-vel)

MAGYAR SZEMLE

Megjelenik havonta

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u.24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Telefon/fax: 111-6477

Kiadja:
Magyar Szemle Alapítvány
Felelős kiadó:
DR. GRANASZTÓI GYÖRGY

ISSN 1216 6235

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.
2340 Kiskunlacháza,
Kossuth L. u. 9.
Felelős vezető:
Tóth Imre ügyvezető

Tipográfia terv:
BANGA FERENC
Műszaki szerkesztés:
MAGYAR BERTALAN

Terjeszti belföldön előfizetésben a
Magyar Posta Rt. Hírlap-üzletági
Igazgatósága. Árusításban
megvásárolható a postai területi
hírlapkereskedelmi rt-k árusainál.

Előfizetési díj:
egy évre 1728 Ft, fél évre 864 Ft;

Külföldről előfizethető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:
MNB 11707024-20332033
vagy megrendelhető levélben,
melyre csekket küldünk

Előfizetési díj: postaköltséggel
együtt egy évre 75 \$, fél évre 38 \$

A CÍMLAPON:
ANTONY GORMLEY: BED (ÁGY),
1980-81 (RÉSZLET)
REPRO: ROSTA JÓZSEF

A MAGYAR SZEMLÉT AZ
ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK
ÁRUSÍJTJÁK BUDAPESTEN:

Batthyány tér, metró; Frankel
Leó utcai aluljáró; Flórián tér,
Flórián üzletközpont; Bécsi út
122-124.; Déli pályaudvar, met-
ró; Déli pályaudvar, lapüzlet;
Kosztolányi tér; Bukarest étte-
rem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti
metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai
lapüzlet; Deák téri aluljáró, lap-
üzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u.
6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi
udvar; Nyugati téri lapüzlet; Já-
szai Mari téri aluljáró; Erzsébet
krt. 17., lapüzlet; Baross téri lap-
üzlet; Ferenc körúti aluljáró;
Bajcsy-Zsilinszky u. 76., köz-
lönybolt; Lehel tér, Gogol utcai
lapüzlet; Árpád-híd, metró; Mó-
ricz Zsigmond körtér, a 6-os vil-
lamos indulási oldala; 114. pos-
tahivatal; Moszkva tér, Gomba;
Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍ-
TÓ KÖNYVESBOLTOK BUDA-
PESTEN:

ATLANTISZ KÖNYVSZIGET
(V., Piarista köz 1.); BENCÉS
KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek
tere 5.); MENTOR KÖNYVES-
BOLT (VII., Rákóczi út 54.);
ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út
45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I.,
Hess András tér 4.); PETŐFI
KÖNYVESBOLT (II., Margit krt.
7.); PONT KÖNYVESBOLT (V.,
Mérleg u. 6.); FEHÉRLÓFIA
KÖNYVKERESKEDÉS (VIII., Józ-
sef krt. 36.); SZÁZADVÉG
KÖNYVESBOLT (V., Veres Pál-
né u. 4-6.); NEMZETI KÖNY-
VESBOLT (XIII., Pannónia u. 22.)
BALASSI KIADÓ KÖNYVES-
BOLTJÁBAN (II., Margit u. 1.)
korlátozott számban korábbi
számaink is kaphatók.

A Garancia Biztosító Rt. szolgáltatásai

SZEMÉLYBIZTOSÍTÁSOK

- Garancia Nyitány Életbiztosítás
- Szívárvány személy-és Panda tanulóbiztosítás
- Kelengye hozománybiztosítás
- Ezüstfenyő nyugdíjkiegészítő biztosítás
- Egyéni baleset- és kockázati életbiztosítás
- Folyószámla személybiztosítás
- Vállalati vezetők élet- és balesetbiztosítása
- Hitelekhez kapcsolódó biztosítások

VAGYONBIZTOSÍTÁSOK

- Új Otthon-Garancia lakásbiztosítás és Építés-szerelés biztosítás
- Vállalkozói vagyonszerzés és gazdálkodó szervezetek biztosítása

GÉPJÁRMŰ BIZTOSÍTÁSOK

- Kötelező gépjármű-felelősségbiztosítás
- Casco biztosítás

NEMZETKÖZI BIZTOSÍTÁSOK

- Utazási Garancia Biztosítás
- INTRANS Szállítmánybiztosítás

FELELŐSSÉGBIZTOSÍTÁSOK

- Általános és munkaadói felelősségbiztosítás
- Egyedi, szakmai felelősségbiztosítások

Ügyfeleink 5 % díjkedvezményben részesülnek, ha OTP lakossági folyószámláról utalják át önkéntes Garancia biztosításuk havi díját!

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL: BOD Péter Ákos: *Az erkölcsi értékteremtésről és az értékteremtés erkölcséről*; MÉHES Károly a gyermekgyógyászati reformtörekvésekről; Sava BABIC Hamvas Béláról; PÉNTEK János: *Hungarológia kisebbségi helyzetben*; OOKA Makoto a japánok csoportlélektanáról; PAPP Sándor: *Társadalom — gazdaság — természet*; PETHŐ Bertalan Pauler Ákosról; PECZE Zoltán: *Elkerülhető lett volna Jugoszlávia felbomlása?*

AKI ANYANYELVÉT ROSSZUL BESZÉLI, nemcsak embertársaival szemben figyelmetlen, hanem önmagával is: képtelen a legnemesebb élvezetre. Nem tud költeményben gyönyörködni, így a prózában is elmondható értelmi résznél nem jut tovább. Talán „művelt” férfi lesz belőle, talán éppen az irodalomtörténetnek a tanára. Bizony még harcba is indul valamelyik költő mellett vagy ellene; de gyenge ellenfél, rossz barát, mert süket füllel csatáz ott, ahol a fül sohasem lehet eléggé érzékeny.

ABBAN A KÖZÖSSÉGBEN, ahol a nyelvet nem veszi körül tisztelet, nemcsak a beszélt nyelv szépsége és a szépségben rejlő összetartó erő pusztul el, hanem az egyszerű jelrendszerré süllyedő nyelv nemzeti vonásait is leveti. KODÁLY Zoltán mutatott rá arra, hogy a magyar köznyelv írásban meg nem rögzíthető, csak füllel érzékelhető részében milyen idegenszerűségek kapnak lábra, hogyan változtatja hangjainak színét, időtartamát, hangsúlyos és hangsúlytalan szótagjainak egymáshoz való viszonyát, mondatainak hanglejtését a beolvadó idegenek magyartalan beszédének utánzása. Veszélyessé csak akkor lesz, ha a nemzeti öntudat egyik legerősebb ébrentartójának, a költészetnek alapjait kezdi ki.

HOGY AZ IDEGENSZERŰSÉGEK MILYEN PUSZTÍTÓ ROMBOLÁST végeztek máris, arra egyik divatos szavalóművészünk könyvéből idézek. ASCHER Oszkár az *Ágnes asszony* című Arany-ballada refrainjének — „irgalom atyja, ne hagyj el!” — ötféle hangsúlyozását tanácsolja. Azért, hogy „minden kínálkozó hatást kiaknázhasson”.

A PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNY EGYETEM bölcsészeti kara hallgatói számára jó magyar ejtési versenyt rendezett. ECKHARDT Sándor dékán a győztesek jutalmazására 200 pengőt ajánlott fel. A dékán, Kodály Zoltán, az egyetem tanárai talán kíváncsibbak voltak, mint a mögöttük ülő versenyzők.

SOK ÉRDEKES TANULSÁGGAL JÁRT EZ AZ ELSŐ KÍSÉRLET. Arra a váratlan megállapításra vezetett, hogy a férfiak kiejtése magyarosságban, ízben magasan felülmúlja a nők kiejtését. Tehát elsősorban a nőket kell az idegenszerű és színtelen köznyelvi ejtéssel szemben ellenállóbakká tenni. A vidéki résztvevők kiejtése összehasonlíthatatlanul jobb volt, mint a budapestieké.

REMÉLHETŐ, HOGY A RÁDIÓ, amely az egyetemi ejtési versenyt is műsorába iktatta, a bölcsészeti karon most alakuló Magyarságtudományi Intézet rendelkezésére bocsátja gyűjteményét, hogy ez az új intézmény megállapíthassa a jó magyar ejtés sajátosságait és előmozdíthassa a helyes magyar beszéd országos elterjedését. (*A jó magyar ejtés* — részletek, *Magyar Szemle*, 1939. július)

LELKES István